

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

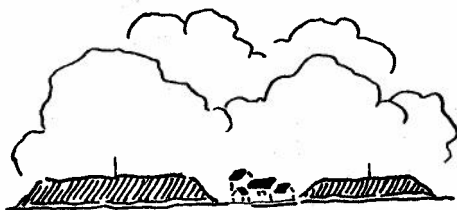
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEJLE AMTS AARBOG

1960

UDGIVET AF
VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1960

I KOMMISSION HOS
KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S
KOLDING

Redaktionsudvalg:

Amtslæge, Dr. med. *Jakob Jakobsen*, Vejle (Formand).

Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Museumsinspektør, mag. art. *Sigvard Skov*, Koldinghus.

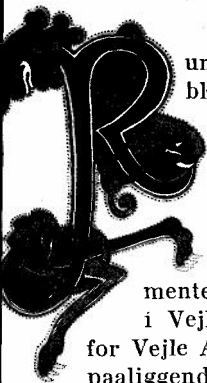

INDHOLD

1960

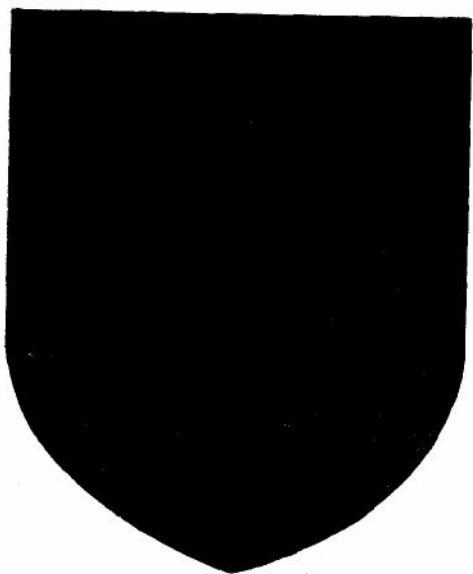
	Side
<i>A. M. Wamberg</i> : Vejle amtskommunes våben	7
<i>R. Volf</i> : Tamdrup kirke og dens gyldne alter . . .	18
<i>Mats Åmark</i> : Den svenske klokke i Kolding	63
<i>Hans Brix</i> : Fra Danmarks gry	70
<i>H. C. Bendixen</i> : Om forsvundne storstensgrave — dysser og jættestuer — i Tørrild herred	81
<i>O. Aastrup</i> : Interglaciale bopladser i Vejle-egnen	99
<i>August F. Schmidt</i> : Kammerherre Thyge de Thygeson til Damgård	123
<i>J. A. Tork</i> : Træk af Vejle amts økonomiske og trafikale udvikling	132
<i>John Kvist</i> : Hjelmdrup smed	150
<i>F. Elle Jensen</i> : En præstetragédie	172
<i>J. C. Lund</i> : Småtræk fra 1864	186
<i>H. Frandsen</i> : Aftenmusik	201
<i>Vilh. Ravnemose</i> : Vejle Amts Avis 1828—1960 . .	210
<i>Hugo Matthiessen</i> in memoriam	230
<i>Axel Rude</i> : Ved overlærer A. C. Christensens død	235
<i>John Kvist</i> : Mindeord (S. P. Sørensen, Egtved)	238
Aarsmødet 1960	240
Regnskab	242

unestenen i Jellingmonumentets Centrum er ikke blot, som Statsminister Hans Hedtoft saa træfende betegnede, Danmarks Daabsattest — eller som Professor Hans Brix lige saa rammende i denne Aarvog udtrykker sig: det første Nummer af Statstidende — men for Vejle Amt er, som det fremgaar af Amtmand Wamberges Afhandling i nærværende Aarvog, Jellingmonumentet noget saa centralt, at det har manifesteret sig i Vejle Amtskommunes nye Vaabenskjold, og ogsaa for Vejle Amts historiske Samfund maatte det være magtpaaliggende ikke at forbigaa det Tusindaarsjubilæum, som den store Jellingsten er Udtryk for, i Tavshed.

Imidlertid fandt man det vel tidligt at udsende, som det blev foreslaaet Redaktionen, et nyt Festskrift kun 5 Aar efter at Historisk Samfund sidst udsendte et saadant ved Jubilæet i 1955 (»Jelling, det gamle Kongesæde«), bortset fra at det ogsaa var i nogen Grad økonomisk belastende. Det Jubilæum i Tusindaaret for Kristendommens Indførelse i Danmark, som fejredes i Roskilde Domkirke, Jelling-sædets Efterfølger, ved en Festgudstjeneste den 12. Juni 1960, har man i Vejle Amts Aarvog efter Drøftelser indenfor Bestyrelsen valgt at markere under den Form, at lade Aarbogen 1960 fremtræde i det ordinære Format, men i en bedre Papirkvalitet og med et noget større Illustrationsmateriale, derunder Farveillustrationer, end sædvanligt, ligesom det maatte være naturligt at indbyde Pastor R. Volf til at skrive Afhandlingen om det gyldne Alter i Tamdrup Kirke med dets sandsynlige Forbindelse med Jellingsædet.

VEJLE AMTSKOMMUNES VÅBEN

Af amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

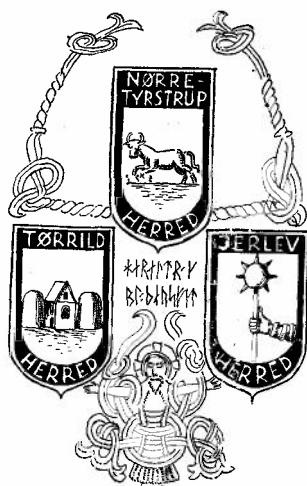
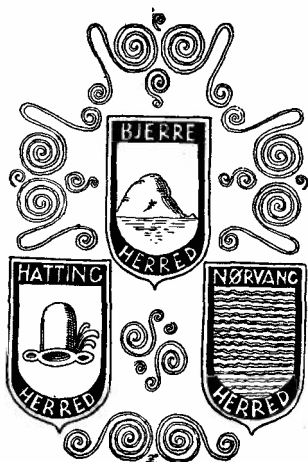
Ved kongelig resolution af 30. december 1959 er der fastsat et våben for Vejle amtskommune med følgende blasonering:

Et ved et kurvesnit, udvisende Jelling-højenes profil, af guld og rødt tværdelt skjold, i hvis første felt et rødt kløverbladskors og i hvis andet felt 2 krydsede guld stridsøkser.

Tidligere symboler fra Vejle amts landdistrikt.

Vejle amtskommune har ikke tidligere haft noget våben. På Vejle rådhus' facade oven over bygningens balkon er ganske vist ved siden af Vejle købstadkommunes våben anbragt et skjold, hvori ses en hvid hest og en rødbrun ko med front mod hinanden stående under et træ i et af grønt og guld tværdelt felt. Dette skjolds figurer ses imidlertid ikke at have nogen officiel hjemmel.

Endvidere findes der fra gammel tid segl fastsat for hvert af amtets herreder ligesom for landets øvrige herreder.¹⁾ De allerfleste herredssegel er opstået ved hyldingerne efter kongevalgene, navnlig ved hyldingen af den senere kong Christian d. IV i 1584. I de sidste århundreder før enevældens indførelse i 1660

fandt hyldingerne almindeligvis sted på de 4 lands-
ting i Viborg, Odense, Ringsted og Lund. Forud for
hyldingerne udgik der kongebreve, hvorved det blev
pålagt befolkningen at indfinde sig til hyldingen. De
fremmødte repræsentanter skulle medbringe vedkom-
mende bys eller herreds segl for at kunne besegle
hyldingsbrevet. Seglene blev antaget af vedkom-
mende beboere selv og i almindelighed ikke fastsat af
nogen overordnet myndighed.

De gamle segl for herrederne i Vejle amt er (sam-
men med rigsvåbenet og våbenerne for amtets 3 køb-
stæder) afbildet på væggene i amtsrådssalen i Vejle
rådhus. Farvelægningen stemmer i alt væsentligt med
den, der er foreslået²⁾ af arkivar A. Thiset i den i
note 1) nævnte afhandling. Afbildningerne er udført
i forbindelse med ombygningen af rådhuset under
professor Martin Nyrops ledelse i 1919—20, og arbej-

det er, så vidt det har kunnet fås oplyst, udført af kunstmaleren Albert Stegler.

Seglene ses i de her afbildede omslagsvignetter fra Vejle Amts Aarbøger 1939—40. På sydvæggen:

Bjerre herred: en grøn høj i blå felt. *Hatting herred*: en rød hat med sorte hejrefjer i sølv felt. *Tyrstrup herred*³⁾: en brun og hvid tyr i grønt (nederst) og blå felt.

På salens vestvæg er seglene for følgende herreder afbildet:

Nørvang herred: et med grønne tværstriber belagt guld skjold (et stiliseret vænge). *Tørrild herred*: en sølv kirke med rødt tag, grøn jord og høje i blå felt (Jelling-højene og kirken). *Brusk herred*: en sort stige eller rist i sølv felt.

På salens nordvæg er seglene for følgende herreder afbildet:

Jerlev herred: en rødklædt hånd holdende en sort morgenstjerne i sølv felt. *Holmans herred*: 3 guld liljer i sølv felt. *Elbo herred*: en rød hane i sølv felt.

De amtskommunale våbeners fremkomst.

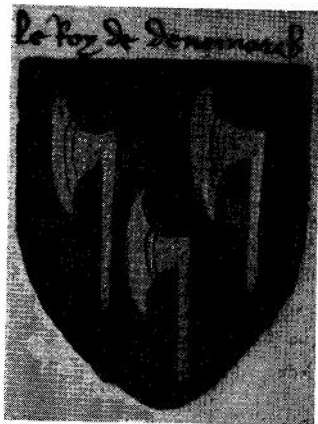
Som nævnt er de allerfleste herredssegl opstået i tilknytning til hyldingerne efter kongevalg. På samme måde er Vejle amtskommunes våben og en stor del af de øvrige amtsvåbener opstået i tilknytning til en særlig begivenhed i kongehuset. I sommeren 1959 besluttede landets amtmænd at skænke kongeparret en gave i anledning af kongeparrets sølvbryllup den 24. maj 1960. Gaven skulle bestå i 25 par dækkeservietter påbroderet amtskommunernes våbener. Ideen stammede fra amtmændinde von Stemann, Rønne, og amtmænd Stemann satte sig i spidsen for ideens gennemførelse. Der forelå imidlertid den vanskelighed, at 13 af landets 25 amtskommuner — hvoriblandt Vejle amtskommune — ikke havde noget våben, og det overvejedes da for disse amtskommuners vedkommende i stedet at påbrodere andre symboler, navnlig gamle herredssegl, stammende fra vedkommende amt. Da nu imidlertid spørgsmålet om våben var blevet bragt på bane i disse amtskommuner, og sagen blev diskuteret i de forskellige amtsråd, vandt den opfattelse efterhånden næsten overalt overhånd, at det var ønskeligt at benytte lejligheden til at få fastsat egentlige amtskommunale våbener ved kongelig resolution, ligesom det allerede tidligere var sket for en række amtskommuner. Og således blev der i løbet af 1959 og 1960 fastsat våbener for alle de hidtil »våbenløse« amtskommuner (bortset fra een enkelt).

De tidligere godkendte amtskommunale våbener stammer fra årene efter 1936. Ved lov nr. 99 af 7. april 1936 blev der nemlig tilvejebragt hjemmel for beskyttelse af danske kommunevåben og -segl, som er godkendt ved indenrigsministerens foranstaltning og anmeldt for patent- og varemærkedirektoratet, og denne

1.

Kongen af Danmarks våben efter engelsk våbenbog fra
13. århundrede (Rey de denemarche).

2.

Kongen af Danmarks våben efter engelsk våbenbog fra 13. århundrede (le Roy de denemark).

lovbestemmelse gav stødet til, at der i de næst følgende år blev godkendt våbener for 11 amtskommuner. Det eneste amt, der før denne tid havde et våben, var Bornholms amt, hvis våben stammer fra kong Frederik d. III's tid.⁴⁾

Tilblivelsen af Vejle amtskommunes våben.

I 1936, 1939 og 1945 var der blevet rettet henvendelse til Vejle amtsråd om vedtagelse af et våben for Vejle amtskommune, blandt andet fremkom sådan henvendelse fra statens daværende heraldiske konsulent, arkivar P. B. Grandjean. Amtsrådet ønskede imidlertid ikke at vedtage de udkast, der på den tid var på tale.

Da spørgsmålet om et våben for amtskommunen blev rejst i 1959, blev der forhandlet med statens heraldiske konsulent, ekspeditionssekretær P. Warming, om udarbejdelse af et våben. Man kom hurtigt til det resultat, at de mest nærliggende symboler for et våben, der skulle gælde for amtets landdistrikt, måtte

3.

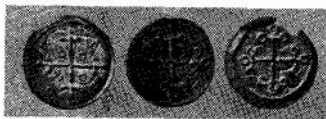
Kongen af Danmarks våben efter engelsk våbenbog fra 13. århundrede (Rex de Denmark).

være Jelling-mindesmærkerne, der jo også er gengivet i Tørrild herreds segl, om end i en udformning, der ikke er heraldisk korrekt, jfr. nedenfor. Mange store historiske begivenheder knytter sig til købstæderne i amtet, og disse begivenheder har naturligvis også sat sig spor i landdistriktet, men dels måtte det være nærliggende så vidt muligt at søge symbolerne i begivenheder eller mindesmærker, der har koncentreret sig i landdistriktet, dels må det vel siges, at vikinge-kongedømmet i Jelling, omfattende hele Danmark og Norge og med kristendommens indførelse i hele landet som hovedindsats, har haft en så overvældende betydning, at alle andre mulige emner måtte træde tilbage for dette. Ekspeditionssekretær Warming forelagde herefter amtsrådet et udkast udvisende Jelling-højene i stilistisk gengivelse, 2 korslagte stridsøkser symboliserende vikinge-kongedømmet og et svævende kors symboliserende kristendommens indførelse. Om økserne og korset skal gives følgende nærmere oplysninger om de undersøgelser desangående, der har

været foretaget af ekspeditionssekretær Warming:

Økserne var som bekendt et for de nordiske vikinger meget karakteristisk våben, og det har vist sig, at økserne i engelske våbenbøger fra det 13. århundrede findes i våbener, der angiver sig at være kongen af Danmarks våben, se afbildningerne 1.—3. Den valgte økseform er dels beslægtet med de former, der findes i våbenbøgerne, dels med Trelleborg-øksen.⁵⁾ I de engelske våbenbøger er økserne som regel, ligesom i Vejle amtskommunes våben, fremstillet som guld økser i rødt felt.

Kristendommens indførelse er i våbenet symboliseret ved det svævende kløverbladskors. Kløverbladskorset findes på mønter fra Harald Blåtands tid, af hvilke mønter nogle eksemplarer kan ses i den kongelige mønt- og medaillesamling på nationalmuseet, rum 5, montre 36, nr. 9 (fundet i Odense amt), 13 og 14 (fundet på Bornholm). På hosstående afbildning er vist nogle halvbrakteater med samme korstype og fra samme tid stammende fra møntstedet i Hedeby og fundet 1939 i gården Pilhus' mose, Grove sogn, Ginding herred, Ringkøbing amt; de findes ligeledes i møntsamlingen, men er ikke fremlagt. De første

kendte vstdanske udmøntninger er udgået fra Hedeby. Den samme korsform, kløverbladskorset, forekommer iøvrigt senere på det rigsæble, Erik Menved holder i hånden i sit kongesegl⁶), og det ender med at figurere på rigsæblet oven på Christian d. V's krone på Rosenborg. Denne detalje ved kronen skal iøvrigt overholdes i alle gengivelser af en korrekt dansk kongekrone.

De særlige heraldiske hensyn.

Med hensyn til de farver, der er valgt til våbenet, må det erindres, at heraldikken stiller visse krav til farvers og metallers anvendelse og benyttelse. Kun farverne rødt, blå, grønt og sort anvendes i heraldikken samt metallerne guld og sølv. Der gælder den regel, at metal ikke må anbringes på metal og farve ikke anbringes på farve, f. eks. må en guld figur ikke vises på sølv bund og en rød figur ikke vises på blå bund.⁷) Nogen naturalistisk lighed tilsigtes ikke. Der må ikke være perspektiv i figurerne i et våben, og det er af vigtighed, at våbenfigurerne udformes enkelt, eventuelt stiliseret, således at våbenet uanset den størrelse, hvori det gengives, altid optræder stærkt og umiddelbart. Ved udformningen af våbenet for Vejle amtskommune er sammensætningen af rødt og guld fundet stærk og enkel. Det blev overvejet, om man skulle vælge grøn farve til de stiliserede høje i stedet for rødt, men dels er grønt ikke nogen i heraldikken særlig yndet farve, dels er det ikke højenes karakter som naturskønhed, der skal understreges, men deres karakter som gravmæler, hvor farven i og for sig er ligegyldig. Man har herefter valgt den farvesammensætning, som i sig selv er fundet stærkest i sin virkning.

Nogen naturalistisk lighed tilstræbes som anført ikke i heraldikken. Det er symbolik, det drejer sig om, og man skal derfor ikke interessere sig for, om det omrids, våbenet udviser af højene, ligner det omrids, disse har i virkeligheden. Iøvrigt kendes Jelling-højenes oprindelige omrids ikke i vore dage. Den ældste afbildning, man har af Jelling-højene, er det bekendte Rantzauske prospekt fra 1591⁸⁾, der viser højene adskilligt stejlere og mindre flade, end de er i dag. Noget lignende kommer til udtryk i Tørrild herreds segl (fra 1648).

Det vil af det anførte fremgå, at runestenene vanskeligt ville kunne indpasses i et heraldisk rigtigt udformet våben, og det har da heller ikke været forsøgt.

Begrundelsen for amtskommunale våbener.

Man kan rejse det spørgsmål, hvorfor amtskommunerne overhovedet skal have våbener. Der kan først henvises til, at købstæderne jo i flere århundreder har haft deres våbener, hvilket uden videre er fundet naturligt. Købstæderne har været glade for deres våbener og har benyttet dem i vid udstrækning på kommunale bygninger, broer og andre anlæg, på kommunale udfærdigelser, på brevpapir, på prydenstande og forskelligt inventar m. v. Iøvrigt er det for den overvejende del kunstneriske og historiske grunde, der fremkalder ønsket om kommunale våbener. Men der er næppe heller nogen tvivl om, at de kommunale våbener fremmer og underbygger hjemstavnsfølelsen, og det synes alt i alt særdeles naturligt, at amtskommunerne, der udgør store og vigtige dele i landets lokaladministrative opbygning, har våbener, der understreger amtskommunernes egenart som selvstændige kommunale enheder.

Våbenets vedtagelse, fastsættelse og anmeldelse.

Det af ekspeditionssekretær Warming udarbejdede våben blev forelagt amtsrådet i dettes møde den 3. december 1959, hvor det vedtoges at søge udkastet approberet ved kongelig resolution. Den 18. december 1959 anmodede amtsrådet indenrigsministeriet om, at våbenet måtte blive fastsat ved kongelig resolution, og den 30. december 1959 approberedes våbenet af kongen.

Våbenet er den 11. april 1960 anmeldt for patent- og varemærkedirektoratet i henhold til bekendtgørelse nr. 118 af 7. april 1954 og er herefter beskyttet i medfør af lov om bestemmelser om uretmæssig konkurrence og varebetegnelse.

Noter:

1) Om danske by- og herredsvåben, se nærmere A. Thiset i Tidsskrift for Kunstindustri 1893 og 1894.

2) De oprindelige segl havde ingen farvelægning.

3) Tyrstrup herred er i dag det nordøstligste herred i Haderslev amt; før 1864 omfattede herredet tillige de 8 sogne, som ved freden i 1864 blev udskilt fra hertugdømmet Slesvig og indlemmet i det derefter oprettede Kolding herred i Vejle amt.

4) Færøerne har et våben stammende fra middelalderen, men Færøerne udgør som bekendt ikke længere noget amt.

5) Se afbildning s. 89 i Palle Lauring: *Vikingerne* (København 1956).

6) Se afbildning tavle 5, nr. 22 a, i *Danske kongelige Sigiller m. m. 1085—1559* ved Henry Petersen og A. Thiset (København 1917).

7) Farverne på herredsseglerne i amtsrådssalen på Vejle rådhus opfylder ikke disse krav.

8) Se afbildning i *årbogen 1959*, s. 16.

Fig. 1. Tamdrup kirke.

TAMDRUP KIRKE OG DENS GYLDNE ALTER

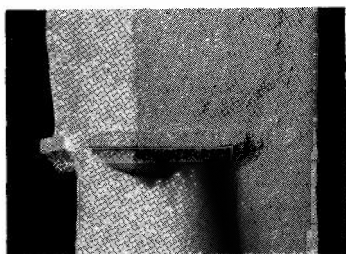
Af sognepræst *R. Volf*, Tamdrup.

Den anselige, treskibede Tamdrup kirke, som ligger frit på et højedrag ca. 8 km nordvest for Horsens, er måske Danmarks ældst bevarede kirke (fig. 1).

Den består nu af et hovedskib med fire hvælvinger, to ligeledes overhvævede sideskibe, et hvælvet kor og sakristi mod øst, et våbenhus mod nord og et tårn mod vest.

Oprindeligt var kirken, der er opført af frådsten og al, en stilren basilika med åben tagstol. Hovedskibet var adskilt fra sideskibene ved to rækker svære piller, seks i hver række, forbundet ved små arkader. Alle piller var runde med undtagelse af een, den nordvestligste, som var firkantet. Da kirken engang i 1400-

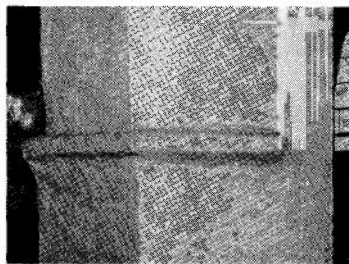
Fig. 2. Pille fra Tamdrup kirke. Ved hvælvingernes opførelse blev den oprindelig runde pille udvidet og forstærket.

tallet fik sine hvælvinger, der blev prydet med gotiske kalkmalerier, hvoraf kun korets syndefaldsbilleder er bevaret, blev imidlertid hveranden pille fjernet, mens de tilbageblevne blev forstærket og udvidet ind mod hovedskibet. Ud mod sideskibene ses endnu de runde pillers konturer (fig. 2) og ved indgangen fra våbenhuset den firkantede pille (fig. 3).

Ved en undersøgelse i 1955 blev det konstateret, at sidstnævnte pille havde et nu tilmuret rum, hvis højde var 20 cm, bredde 15 cm og dybde ca. 50 cm. Rummet var fyldt med marksten, men en mørtelanalyse viste, at disse ikke var anbragt samtidig med pillens opmuring.¹⁾ Rummet må af bygherren (bygherrerne) have været beregnet til opbevaring af et klenodie, som åbenbart på et eller andet tidspunkt er blevet fjernet, hvorpå rummet tilmuredes efter først

Fig. 3. Den firkantede pille i Tamdrup kirke. Pillen har et nu tilmuret rum (antydnet ved fuger), som af bygherren har været beregnet til opbevaring af et klenodie.

at være blevet fyldt ud med marksten. Det er selvsagt umuligt at udtale sig om, hvori det forsvundne kle-
nodie har bestået. Man kan gisne på benrester, men
andet end gæsteri bliver det aldrig.

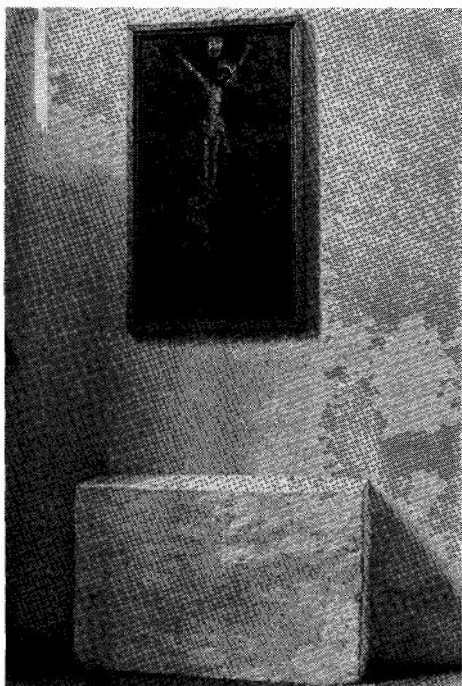

Fig. 4. Alterbord af frådsten i det nordre sideskib.

Kirkens kor og sideskibe afsluttedes oprindelig med halvrunde apsider, hvori der var opstillet alterborde af frådsten. De små alterborde i sideskibene er endnu synlige (fig. 4), og udvendig på kirken ses fundamen-
terne af sideskibenes korrundinger.

Hovedskibet fik lys fra en række små, romanske vinduer anbragt over sideskibenes tage. Kor og side-

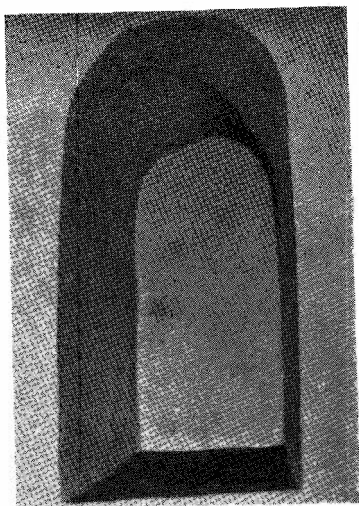

Fig. 6. Romansk vindue
(tilmuret).

skibe havde ligeledes romanske vinduer, der senere afløstes af de nuværende høje vinduer, men i korets nordvæg og nær ved våbenhusets dør er nogle af de gamle vinduer bevaret, omend i tilmuret stand (fig. 6).

Triumfbuen er urørt, og dens kalkmalerier er måske de ældste i Danmark. De er udført i byzantinsk stil og forestiller den tronende Kristus samt Kain og Abel (fig. 7). Over triumfbuen har der været en åbning ind til rummet over korloftet.

Før 1400-tallets ændringer havde kirken en indvendig længde af 32 m, hovedskibet var ca. 6 m bredt og ca. 12 m højt og sideskibene 3,4 m brede. Det var et ganske anseligt rum, som har synet endnu mere end i dag, fordi det var uden stolestader og åbent helt op til tagryggen.

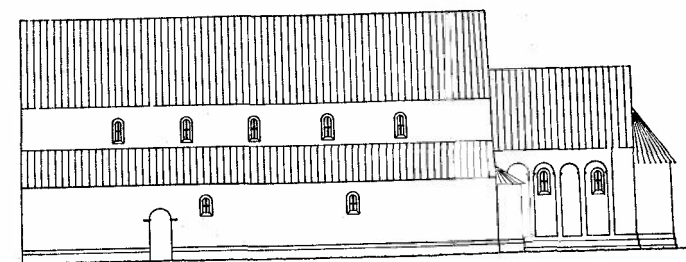
I sit oprindelige anlæg (fig. 8 og 9) har Tamdrup kirke været meget nær beslægtet med den — ifølge Saxo — i 1084 indviede treskibede frådstensbasilika i

Roskilde, som i slutningen af 1100-tallet veg pladsen for den nuværende domkirke af tegl. Saxo meddeler, at Roskildebasilikaen var påbegyndt af Svend Estridsens ven, biskop Vilhelm, og fuldført af biskop Svend

Fig. 7. Abels offer.
Byzantisk kalkmaleri fra Triumfbuen i Tamdrup kirke.

Nordbagge.²⁾ Under den nuværende domkirkes gulv har man fundet en del af fundamenterne af frådstens-katedralen, og det fremgår af disse, at dens grundplan har været næsten som Tamdrup kirkes oprindelige grundplan. Den har også haft et hovedskib og to

Med Syd

Fig. 8. Tamdrup kirkes grundplan.
Rekonstruktion af arkitekt V. Norn.

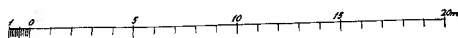
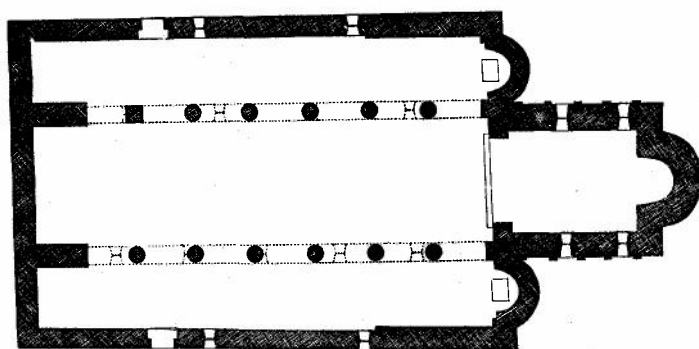

Fig. 9. Tamdrupbasilikaen.
Rekonstruktion af arkitekt V. Norn.

sideskibe, formentlig afsluttet med runde apsider. Mellem hovedskibet og sideskibene var to rækker piler, seks i hver række.³⁾

Endnu større har ligheden dog været mellem Tamdrup kirke og Vor Frue kirke i Roskilde, som efter Saxos angivelse skal være bygget af Svend Nordbagger efter indvielsen af Roskildekatedralen,⁴⁾ altså efter 1084 men inden 1088, der var Svend Nordbagges dødsår. Ikke alene har grundplanerne været ens, men

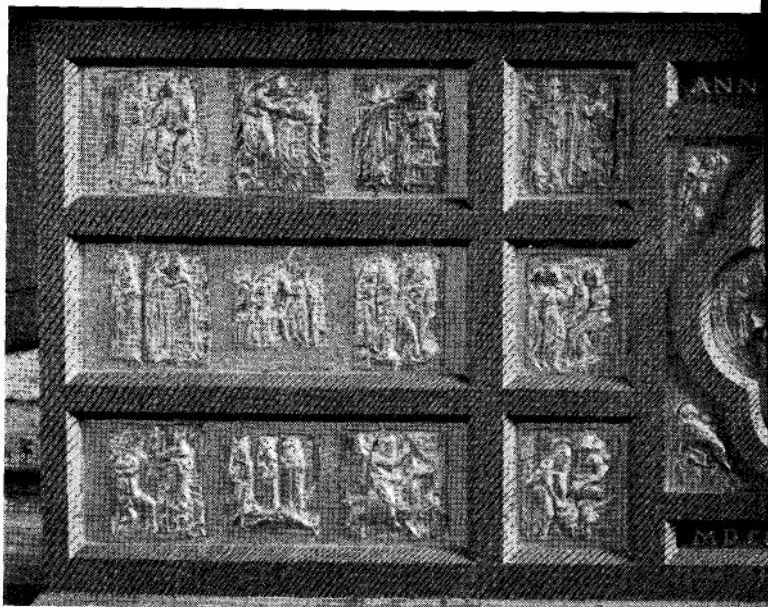
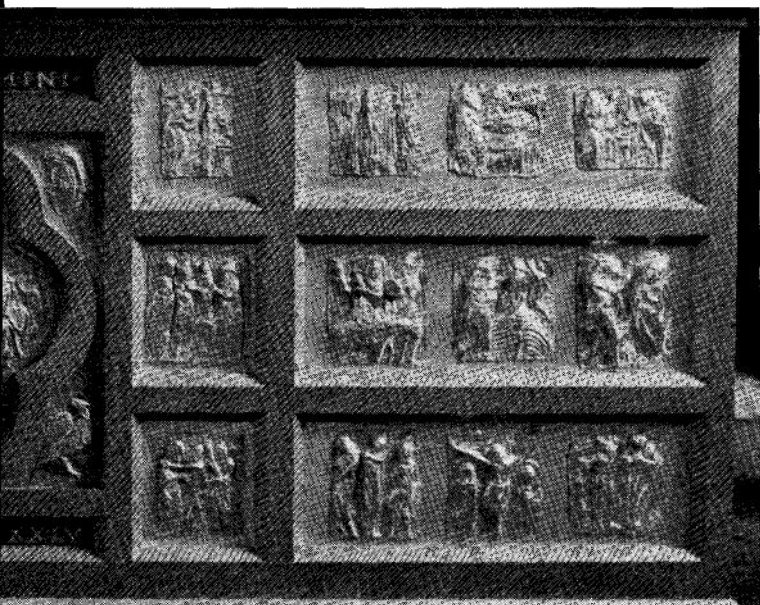

Fig. 12. Harald Blåtands mindealter i Tamdrup kirke (kopi). Reliefferne forestiller fra venstre til højre i *øverste række*: Poppo prædiker for Harald Blåtand. Poppos jernbyrd. Harald Blåtands døb. Mødet mellem Harald Blåtand og Bremerbispen. Harald Blåtand lytter til oplæsningen af evangeliet. Dedikationsmesse, d. v. s. kirkeindvielse (formentlig Tamdrup kirkes indvielse). Indstiftelsen af mindealteret. Mariæ bebudelse. — *Mellemste række*: Besøgelsen. Forkyndelsen for

endog målene har været omtrent de samme i begge kirker.⁵⁾ Også murværket over arkaderne er ejendommeligt ens i begge kirker. Det er opmuret af frådsten, som er stillet skråt mod hinanden, og fremviser det såkaldte sildebensmønster (fig. 10).

Tamdrupbasilikaen har endvidere haft en umiskendelig lighed med Dalby kirke i Skåne, som Svend Estridsen lod opføre i året 1060.⁶⁾ Den er nu stærkt ombygget, men fra begyndelsen var den en ca. 40 m lang, treskibet basilika med 6 piller i hver side, for-

hyrderne. De hellige 3 konger for Herodes. De hellige 3 kongers tilbedelse. Fremstillingen i templet. Flugten til Ægypten. Jesu dåb. Fristelsen i ørkenen («Sten til brød»). — *Nederste række:* Fristelsen i ørkenen (Jesus på Helligdommens tinde). Forklarelsen på bjerget. Indtoget i Jerusalem. Fodvætningen. Judaskysset. Hudfletningen. Korsfæstelsen. Nedfarten til helvede. — *I midten:* Majestasfigur med stifterne. Udenom de 4 evangelister.

bundet indbyrdes ved arkader, og både i hovedskibet og i sideskibene var der altre.

Arkitektonisk hører Tamdrup kirke altså hjemme blandt den første gruppe af stenkirker, som rejstes i Danmark, og der kan således næppe være mindste tvivl om, at den må være opført engang i 1000-tallet. En af de bedste kendere af vore ældste kirkers arkitektur, afdøde arkitekt C. G. Schultz, hvis sagkundskab ingen kan drage i tvivl, har anslået dens opførelsesår til ca. 1050.⁷⁾

I sit værk »Gyldne altre« fremsætter afdøde nationalmuseumsdirektør P. Nørlund den formodning, at Tamdrupbasilikaen er en kongelig indstiftelse. Han skriver⁸⁾: »Bygherren må have været en verdslig stor-

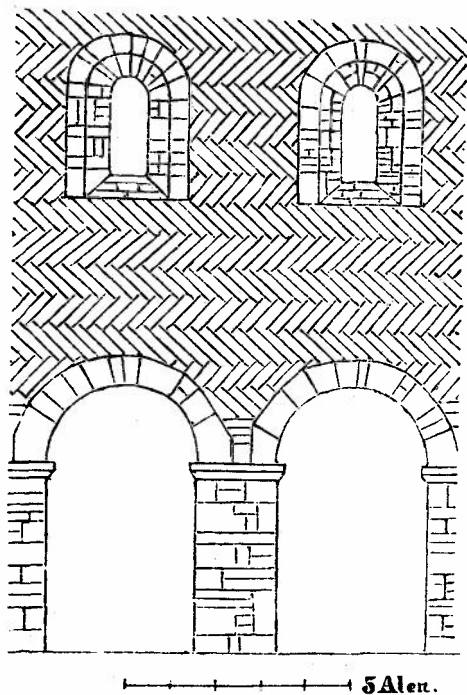

Fig. 10. Detalje fra Vor Frue kirke i Roskilde.
Sildebensmønster over arkaderne.

mand, men rigtignok kan man næppe tænke på nogen almindelig herremand. Forholdet er jo det, at selv de mægtige Hviders kirkelige byggeforetagender — bortset naturligvis fra klosterkirkerne — ganske må blegne over for Tamdrupkirken til trods for, at de er et par menneskealdre yngre. At det anselige anlæg skulde

være en kongelig stiftelse mulig foranlediget ved en kongsgård i selve byen, kan ganske vist ikke støttes ved direkte vidnesbyrd, men man må dog spørge: »Hvem skulde ellers have kunnet magte en sådan opgave?«

Nørlunds formodning bekræftes i høj grad af den omstændighed, at kirken har haft et gyldent alter, som bevisligt er indstiftet af kongehuset og efter alt at dømme indviet samtidig med kirken som et mindealter for Harald Blåtand.

*

Det gyldne alter var et såkaldt antemensale eller frontale, en transportabel forsatsstavle, som kunde anbringes foran kirkens stenalter ved højtiderne. Det var forsynet med 29 forgyldte kobberrelieffer. På et eller andet tidspunkt må trærammen, hvortil reliefferne var fæstnet, være gået til, men i stedet for at reparere eller erstatte den, fjernede man reliefferne og anbragte dem på kirkens renaissanceprædikestol. Da det kneb med at få plads nok her, beklippede man simpelt hen nogle af pladerne. I 1873 blev reliefferne overført til Nationalmuseet. I Tamdrup kirkes synsprotokol noteredes ved synsforretningen den 18. juni 1873 følgende: »Denne kirke var meget vel vedligeholdt. Nogle gamle kobberplader (!) med bibelske billeder i ophøjet arbejde vare med kirkeejernes og synets samtykke sendte til Det Oldnordiske Museum og af dette erstattede med billeder af Frelseren og de fire evangelister i træskjærerarbejde. — Forretningen oplæst og med underskrift forsynet. — Fr. Høegh Guldberg — P. Puck — A. Fischer — Pedersen.«

Kirken ejer nu en tro kopi af samtlige relieffer, som for største delens vedkommende er udført i 1960

af konservator B. Brorson Christensen, Nationalmuseet, og erhvervet ved tilskud fra »Menighedsrådenes fond til udsmykning af danske kirker«. Reliefferne er anbragt på deres rette plads foran alterbordet (fig. 12). For at få en forestilling om, hvordan alterpartiet oprindelig har set ud, må man tænke sig alterbordet uden den nuværende renaissancetavle fra ca. 1625, blot prydet med det gyldne frontale og med et kors eller krucifix på bordet.

*

Tamdrupalteret har indtaget en særstilling blandt Danmarks gyldne altre, idet det ikke blot som de øvrige har været forsynet med tidens gængse, religiøse relieffer, men tillige har haft syv tavler med historisk indhold. De religiøse relieffer har følgende motiver: Bebudelsen, besøgelsen, forkyndelsen for hyrderne, de hellige tre konger for Herodes, de hellige tre kongers tilbedelse, fremstillingen i templet, flugten til Ægypten, Kristi dåb, fristelsen i ørkenen (to relieffer), forklarelsen på bjerget, indtoget i Jerusalem, fodtvætningen, Judaskysset, hudfletningen, korsfæstelsen, nedfarten til helvede. Hertil kommer en majestasfigur samt de fire evangelistsymboler (fig. 12).

Tydningen af de historiske relieffer kan volde nogen vanskelighed, men der kan ikke herske tvivl om, at de fem første skildrer de begivenheder, som blev afgørende for kristendommens indførelse i Danmark under Harald Blåtand, og at Tamdrupalteret således er et mindealter for »den Harald, der gjorde Danerne kristne«.⁹⁾

Mindealterets stiftere har imidlertid ikke glemt tillige at henlede opmærksomheden på sig selv, idet de til disse fem relieffer har føjet to, hvoraf det ene formentlig skal fortælle os, at de har bygget Tamdrup-

basilikaen, det andet, at de har forsynet den med det statelige mindealter. En kort oversigt over de historiske relieffer må forme sig således:

1. Poppo prædiker for kong Harald Blåtand.
2. Poppo omvender kongen ved at bære jernbyrd.
3. Harald Blåtands dåb.
4. Kongen mødes efter sin overgang til kristendommen med ærkebispens af Hamborg-Bremen (Adaldag).
5. Kong Harald lytter i sin (første?) kirke til oplæsningen af evangeliet.
6. Indvielsen af Tamdrupbasilikaen.
7. Indstiftelsen af Harald Blåtands mindealter.

Tamdrupalteret stiller os først og fremmest over for den opgave at tolke hvert enkelt af de historiske relieffer så nøjagtigt som muligt, dernæst at finde frem til en datering af alteret og endelig at forsøge en løsning på spørgsmålet om, hvem stifterne er.

På *det første relief* (Fig. 13) ses en konge sidde på sin tronstol med sceptret i hånden. Foran ham står en gejstlig med en bog i sin højre hånd, som formentlig er et evangeliar. Med *venstre* hånd holder han en jernhandske i vejret. Den ligner en stor bælgvante og ser ud til at være lavet af plader, som er nittet sammen langs kanten. Denne jernhandske er nøglen til forståelsen af de historiske relieffer, idet den kun forekommer i beretningen om Harald Blåtands omvendelse ved Poppo's jernbyrd. Den ældste beretning om jernbyrden findes hos Widukind, den er nedskrevet omkring år 967, altså få år efter selve begivenheden, som fandt sted ca. 960, og den lyder således¹⁰): »Ved et gæstebud, hvor kongen var til stede, opstod der strid om gudsyndelsen. De danske indrømmede, at Kristus

Fig. 13. Poppo prædiker for Harald Blåtand.

visselig var en gud, men de andre guder var større end han, fordi de åbenbarede sig ved mægtigere tegn og undere for de dødelige. Herimod vidnede en klerk ved navn Poppo, som nu er biskop og fører et fromt liv, at Gudfader var eet med sin eenbårne søn, Vorherre Jesus Kristus og den Helligånd, mens afguder var onde ånder og ikke guder. Kong Harald, om hvem

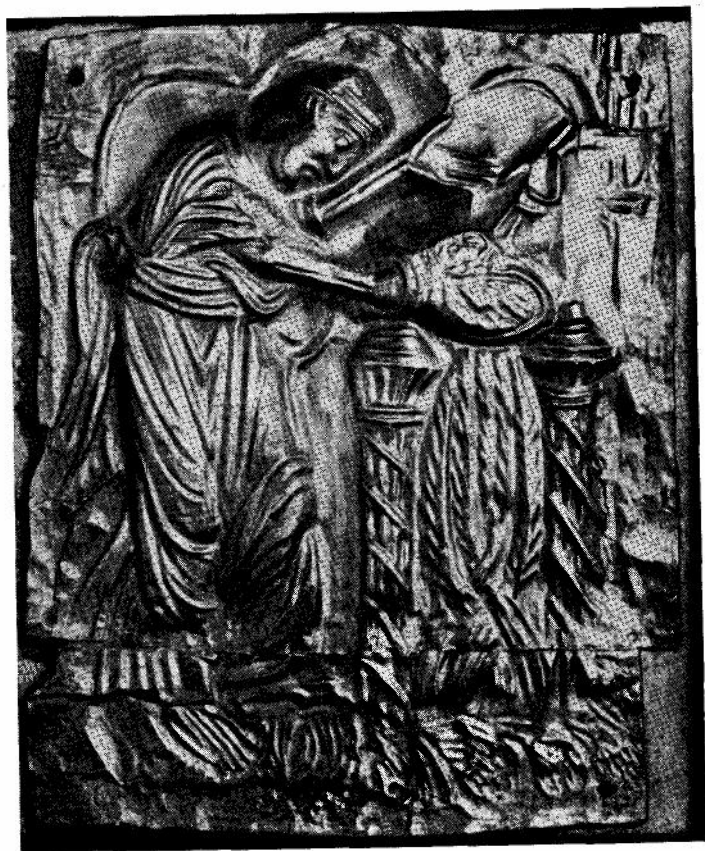

Fig. 14. Poppos jernbyrd.

det siges, at han er ivrig efter at høre, men sendrægtig i tale, spurgte da, om han vilde bekræfte denne sin tro med en gudsdøm. Dertil svarede han uden tøven ja. Kongen befalede da, at klerken skulde tages i forvaring til den næste dag. Næste morgen lod kongen et meget tungt stykke jern gløde og befalede klerken at bære det glødende jern til bevis for sin katholske tro. Uden

tøven griber den Kristi bekender jernet og bærer det, så længe kongen bestemmer. Han viser sin uskadte hånd for alle og overbeviser alle om den katholske tros sandhed. Herefter omvendte kongen sig og besluttede at ære Kristus alene som Gud og bød de folk, han herskede over, at forkaste afguderne, og han viste senere præsterne og Guds tjenere skyldig ære.« — Senere gengives beretningen om jernbyrden af Thietmar 1018, af Adam af Bremen 1072 og af Saxo m. fl. Det er Adam af Bremen, der udtrykkeligt gør opmærksom på, at det gloende jern, Poppo bar, havde handskeform.¹¹⁾ — Det første relief må således forestille Poppo, som vidner for Harald Blåtand. Han forkynder evangeliet om Kristus, derfor er han fremstillet med evangeliebogen i hånden, og samtidig erklærer han sig villig til i glødende tilstand at bære den jernhandske, han fremviser, for derved at bevise, at Kristus er den sande Gud.

På *det andet relief* (fig. 14) vises selve jernbyrden. Poppo har nu taget handsken på sin *højre* hånd og holder den over et ildsted mellem to lave søjler. Handlingen foregår i en hal med søjler og hvælvet loft, det er velsagtens kongshallen, over hvis arne handsken bringes til at gløde. Guds velsignende hånd berører handsken, hvorved underet sker: Poppo's hånd forbliver uskadt. Ved dette jærtegn omvender kongen sig og beslutter at ære Kristus alene som Gud.

Det må her indskydes, at der ingen som helst grund er til at betvivle overleveringen om Poppo's jernbyrd. Prøven med glødende jern, jernbyrd (*judicium ferri candentis*) forekom ofte i de nordiske lande i den tidlige middelalder. Den omtales i de gamle danske love og anvendtes i retssager, hvor anklagede ikke kunde præstere det normale befrielsesbevis. Hyppigst

bestod prøven i, at vedkommende tog et glødende jern i hånden og bar det ni fod, inden han kastede det fra sig. Det afgørende ved prøven var ikke håndens tilstand straks efter jernbyrden, men først tre dage senere. I mellemtiden blev hånden forbundet og forseglet, for at man ikke ved salve eller på anden måde skulde søge at helbrede eller skjule brandsårene. Efter tre dages forløb blev hånden synet, og hvis den da var lægt af sig selv, blev anklagede frifundet. Ved Lateran-konciliet 1215 blev det forbudt gejstlige at medvirke ved jernbyrd, og under henvisning hertil udstedte Valdemar Sejr en lov, hvorved jernbyrd afskaffedes som afgørelsesmiddel i straffesager og erstattedes af nævninger.¹²⁾ Når således jernbyrd vitterligt forekom i retssager før 1215, er der ingen som helst grund til at betvivle Poppo's jernbyrd, som er særdeles vel bevidnet ved samtlige kilder og ved fremstillingen på Tamdrupalteret.

Det er i øvrigt interessant at lægge mærke til en bemærkning hos Thietmar om, at Poppo bar det gløende jern »hen til et af kongen nærmere angivet indviet sted«.¹³⁾ Her afspejler sig reglen om, at jernet skulde bæres over en vis strækning. Det »indviede sted« kan næppe have været andet end kongsgårdens gudehov.

Det tredje relief (fig. 15) viser kong Haralds dåb. Ved jernbyrden er han blevet omvendt og modtager derpå den kristne dåb. Han står nøgen i et træbassin, medens Poppo, som er iført bispeskrud og oven i købet bærer glorie, øser vand over hans hoved. Dåbsceremonien er historisk fuldt korrekt gengivet, idet dåben jo i den tidlige middelalder foregik ved neddykkelse. Alt tyder på, at dåbskarret på billedet er et gårdbassin og ikke en døbefont. For det første fremgår det

Fig. 15. Harald Blåtands døb.

af selve karrets form og udseende. Det er lavet af træstave, bredden foroven er lidt mindre end bredden forneden, og stavene holdes sammen af tre metalgjerne, en helt ved øverste rand, en på midten og en lidt fra bunden. Sådanne gårdbassiner kendes fra

Fig. 16. Mødet mellem Harald Blåtand og Bremerbispen.

middelalderen. Hvis karret på Tamdrupalteret havde været et dåbskar, havde det næppe været så simpelt forarbejdet, ikke mindst i betragtning af, at det fandt anvendelse ved en konges dåb.

Endvidere ses det klart af relieffet, at dåben foregår ude i det fri. Der er ikke mindste antydning af vægge eller loft på billedet. *Alle* de øvrige historiske relieffer er tydeligvis indendørs scener, og det havde været en

let sag for kunstneren at give dåbsscenen en indramning, der viste, at handlingen fandt sted i en kirke. Ved jernbyrden lykkedes det ham således trods meget kneben plads at tegne omridsene af en hal. Men her *skulde* der åbenbart være åben himmel.

Og endelig må man betænke, at der efter al sandsynlighed ikke har været nogen kirke ved kongsgården og derfor heller ingen døbefont for hånden. Som nævnt antyder Thietmar, at der har været et gudehov, og det er sikkert mere i overensstemmelse med virkeligheden. Men et gård bassin har kongsgården utvivlsomt haft, og da dåb kan finde sted, »hvor der er vand«, har Poppo altså foretaget dåben i dette.

På *det fjerde relief* (fig. 16) ses Harald Blåtand i samtale med en biskop. Kongen står i højre side af billedet, biskoppen i venstre. At det er en biskop fremgår af, at han har stav i hånden og er iført dalmatika, bispens festdragt. Bag biskoppen skimtes en anden gejstlig iført pluviale. Biskoppen kan næppe være nogen anden end Bremerbispen Adaldag (937—988), idet Norden var hans missionsmark, og det er formentlig på hans foranledning, Poppo drog ud på den færd, der førte til Harald Blåtands omvendelse. Kongens overgang til kristendommen blev en begivenhed af stor rækkevidde, idet folket fulgte kongen, og kristendommen blev således landets officielle religion. Harald Blåtand blev den, »der gjorde Danerne kristne«. Under disse forhold var det næsten tvingende nødvendigt for ærkebisen af Bremen og kongen at mødes for at drøfte kirkens ordning i Danmark. Det er formentlig dette møde, vi ser en fremstilling af på Tamdrupalterets fjerde relief. Mødet mellem de to høje mænd har sandsynligvis været overværet af Poppo, og det er vel ham, der skimtes bag ærkebiskoppen. Det er

i hvert fald en gejstlig uden skæg, og således affildes Poppo også på de øvrige relieffer. Fra de skriftlige kilder kender vi intet til et sådant møde, og relieffet yder således, hvis tolkningen er rigtig, et interessant bidrag til et ellers ukendt forhold fra vor ældste kirkehistorie.

Efter mødet med ærkebispem er Harald Blåtand gået i gang med kirkebyggeri. *Det femte relief* (fig. 17) er måske et billede af hans første kirke. Man ser i hvert fald kongen i andægtig stilling foran et alter. Over alteret er anbragt et ambo-ciborium, d. v. s. en kombination af en ambo (læsepult) og et ciborium (alterbaldakin). Det er et meget sjældent forekommende inventar. I sit værk »Der christliche Altar« hævder Joseph Braun, at det er ukendt nord for Alperne, og at der i Italien kun findes bevaret fire eksemplarer.¹⁴⁾ Det blev anvendt til oplæsning af evangeliet, og den gejstlige, hvem denne opgave var betroet, var ikke præsten, men diakonen. På ambo-ciboriet ses da også en diakon iført dalmatica, mens præsten skimtes bag kongen stående ved korvæggen. Billedet forestiller altså under alle omstændigheder Harald Blåtand, som under en gudstjeneste andægtigt lytter til evangeliet, der oplæses af kirkens diakon. Han er troende kirkegænger. Men samtidig er billedet antagelig en gengivelse af kongens første kirke eller en af hans første kirker, der som noget særlig karakteristisk har været forsynet med det yderst sjældne ambo-ciborium, og derfor har kunstneren gengivet det på mindealteret.

(Ved en undersøgelse af Tamdrup kirkes kor i 1954 blev der foran alterbordet afdækket to stolpehuller, som næppe kan stamme fra andet end et ambo-ciborium, og da dette inventar som nævnt er uhyre

Fig. 17. Harald Blåtand lytter til oplæsningen af evangeliet.

sjældent, nødes man næsten til at antage, at der er en forbindelse mellem ambo-ciboriet på det femte relief og det, som stolpehullerne lader ane. Der er med andre ord sandsynlighed for, at den kirke, hvori Harald Blåtand affildes på det femte relief, har ligget på det

Fig. 18. Dedikationsmesse.
Antagelig indvielsen af Tamdrup kirke.

sted, hvor Tamdrupbasilikaen senere blev opført.)

Med det femte relief er rækken af mindeplader egentlig afsluttet, men der følger endnu to historiske relieffer, som øjensynlig skal henlede eftertidens opmærksomhed på stifterne af Tamdrupbasilikaen og selve mindealteret.

På *det sjette relief* (fig. 18) ses to gejstlige foran et alter. Den ene er ærkebiskop, da han bærer palliet. Han holder en kalk i sin venstre hånd. Den anden er en diakon, som står med en opslået messebog i hånden. På alterbordet er anbragt et krucifix, man ser dog kun den nederste del deraf. Endvidere ses midt på

bordet en rund genstand, det kan næppe være andet end disken med hostien. Billedet forestiller tydeligvis en messe. Nu må man betænke, at de fem foregående relieffer gengav historiske begivenheder; det syvende relief skildrer ligeledes en konkret historisk begivenhed, nemlig indstiftelsen af mindealteret, hvad senere skal påvises. Det samme må derfor være tilfældet med det sjette relief, da dets tilstedeværelse ellers vilde være ganske umotiveret. Man kan altså fastslå, at det drejer sig om en konkret, historisk messe. Endvidere lægger man mærke til, at kunstneren har gjort sig megen umage for at gøre det klart for tilskueren, at messen celebreres af en ærkebiskop. Palliet er gjort ekstra tydeligt. Skønt ærkebiskoppen nærmest har front mod iagttageren, ses ikke alene den del af palliet, der hænger ned langs hans forside, men endda også den, der hænger ned langs hans ryg. *Det drejer sig altså om en konkret, historisk messe, som har krævet en ærkebiskops medvirken.* Der kan næppe være tale om andet end den såkaldte dedikationsmesse, d. v. s. den messe, som danner afslutningen på en kirkeindvielse, og som skal foretages af en biskop eller ærkebiskop.¹⁵⁾

Spørgsmålet bliver så, hvad det er for en kirke, ærkebiskoppen her indvier. Der kan ifølge sagens natur teoretisk kun være to muligheder. Enten må det dreje sig om Harald Blåtands kirke på det femte relief eller om den kirke, som mindealteret har tilknytning til, altså Tamdrupbasilikaen. Den første mulighed må man imidlertid se bort fra, da alteret på nærværende relief ikke har det karakteristiske ambociborium, som var et særkende for Harald Blåtands kirke. Det må altså være Tamdrupbasilikaen, som indvies. Da kirken, som tidligere nævnt, formentlig

stammer fra midten af det 11. århundrede, er det antagelig Adalbert af Bremen (1043—1072), som foretager indvielsen.

Der må have været en ganske speciel grund til, at stifterne af mindealteret har ønsket at markere Tamdrup kirkes indvielse. Den mest nærliggende forklaring er unægtelig, at det også er dem, der har bygget kirken, hvad de altså med dette relief vil gøre opmærksom på. Denne tolkning forudsætter, at kirken og mindealteret er samtidige stiftelser. Det vilde i sig selv ikke være en unaturlig tanke, at den anselige kirke fra første færd har været forsynet med Harald Blåtands mindealter. Som det senere skal påvises, er mindealteret bevisligt en kongelig indstiftelse, og hvis det samme gælder kirken, som P. Nørlund formoder, kan det ikke på forhånd udelukkes, at kirken og alteret har samme stiftere. Spørgsmålet bliver imidlertid, om alteret kan henføres til 1000-tallet som kirken. At dette ikke alene synes muligt, men endog nødvendigt, skal siden søges påvist. Under disse forhold må den naturligste tolkning af det sjette relief da være, at alterets stiftere med dette billede virkelig har villet oplyse eftertiden om, at det også er dem, der har bygget kirken som en mindekirke for Harald Blåtand. Derfor er dedikationsmessen (6. relief) og alterindstiftelsen (7. relief) anbragt side om side. De er så at sige stifternes visitkort.

På *det syvende relief* (fig. 19) ser man indstiftelsen af et gyldent alterfrontale. Det har midterfelt med majestasfigur og kvadratiske felter udenom, nøjagtigt som tilfældet har været med Tamdrupfrontalet. Stifterne er i færd med at stille det på plads foran kirkens faste (sten)alter, som er forsynet med et alterklæde. Desværre er relieffet beskadiget, så at man ikke kan

Fig. 19. Indstiftelsen af Harald Blåtands mindealter.

se stifternes hoveder, men det er alligevel tydeligt, at den ene er en mandsperson i fornem verdslig dragt, den anden en kvinde i fornemt skrud. Kvinden står til højre i billedet ved alterbordets sydvendte side. Denne side var indtil ca. 1100 evangeliesiden, den fornemste side, og hvis alteret er fra 1000-tallet som kirken, står kvinden altså på den fornemste plads. Den mest nærliggende, for ikke at sige den eneste mulige forklaring af billedet er, at det forestiller indstiftelsen af selve mindealteret.¹⁶⁾ Af tegningen ses klart, at det har været et transportabelt frontale, som var beregnet til at anvendes ved højtiderne. Sådanne frontaler var ikke sjældne i perioden fra 10. til 13. århundrede.¹⁷⁾ Når nu kun de løse relieffer er tilbage, skyldes det,

som tidligere berørt, antagelig den omstændighed, at rammen i tidens løb er blevet ødelagt ved den hyppige transport frem og tilbage.

Med det syvende relief henleder stifterne opmærksomheden på sig selv. Man mindes i denne forbindelse professor Arups udtalelse om, at den store Jellingesten var til minde om Harald Blåtands forældre, men til ære for ham selv.¹⁸⁾ Hvem stifterne er, hænger naturligvis nøje sammen med spørgsmålet om, fra hvilken tid alteret stammer, og først når der er gjort rede for dateringsproblemet, vil der være mulighed for at løse stifterproblemet.

*

Da mindealteret ikke bærer nogen inskription, må man søge at datere det ved hjælp af billederne alene.

Et godt dateringsmiddel har man i de liturgiske dragter på mindetavlerne. En af de bedste kendere af Romerkirkens liturgiske dragter, den tidligere nævnte ansete forsker Joseph Braun, har i værket »Die liturgischen Paramente in Gegenwart und Vergangenheit« indgående beskrevet samtlige gejstlige dragter og beklædningsgenstande og deres skiftende udseende gennem tiderne. Det er overordentlig interessant at foretage en nøje undersøgelse af dragterne på Tamdrupfrontalet med Brauns bog som grundlag. For det første bliver man slået af den akkuratesse, hvormed Tamdrupmesteren har gengivet de forskellige liturgiske dragter, det viser sig, at han har nøje kendskab til dem alle i de mindste enkeltheder. Og for det andet får man beviser for, at mindealteret må henføres til 1000-tallet.

Der er i det mindste to dragter, der kan tjene som dateringsmiddel. Den ene er det såkaldte pluviale, en

kåbe, der oprindelig stammer fra munkekutten, og som allerede fra det 9. århundrede anvendes liturgisk. Til at begynde med var den ligesom munkekutten forsynet med en hætte, der kunde slås op over hovedet. Imidlertid svandt hættens ind med tiden, da den jo ingen betydning havde på en liturgisk dragt. Braun oplyser, at pluvialehætten næppe nok har fundet anvendelse som virkelig hovedbeklædning i det 11. århundrede. I anden halvdel af det 12. århundrede var den i hvert fald udelukkende en prydhætte i miniaturestørrelse, og den endte med allerede i det 13. århundrede kun at være en lap, der hang ned på ryggen af pluvialet.¹⁹⁾

På Tamdrupalteret er Poppo iført pluviale på det første relief. Hætten er ingen prydhætte men en rigtig hætte, som er slået tilbage (fig. 13). Da en sådan hætte ifølge Braun næppe nok er tænkelig i det 11. århundrede men altså ikke absolut udelukket, vil det i hvert fald være meget vanskeligt at datere alteret senere end det 11. århundrede.

Den anden dragt, som kan hjælpe til en datering af alteret, er den såkaldte casula. Indtil det 13. århundrede var det en klokkeformet, ærmeløs kjortel, som gik ned over knæene og ofte var forsynet med et gaffelkors på ryggen. Den ændredes med tiden og kom til at bestå af to stive, nedhængende stykker tøj dækkende bryst og ryg og forbundet med hinanden ved skuldrene. Braun oplyser, at casula kan benyttes af præst og biskop *ved alle højtidelige handlinger indtil omkring år 1000*. Derefter afløses den mere og mere af pluvialet, som nu var kommet i brug, indtil den til sidst — og således var det allerede i det 12. århundrede — næsten udelukkende anvendes ved messen.²⁰⁾

På Tamdrupalteret findes casula for eksempel på

det tredje relief, hvor Poppo døber Harald Blåtand (fig. 15). Poppo bærer inderst en alba (hvid kjortel), derover dalmatika (bispens festdragt), mellem disse to dragter stolaen (et hvidt bånd, hvis kvadratiske ender lige skimtes), og yderst bærer han så casula med gaffelkors. En anden casula bæres af ærkebiskoppen på det fjerde relief (fig. 16). Ved intet af disse billeder er der tale om en messetjeneste. Da nu ifølge Brauns påstand casula allerede i det 12. århundrede næsten udelukkende anvendes ved messen, må det være naturligt at datere Tamdrupalteret til tiden før 1100.

Endnu et enkelt klædningsstykke sandsynliggør denne datering. Det er stolaen, som ses på tredje, fjerde og sjette relief (fig. 15, 16 og 18). På alle tre billeder er kun stolaens kvadratiske endestykker synlige lige under dalmatikaens nederste bræmme. Denne kvadratiske form er typisk for den tidlige middelalder, senere er endestykkerne oftest trapezformede.²¹⁾

Der er imidlertid andet end de liturgiske dragter, som kan tjene til at tidsbestemme alteret. Ambo-ciboriet på det femte relief (fig. 17) giver os også et vigtigt dateringsmiddel i hænde. Forholdet er nemlig det, at ambo-ciboriet indtil omkring år 1100 skulde have retning mod syd, efter dette tidspunkt mod nord, idet diakonen i oldtiden og den tidligste middelalder under oplæsningen af evangeliet skulde vende ansigtet mod syd, senere mod nord.²²⁾ Det er ikke vanskeligt at se, at ambo-ciboriet på det femte relief har front mod syd, og at diakonen vender ansigtet mod dette verdenshjørne. Forsiden af ambo-ciboriet har i midten mandorla med majestasfigur og uden om denne kvadratiske felter. Det er ikke gengivet i sin helhed, men da mandorlaen danner midterpartiet, kan man ved hjælp

af denne slutte sig til dets fulde bredde. Det er ikke bredere, end at diakonen under oplæsningen af evangeliet kan støtte hænderne på dets hjørner (man ser kun hans højre hånd). Den ene side af ambo-ciboriet bæres af to stolper, hvoraf man på billedet kun kan se den forreste, der dækker for den bagved stående. Den anden side er ikke tegnet med, men den må ligeledes have været båret af stolper (eller den kan have støttet mod korvæggen, hvilket er mindre sandsynligt). Imellem stolperne (subsidiært stolperne og korvæggen) er alteret anbragt. Det er forsynet med et alteromhæng, og der står en kalk og et lille kors på bordet. Den side af alterbordet, som er parallel med ambo-ciboriets forside, og som vender ud mod tilskueren, må være alterets højre side. Den er jo smallere end ambo-ciboriets frontale, der som nævnt ikke er bredere, end at diakonen kan støtte hænderne på hjørnerne. Den synlige stolpe står altså foran alterbordets forside, mod hvilken Harald Blåtand vender sig, hvad også må forekomme naturligt. Da man må gå ud fra, at alteret er orienteret mod øst, bliver den side, som er parallel med ambo-ciboriets frontale, alterets sydside, og ambo-ciboriet har således også selv retning mod syd. Herved kommer diakonen under evangelieoplæsningen til at stå med siden til kongen og menigheden. For os ser det akavet ud, at han ikke vender ansigtet mod kongen og menigheden, men Tamdrupmesteren har nøje kendt de liturgiske regler, der bød diakonen vende sig mod syd under oplæsningen. Dette var som omtalt forskrift indtil omkring år 1100, efter det tidspunkt blev det regel at foretage oplæsningen med front mod nord. Med mindre man vil ty til den kunstige forklaring, at der fra Tamdrupmesterens side foreligger en bevidst arkaisering ved fremstillingen af ambo-ciboriet, nødes

man til at datere mindealteret til tiden før år 1100, idet dette årstal angiver grænsen opad.

Også de religiøse relieffer har detaljer, som peger hen på det 11. århundrede. Således er billedet af de hellige tre kongers tilbedelse typisk for dette århundredes ikonografi, idet kongerne fremstilles med let bøjedede knæ, det såkaldte knæløb²³) (fig. 20). En detalje som forekomsten af en læsepult på bebudelsesrelieffet er et træk, man genfinder i den tidlige ottoniske kunst.²⁴) Det samme gælder de krumbøjede rygge hos nogle af figurerne, f. eks. ved fremstillingen af fodtvætningen (fig. 21).

Som et sidste argument for tidlig datering skal anføres, at det på forhånd må anses for mest sandsynligt, at de personer, som har følt trang til at sætte Harald Blåtand et minde, ikke har levet på et tidspunkt, der lå alt for fjernt fra hans egen tid. Fjerne efterkommere kunde næppe have samme interesse i at ære hans minde som nære. De hidtidige påstande om en langt senere tilblivelsestid kan meget vanskeligt opretholdes.

Francis Beckett mener, at alteret næppe kan være ældre end fra slutningen af 12. århundrede. I afhandlingen »Værksteds- og aldersbestemmelser for de middelalderlige kobberdrevne alterprydelser i Danmark« i Tidsskrift för Konstvetenskap 1919, s. 140 hedder det: »Reliefferne er lavere opdrevne, altså forsigtigere behandlede end i de andre mestres arbejder (Lisbjergalterets og Ølstalterets mestre). De gør derfor et mere gammeldags indtryk. At de dog ikke kan sættes alt for langt tilbage i tiden turde fremgå af nogle almindelige betragtninger. Saxo siger, at bl. a. østkysten af Jylland var lagt øde ved Vendernes angreb. At dette ikke helt er grebet ud af luften ses deraf, at der i biskop Svens

Fig. 20. De hellige 3 kongers tilbedelse.

testamente 1183 ved omtalen af gods i Djursland udtrykkelig tilføjes, at det havde liden værdi, fordi det lå i nærheden af søen og var udsat for hedningernes anfald. Det er næppe rimeligt, at man i Østjylland i havets nærhed vilde smykke kirkernes højaltre med prydelser, der netop ved deres kostbarhed måtte friste

Fig. 21. Fodtvætningen. Figurerne har krumbøjede rygge, rundskæg med grove riller og knebelsbart. Dragterne har parallelfolder. Apostelhovederne er klumpet tæt sammen («figurtrængsel»). Alle disse træk genfindes på forskellige Hildesheimerarbejder fra det 11. århundrede, især på Bernwards Kristusøjle. Måske er Tamdrupmesteren oplært i Hildesheimerskolen.

Venderne. De mange guldstrålende, krystalsmykkede alterprydelser fra de aller fedeste østjydske egne betyder vel netop, at nu var Venderne nedkæmpede, og frygten for dem afløst af tryghed. På forhånd er det derfor rimeligt, at ingen af de østjydske alterprydelser er ældre end slutningen af 12. århundrede.

Det er ikke vanskeligt at se, at denne argumentation for sen datering på ingen måde kan være tvingende.

Poul Nørlund mener, at Tamdrupreliefferne er fra ca. 1200—1225 (Gyldne altre s. 205). Han fremhæver imidlertid sammesteds, at denne datering kun kan være skønsmæssig og tilnærmelsesvis, ligesom han andetsteds (s. 169) erklærer, at »der ved Tamdrupreliefferne er træk, som et øjeblik kunde forlede til *en meget tidlig datering*«.

Nørlunds væsentligste argument for den sene datering er det bibelske relief, der forestiller Kristi dåb. Det hedder s. 169: »At vi imidlertid med Tamdrupreliefferne tidligst kan befinde os i det 12. århundredes anden halvdel, fremgår af en vistnok ret beviskraftig ikonografisk detalje. På fremstillingen af Kristi dåb er nemlig det klæde, som den hosstående engel i ældre tid sædvanligvis holder, blevet til en kjortel (Kristi kjortel), som han har afført sig under dåben; men som foran omtalt (pag. 38) er dette naturalistiske træk en ikonografisk nydannelse, der ikke kan påvises tidligere end i perioden omkring 1150.«

Det vage udtryk »en vistnok ret beviskraftig ikonografisk detalje« viser imidlertid tydeligt, at Nørlund ikke tør påstå, at dåbsrelieffet afgjort tvinger til sen datering. Der findes da også fremstillinger af Kristi dåb fra et tidligt tidspunkt, hvor det er umuligt at afgøre med sikkerhed, om det, englen holder i hånden, er en kjortel eller et klæde. På omslaget af et evangeliar fra Bamberg fra det 10. århundrede med fremstillingen af Kristi dåb holder englen således en folderig genstand i hænderne, der snarere ser ud til at være en kjortel end et klæde, men med fuldkommen nøjagtighed kan det ikke konstateres, om det er det ene eller det andet. (Se Joseph Braun: Meisterwerke der

deutschen Goldschmiedekunst der vorgotischen Zeit. München 1922. Tavle 32.)

Nørlund gør (s. 37) opmærksom på, at vandet på Tamdruprelieffets fremstilling af Kristi dåb kun når op til midt på livet af Kristus, og hævder, at det inden det 12. århundrede er regel, at det når op til skuldrene. Men på det omtalte Bamberg-evangeliars omslag når vandet også kun til midt på livet af Kristusfiguren. Tamdrupfremstillingen udelukker således ikke en tidlig datering. — Nørlunds øvrige argumenter for dateringen 1200—1225 er ikke mere afgørende end henvisningen til dåbsrelieffet. Om nogle bevarede rester af bladornamentik siger han (s. 170), at det er det karakteristiske prangende bladværk fra overgangen mellem 12. og 13. århundrede. Dette er imidlertid næppe rigtigt, idet rankerne er stiliserede, et forhold, der plejer at gælde for de tidlige romanske rankers vedkommende, mens de senere rankeformer er naturalistiske.²⁵⁾

I *Eckart von Sydow's: Die Entwicklung des figuralen Schmucks der christlichen Altar-Antependia und -Retabula bis zum XIV Jahrhundert* (Strassburg 1912), s. 123—124 dateres Tamdrupalteret af stilistiske grunde til ca. 1120. V. Sydow gør dog opmærksom på, at denne datering kun er tilnærmelsesvis.

*

Hvem er da stifterne af mindealteret? Som allerede omtalt ses de på det syvende relief (fig. 19) i færd med at sætte frontalet på plads i kirken. Det vil erindres, at den ene var en fornem mand i verdslig dragt, den anden en fornem kvinde. De genfindes imidlertid ved majestasfiguren (fig. 22). Her står kvinden på Kristi højre hånd, d. v. s. på den fornemste plads,²⁶⁾

Fig. 22. Majestasfiguren med stifterne. På hæderspladsen ved Kristi højre side en kvinde med krone, på den ringere plads en mand i verdslig dragt. Under Kristi fodskammel ligger den anonyme kunstner, der har udført alteret, i ydmyg tilbedende stilling.

og hun er fremstillet med krone. Manden står på Kristi venstre hånd og er ukronet. Kvinden er altså af højere rang end manden, og kronen beviser, at hun

tilhører kongehuset, og det er således hævet over enhver tvivl, at alteret er stiftet af kongeslægten.

Den kvindelige stifter kan være en dronning eller en kongedatter. Hvis hun er dronning, er medstifteren i hvert fald ikke hendes gemal, da kongen måtte have haft hæderspladsen. Som medstifter kunde man tænke sig en af hendes aller nærmeste mandlige slægtninge, i første række fader eller broder af lavere rang, da det uvilkårligt måtte føles som en krænkelse af kongens værdighed, hvis hun fremstilledes med andre mænd end disse ved sin side. Hendes søn kunde ikke være medstifter, da han som kongesøn vilde have haft hæderspladsen. Imidlertid kunde den kvindelige stifter også være enkedronning og medstifteren hendes fader eller broder, begge af lavere rang. Og endelig kunde hun være en dronning, som efter at være blevet enke eller forskudt påny havde indgået ægteskab men med en mand af lavere rang, og i så fald kunde denne sidste eller deres fælles søn være medstifter.

Hvis den kronede kvinde ikke er dronning, må hun i det mindste være kongedatter. I så fald kunde medstifteren være en ægtefælle af lavere rang eller deres søn, som jo også vilde have lavere rang. Eller der kunde være tale om en kongedatter, der var blevet enke efter en mand af lavere rang, eller som var blevet forskudt af en sådan, og som sammen med sin søn havde indstiftet alteret. Alle andre kombinationer er mindre sandsynlige for ikke at sige utænkelige.

Gennemgår man nu hele den danske kongeslægt i det 11. århundrede og nærmest følgende tid med disse kombinationer som grundlag, viser det sig hurtigt, at kun et fåtal af kvinder vil kunne komme i betragtning som den ene af stifterne.

Af de ca. 30 kendte voksne kvinder i kongehuset fra dette tidsrum²⁷⁾ kan der kun blive tale om følgende:

1. Svend Tveskægs datter Gyda, gift med den norske jarl Erik Hakonsøn, som døde i 1024. Som kongedatter måtte hun være forsynet med krone og indtage hæderspladsen på majestasfigurens højre hånd, mens gemalen som jarl måtte nøjes med den ringere plads. Men det tidlige dødsår og den omstændighed, at han fra 1015 til sin død opholdt sig i England, gør det imidlertid meget usandsynligt, at disse to skulde være stifterne. Sønnen Hakon Eriksøn, som blev født ca. 997 og døde 1030, opholdt sig efter 1015 næsten udelukkende i England og kan af den grund næppe heller komme i betragtning som medstifter sammen med Gyda.

2. Svend Tveskægs datter Thyre, der var gift med den vendiske fyrste Vortigern. Han kan dog næppe som udlænding have været interesseret i at stifte mindealteret. Deres datter Gunhild samt hendes ægtefælle Harald Jarl kunde opfylde de formelle betingelser som stiftere. Hun kunde som fyrstedatter bære krone og indtage hæderspladsen, mens Harald Jarl som søn af Thorkil den Høje og selv kun jarl måtte indtage den ringere plads. Harald Jarl døde 1042, og alteret måtte da senest være indstiftet i dette år.

3. Tilbage af Svend Tveskægs døtre bliver Estrid. Hun var først gift med Ulf Jarl, som dræbtes 1026 af svogeren Knud den Store, og derpå med hertug Robert den 2. (le diable) af Normandiet, der kort efter forskød hende. Kombinationen Estrid—Ulf Jarl vilde ikke på forhånd være udelukket. Hun måtte som kongedatter have hæderspladsen. Imidlertid måtte mindealteret så være fra tiden før 1026, hvis disse to var stifterne, og det er næppe tilfældet, da kirken formentlig er fra tiden omkring århundredets midte. Dertil kommer, at Estrid først ved Ulf Jarls død kom

i besiddelse af de store jordegodser, som Knud den Store måtte betale i mandebod, og som kunde sætte hende i stand til at bygge kirker og udsmykke dem med kostbare gaver. Konstellationen Estrid—Robert den 2. er usandsynlig, da han som udlænding sikkert ikke har interesseret sig for at sætte Harald Blåtand dette minde, og da Estrid under ægteskabet med ham opholdt sig i Normandiet, og endelig da ægteskabet var af kort varighed. Efter at være blevet forskudt tog Estrid igen ophold i Danmark.

I ægteskabet med Ulf Jarl havde hun sønnen Svend, der blev konge 1047, og som før det tidspunkt var jarl og ugift. Der ses ikke at være noget som helst til hinder for, at Svend Estridsen, inden han blev konge, kan have indstiftet alteret sammen med sin moder. Som kongedatter tilkom det Estrid at bære krone på stifterfiguren, mens Svend Estridsen som søn af en jarl og selv kun jarl måtte afbildes uden krone og på den ringere plads. Den omstændighed, at ingen af parterne på nævnte tidspunkt var i ægteskab, gør ikke konstellationen mindre sandsynlig. At det virkelig er disse to, som er stifterne, sandsynliggøres endvidere af mange forhold, som om lidt skal omtales.

4. Svend Estridsen havde en uægte datter, Sigrid, som blev gift med fyrst Gotskalk af Venden. Men de kan vanskeligt komme i betragtning som stiftere, da de ikke opholdt sig i Danmark, og han som fremmed næppe havde interesse i sagen.

5. Svend Estridsens datter Ragnhild og hendes ægtefælle Svend Askelsøn i Norge kunde som kombination opfylde de krav, mindealterets stifterfigurer stiller rent formelt, men Svend Askelsøn har næppe haft interesse for sagen eller midler til dens gennemførelse.

Alle andre voksne kvindelige medlemmer af det dan-

ske kongehus, som kendes fra det 11. århundrede og den nærmest følgende tid, må udelukkes som stiftere, da de ikke vil kunne indtage hæderspladsen på alteret.

Som nævnt er der mest sandsynlighed for, at det er Estrid og Svend Estridsen, der er stifterne. Estrid er barnebarn af Harald Blåtand, hvem hun i sin fromhed må have været stor beundring for, fordi det var ham, der gjorde Danerne kristne. Hun har haft mulighed for at overse rækkevidden af hans betydningsfulde beslutning om at antage kristendommen. Hun har vel også kendt den store Jellingesten, dette mægtige monument, som han rejste for sine forældre. Og alt dette kan have inspireret hende til at sætte Harald Blåtand et varigt minde i form af et alter med relieffer, der viste, hvordan det gik til, at han gjorde Danerne kristne. Og Estrid har ikke alene haft interesse i som nær slægtning af kong Harald at rejse en kirke med hans mindealter, men hun har også haft økonomisk mulighed derfor takket være sine store godsbesiddelser.

Også Svend Estridsen havde de forudsætninger, som må have været til stede hos en stifter af det historiske mindealter. For det første var han meget kirkelig sindet. Det var ham, der gav den danske kirke en fast og varig organisation, og han lod opføre adskillige kirker, det ved vi bl. a. fra Ælnods værk om Knud den Hellige. Han skriver et sted følgende²⁸): »Efter at nu den berømmelige kong Sven Magnus havde tvunget de folk, der boede rundt om på alle sider af hans rige, til fred, og efter at der på mangfoldige steder var rejst stolte gudshuse ved hans egen gudfrygtige iver, ligesom de, der allerede tidligere var fuldført af andre, var blevet værdigt smykkede af ham ved kongelige gaver, og tallet på bisper og gudsyrkelsens tjenere var blevet

forøget, efterlod han, da han selv forlod menneskelivet, arvingerne til sin kongemagt ikke blot rigdom af kongelige skatte, men også tryghed i styrelsen, idet der var skaffet fred alle vegne. Et af de »stolte gudshuse«, som Svend Estridsen rejste, var Hellig Kors kirken i Dalby, der som påvist i sin ældste skikkelse var nær beslægtet med den oprindelige Tamdrup-basilika.

Men foruden sine kirkelige interesser havde Svend Estridsen en udpræget historisk interesse, en egenskab som også må forudsættes hos stifterne af Tamdrup-alteret, der med sin meget troværdige gengivelse af begivenhederne omkring kristendommens indførelse er et historisk monument af første rang. Det er Adam af Bremen, der fortæller om denne side hos Svend Estridsen. I »De hamburgske ærkebispers historie«, som er afsluttet senest i året 1072, hedder det i 3. bog, kap. LIV²⁹): »Da jeg i ærkebispens (Adalbarts) sidste tid kom til Bremen (1066), hørte jeg om kongens (Svend Estridsens) visdom og besluttede snart at drage til ham. Jeg blev også, som alle, meget venligt modtaget af ham, og *af hans mund har jeg samlet meget stof til denne lille bog. Thi han var i besiddelse af boglig viden og lærdom og yderst forekommende over for fremmede; han sendte selv sine klerke ud som prækikanter til hele Sverig, Norge og til de øer, som ligger på de kanter. Af hans sandfærdige og meget interessante fortælling har jeg erfaret, at mange af de barbariske folkeslag i hans tid var blevet omvendt til den kristne tro.*«

Den boglige viden og lærdom, Svend Estridsen efter Adam af Bremens beskrivelse sad inde med, har måske været mangesidig, men i hvert fald har den også været af historisk art, siden den har kunnet yde væsentlige

bidrag til hans bog. Og Adam af Bremens fremhævelse af Svend Estridsen som en sandfærdig og meget interessant fortæller kan naturligvis være dikteret af et ønske om at give bogen autoritativ vægt, men det kunde jo også være en kendsgerning og i så fald vidne om kongens fremragende egenskaber som historieberetter. I 2. bog kap. XLIII hedder det et sted³⁰): »Kongen (Svend E.), som vi længe må mindes, og som *huskede barbarernes bedrifter, ret som om de var skrevet op*, fortalte os, at staden Oldenburg havde vist sig at være tæt befolket af kristne.« Også denne udtalelse vidner om, at Svend Estridsen har været udrustet med udpræget sans for historie. En mand med evne til at huske begivenheder »ret som om de var skrevet op«, må med rette kunne kaldes historisk begavet og interesseret. Og netop sådan en mand kan man tænke sig som (med)stifter af Tamdrupfrontalet, hvor afgørende historiske begivenheder bliver forevigt.

Tamdrupmesteren, som har lavet alteret på stifternes bestilling, har selvsagt af disse nøje fået foreskrevet, hvilke historiske oplysninger reliefferne skulde indeholde, og ved fremstillingen af jernbyrden har overleveringen om, at det gloende jern, Poppo bar, var formet som en handske, været et træk, de lagde vægt på at få med. Det kan ikke undre, da handsken sikkert har spillet en stor rolle i slægtsoverleveringen. En stor gloende jernhandske må have talt stærkt til fantasien og indprentet sig i hukommelsen. Også Adam af Bremen lagde særligt mærke til dette træk, at jernet var formet som en handske, hvad hverken Widukind eller Thietmar skriver noget om. Adam af Bremen siger selv, at han har sin viden fra Svend Estridsen. Da Tamdrupfrontalet efter alt at dømme er ældre end Adam af Bremens værk, kan Tamdrup-

mesteren ikke have sin oplysning om jernhandsken herfra, men han har velsagtens fået den direkte fra de historisk velorienterede fyrstelige stiftere af mindealteret. At Adam af Bremen og Tamdrupmesteren har Svend Estridsen som fælles kilde må være overordentlig sandsynligt.

Fig. 23. En af Svend Estridsens mønter fra ca. 1050.
Estrid modtager et labarum. Langs randen står: SVEIN R(EX).

Endnu et enkelt forhold taler for, at Estrid og Svend Estridsen er stifterne. På et par mønter fra ca. 1050 forsynet med såvel Svend Estridsens som Estrids navn findes et billede af Estrid, som modtager et såkaldt labarum af en engel.³¹⁾ Labarum var en fane, som i den tidlige middelalder af kirkens overhoved kunde skænkes fyrstelige personer, der havde indlagt sig stor fortjeneste ved at støtte kirken med gaver.³²⁾ Mønten vidner om den nære forbindelse, der har bestået mellem moder og søn, og tillige om den store interesse begge har næret for kirkens sag, et forhold som også afspejles på det gyldne alter, såfremt stifterfigurerne virkelig repræsenterer disse to. Og hvem ved, om ikke mønterne blandt andet hentyder til

Estrids fortjeneste ved opførelsen af Tamdrupbasilikaen og indstiftelsen af dets historiske alter?

Eet er i hvert fald sikkert: Det vil være meget vanskeligt at finde andre emner i kongehuset, der — alle forhold taget i betragtning — kunde passe bedre som stiftere end Svend Estridsen og hans moder.

*

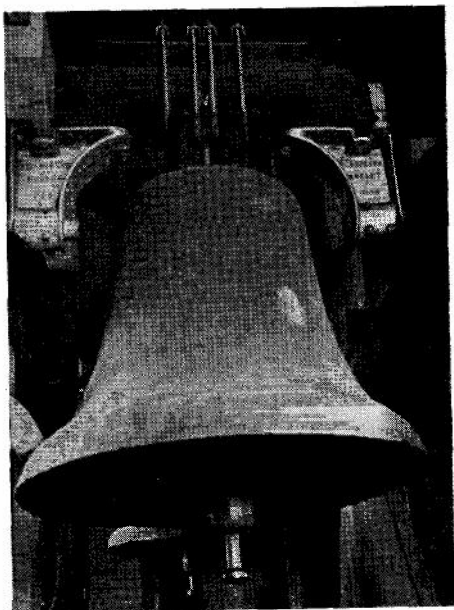
Tilbage bliver et afgørende spørgsmål: Hvorfor har Harald Blåtands efterkommere rejst en mægtig basilika på en mark i Tamdrup, altså på et ganske ucentralt og ukendt sted, og opstillet hans mindealter her? Hvorfor ikke i Jelling, hvor Harald Blåtand havde residens, og hvor han efter sin overgang til kristendommen byggede en stavkirke? Eller hvorfor anbragte de ikke alteret i Roskildebasilikaen? Eller i Hellig Kors kirken i Dalby, Nordens første domkirke?

Der kan næppe gives nogen rimeligere forklaring herpå, end at de begivenheder, mindealteret så nøje gengiver, har fundet sted i Tamdrup. Harald Blåtand må have haft en kongsgård i Tamdrup, som også Poul Nørlund formoder. Den må have ligget i nærheden af kirken, som er blevet opført på kronens jord. Her kommer storgården Tamdrup Bisgård, som ligger lige syd for kirken, ind i billedet. Den har, som navnet antyder — (Bisgård = Bispegård) — tilhørt Århus bispestol i middelalderen og før den tid sikkert været krongods. Det var antagelig her, Poppo bar jernbyrd ved det af Widukind omtalte gæstebud, og det var her, han formentlig døbte kongen. Her skete således det, der blev anledning til trosskiftet i Danmark. Det må være den sandsynligste årsag til, at kongeslægten har anbragt et monument for »den Harald, der gjorde Danerne kristne« netop her.

Noter.

- 1) Mørtelanalysen blev foretaget af Kalk- og Teglværkslaboratoriet i Århus. Det frømgik af analysen, at mørtlen, som var anvendt ved opmuringen af pillen, havde en hydratkalkmængde på 40,4 vægtprocent, mens mørtlen fra rummet havde en vægtprocent på 30,7.
- 2) J. Olrik og H. Ræder: *Saxonis Gesta Danorum I*, 1931. 11. bog, kap. 12, stk. 1 ff. — Dansk oversættelse: Jørgen Olrik: *Sakses Danesaga III—IV*, 1925. S. 12—13.
- 3) Se »Danmarks kirker«, udg. af Nationalmuseet, III bd. 1951, s. 1304. C. G. Schultz's fundament- og gravplan af Svend Normands domkirke (med rekonstruktionsforsøg).
- 4) Jørgen Olrik: *Sakses Danesaga III—IV*. 1925. S. 31.
- 5) Se Francis Beckett: *Danmarks kunst I*. 1924. S. 44—45. (Becketts plan af Tamdrup kirke er unøjagtig, idet der er indtegnet 7 piller i hver side, mens der kun har været 6).
- 6) Sten Anjou: *Heligkorskyrkan i Dalby*. 1957. S. 3.
- 7) Meddelt mundtligt, da C. G. Schultz i 1955 undersøgte den firkantede pille i kirken.
- 8) Poul Nørlund: *Gyldne altre*. 1926. S. 174.
- 9) Indskriften på den store Jellingesten. Det er sandsynligt, at de historiske relieffer er inspireret af denne berømte inskription. Det må erindres, at Tamdrup kun ligger 25 km fra Jelling.
- 10) Waitz-Kehr: *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum editi*. 1904, IV. S. 117—118. — På dansk: *Widukinds Sachserkrønike* ved I. P. Jacobsen. København, 1910. 2. hæfte, s. 122—123.
- 11) *Scriptores rerum germanicarum. Adam Bremensis. Editio tertia* ved Bernh. Schmeidler. 1917. Lib. II, cap. XXV, s. 83: . . . Dani ad fidem sunt per Popponem quandam conversi, qui ferrum candens et ignitum in modum cyrotecae formatum coram populo sine lesione portavit . . .
- 12) Se professor P. J. Jørgensens artikel: *Gudsdom (judicium dei)* i *Salmonsens konversationsleksikon*. MCMXX. Bind X. S. 350—351.
- 13) *Script. rer. germ. Thietmari chronicon*, edt. Lappenbergh, lib. II, cap. 14: . . . ferrum ignentis ponderis benedictum ad locum a rege determinatum portavit . . .
- 14) Se Joseph Braun: *Der christliche Altar*, München 1924, bind II, s. 251—252. Det ældste ambo-ciborium fra anden halvdel af det 12. århundrede findes i S. Clemente i Casauria. — I S. Maria, Bominaco findes et fra 1180 og i S. Maria in Valle Polcraneta ved Rosciolo et fra sidste halvdel af det 12. århundrede og endelig i S. Maria maggiore, Toscanella et fra begyndelsen af det 13. århundrede.
- 15) Se Joseph Braun: *Der christliche Altar I*, s. 717—718.
- 16) Således også P. Nørlund: *Gyldne altre*, s. 172.
- 17) Joseph Braun: *Der christliche Altar II*, s. 87 ff.
- 18) Erik Arup: *Danmarks historie I* (1925), s. 122.

- 19) Joseph Braun: Die liturgischen Paramente in Gegenwart und Vergangenheit, Freiburg 1924. s. 120—122.
- 20) Joseph Braun: Die liturgischen Paramente. S. 106—107.
- 21) Joseph Braun: Die liturgischen Paramente. S. 140.
- 22) Se Peter Schindler: Liturgi, København 1928. S. 24.
- 23) Hugo Kehrer: Die heiligen drei Könige in Literatur und Kunst, Leipzig 1908. Bind II, s. 128.
- 24) Se P. Nørlund: Gyldne altre. S. 28, anm. 2.
- 25) Jfr. Hermann Schmitz: Die Kunst des frühen und hohen Mittelalters in Deutschland, s. 246—247.
- 26) Som en parallel kan nævnes den gyldne altertavle fra Basel (nu i Clunymuseet i Paris). Stifterne, kejser Henrik d. II og hans gemalinde Kunigunde er anbragt på henholdsvis Kristi højre og venstre side i tilbedende stilling. Se A. Wackernagel: Die goldene Altartafel von Basel (Basel 1857).
- 27) Se J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske tabeller over de nordiske rigers kongeslægter, 2. omarbejdede udgave, Kbh. 1856, tabel I, s. 4—8 og tabel II, s. 9—12.
- 28) Hans Olrik: Danske helgeners levned, 1893—94. Ælnod: Knud den Hellige, s. 40.
- 29) Bernh. Schmeidler: Adam Bremensis. 1917. Lib. III, cap. LIV, s. 198—99. Dansk oversættelse: Carsten L. Henrichsen: Adam af Bremen, København 1930, s. 208—209.
- 30) Bernh. Schmeidler: Adam Bremensis. 1917. Lib. II, cap. XLIII, s. 103. Dansk oversættelse: C. L. Henrichsen: Adam af Bremen, s. 106.
- 31) Se P. Hauberg: Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146 (København 1900). S. 51—52 og 128, samt tabel VIII, 11.
- 32) Se professor V. Schmidts artikel: Korsbanner i Salmonsens konversationsleksikon, MCMXXIII, bind XIV, s. 538.

DEN SVENSKE KLOKKE I KOLDING

Af theologiae dr. *Mats Åmark*, Hedemora, Sverige.

Första gången jag hörde talas om den märkliga klockan i S. Nicolai kyrktorn i Kolding, som av gammalt benämns »Den Svenske Klokke«, var i F. Uldalls förnämliga arbete *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, tryckt 1906. Det skulle dock dröja många år, innan jag blev i tillfälle att själv få se och undersöka klockan.

Arkitekt Uldall i Randers var icke endast en mycket kunnig forskare, säkert en av de främste kännare av äldre klockor som någonsin funnits, varför hans nyssnämnda arbete alltjämt intar en särställning inom all europeisk klocklitteratur. Uldall var även en gan-

ska försiktig forskare; och om han ansåg tolkningen av en gammal klockinskrift tvivelaktig eller rent av omöjlig, nöjde han sig i de flesta fall med att återge inskriften utan att lämna någon tolkning därav. Så har han också gjort med Svenskeklokken, som därför av honom kommit att behandlas ganska kort.

Vid en undersökning för några år sedan av Uldalls efterlämnade samlingar på Nationalmuseum i Köbenhavn fann jag emellertid där ett försök, som Uldall gjort att tolka klockinskriften. Till grund för denna tolkning hade han använt några på specialpapper gjorda avklappningar av inskriften. Klockans mått har Uldall angivit sålunda: diameter nederst vid öppningen 102 cm och höjden, inklusive kronan överst, 120 cm.

Jag tillåter mig här nämna, att jag står i stor tack-samhetsskuld till arkitekt Uldall för de instruktiva anvisningar han pr. korrespondans givit mig ifråga om det tekniska förfarandet vid undersökning av medeltida klockor och deras många gånger vid första påseendet alldeles obegripliga inskrifter. Jag har med delvis mycket goda resultat begagnat mig av dem i åtskilliga årtionden.

Vad nu Svenskeklokkens tidigare öden beträffar ville man ju gärna veta något om anledningen till namnet, om klockans ålder och ursprung och hur och när den kommit att hänga i S. Nicolai torn i Kolding. Härom, särskilt om klockans ursprung, ha dock tillgängliga källor visat sig ganska förtegn.

P. Eliassen uppger i sitt arbete om Kolding s. 308, att »Den svenske Klokke«, der er fra 1. Halvdel af 14. Aarhundrede, kom hertil 1614 fra København, og der blev udskrevet særlig Skat til dens Betaling«. Man frågar sig då närmast på vilka vägar och när klockan kommit till Köbenhavn? Var hon ett krigsbyte, och i

vilken svensk kyrka hade hon blivit tagen? — Det finns ännu här i Norden många gamla klockor, som bevisligen tagits som krigsbyten.

Att klockan kommit från Sverige betygas av hennes namn. Apoteker Arnold Hansens antagande, att hon »rimeligvis var Krigsbytte fra Kalmarkrigen«, — se härom hans intressanta artikel Stormklokken i Byrådsboken 1958—59, s. 9 — kan mycket väl vara riktigt. Kalmarkriget, som ju har sitt namn av staden Kalmar på svenska östkusten vid Kalmarsund mitt emot Öland, pågick åren 1611—13 och utmärkte sig liksom andra dåtida krig genom hänsynslösa plundringar. Det förefaller mycket sannolikt, att klockan då tagits i någon kyrka på Öland. Att finna något bevis därför torde vara omöjligt och ännu omöjligare att få veta vilken kyrka klockan tidigare tillhört. Men man vet, att åtskilliga klockor anskaffades till öländska kyrkor under 1600-talet, med största sannolikhet till ersättning för dem som gått förlorade i Kalmarkriget. Enligt Hansen skall klockan ha blivit förd sjövägen från København till Kolding, dit hon anlände på själva julafton 1612 — »paa en Maade en Julegave til Kirken«. Om man kan lita på Eliassens uppgifter, hans årtal 1614 stämmer ej med Hansens uppgift, att det varit 1612, så erhöll Koldingborna henne icke gratis, da en särskild skatt uttogs till betalning för klockan.¹⁾ Att närmare bestämma varifrån

1) *Tilføjelse.* I Landsarkivet i Viborg har jeg ikke fundet Oplysning om, at der i 1614 skulle være kommet en Klokke fra København til Kolding. Derimod ses det, at den svenske Klokke, som kom til Byen fra København, er blevet betalt i 1614 i København med 2½ Skippund 4 Lispund Klokkemalm, som blev tilovers ved Stormklokkens Omstøbning i 1613. Til denne Omstøbning var der udskrevet en særlig Skat, og det maa være den, Eliassen omtaler. Juleaften 1612 kom en Klokke fra København til Kolding; det maa være den svenske Klokke. Se iøvrigt mit Stykke om Klokkerne i Bogen: »Kolding Sct. Nicolai Kirke 1250—1950, Kolding 1950«, Side 94 ff.

Arnold Hansen.

klockan förts till København torde dock vara omöjligt.

Några år innan Uldall lät trycka sitt ovannämnda klockarbete, hade klockan varit föremål för undersökning, och även försök hade gjorts att tolka dess inskrift. I ett föredrag, som Professor J. Kornerup höll vid ett kyrkohistoriskt möte i Kolding den 3. april 1901, gjorde han följande uttalande om Svenskeklocken:

— Endnu maa jeg omtale, at der her i Kolding findes en mærkelig Klokke, den saakaldte Svenske Klokke. Et Aftryk af Indskriften, der er meget vanskeligt at læse, har været mig sendt; men jeg maa tilstaa, at det ikke lykkedes mig at tyde den. Klokken er prydet med tre Muslingskaller, og Indskriften er i store Majuskler fra det 14. Aarhundrede.

De tre »Muslingskaller«, som även Uldall och Eliasen iakttagit på klockan, äro av särskilt intresse. De äro nämligen avgjutningar av s. k. pilgrimsmärken. Vid de medeltida vallfartsorterna kunde dylika märken av bly förvärfvas av pilgrimerna för att av dem hemföras, ofta fastsydda på pilgrimsdräkten. I regel återges på dessa blymärken något för vallfartsorten karakteristiskt. Märken från Trondheim i Norge visa sålunda en bild av S. Olav; märken från den svenska vallfartsorten Vadstena återger den heliga Birgittas gestalt. De musslor, som pryda Svenskeklocken äro avtryck av pilgrimsmusslor från staden Santiago i nordöstra Spanien, i äldre tid en av Europas berömdaste vallfartsorter. Enligt traditionen skall aposteln Jakob den äldre, Sebedei son och broder till aposteln Johannes, ha lidit martyrdöden, varpå hans lik av trogna lärjungar fördes till Spanien, där han omsider fick sitt sista vilorum i den stad, som sedan fick sitt namn efter aposteln — Santiago = Sankt Jakobs (stad)

— och där musslan blev hans attribut. På medeltida bilder bär S. Jakob i regel en pilgrimshatt framtill prydd med en mussla. Även från Norden vallfärdade medeltida pilgrimer till denna avlägsna ort; mest bekant bland dem torde vara det svenska helgonet Birgitta.

Pilgrimsmärken av olika slag användes under medeltiden mycket ofta som heliga prydnader på kyrkklockor, och ett flertal sådana märken finnas i våra dagar kvar blott i form af avgjutningar på klockor. På vad sätt gjutaren av Svenskeklocken fått tag på musselmärket från Santiago är obekant. Dessa musselmärken äro dock här i Norden mycket ovanliga, och i Sverige har jag icke funnit dem på mer än en enda klocka, i Floda kyrka i Södermanland. Denna klocka är dock yngre än Svenskeklocken och torde vara gjuten på 1400-talet. En hel rad avgjutningar av detta Santiagomärke finnas även på en dopfunt av malm i Strängnäs domkyrka, likaledes i Södermanland. Denna malmfunt anses vara från 1300-talet, alltså från samma århundrade som Svenskeklocken.

I maj 1954 mottog jag från Grosserer Harald O. Grau i Kolding ett brev åtföljt av foto av klockan samt fotoavdrag ur Eliassens bok om Kolding. Graus förslag, att jag som gammal klockforskarer skulle försöka tolka den egendomliga inskriften, som synbarligen dittills trotsat alla tolkningsförsök, intresserade mig mycket. Först ett par år senare, 1956, fick jag vid ett besök i Kolding tillfälle att se och personligen undersöka klockan. Dessförinnan hade jag, som tidigare nämnts, på Nationalmuseum funnit ett tolkningsförsök, som gjorts av Uldall. Jag återger det här efter Uldalls blyerts-teckning:

aise s(an)te ane et lisa (eller lisen) anetilsa

Något försök att ge inskriften en begriplig mening tycks dock Uldall ej ha gjort; däremot hade han tilllagt en del bokstäver. Granskar man nu närmare inskriften, som är uppsatt med 15 stk. c. 6 cm höga bokstäver av s. k. majuskeltyp, finner man, att gjutaren placerat dem på klockmodellen ungefär som det fallit honom in. Huruvida han själv varit läs- och skrivkunnig är svårt att avgöra; det förefaller sannolikt, att han icke varit det. Sådant torde ej heller ha varit så ovanligt under medeltiden även bland tekniskt skickliga klockgjutare. Bokstavstyperna ha skurits ut ur tunna vaxplattor, och sedan har tydligen gjutaren placerat dem runt om på klockmodellens övre del ungefär hur som helst. En del stå upp och ned, flera äro bakvända. Antagligen har dock någon latinkunnig person, sannolikt sockenprästen vid den kyrka, som beställt klockan, givit gjutaren en förskrift, som denne dock icke förstått att återge. Liknande fall tyckas icke ha varit ovanliga, att döma av en hel del till synes otolkbara inskrifter på medeltida klockor, både i Danmark och i Sverige. Vill man i dylika fall försöka utläsa en begriplig mening, kan man försöka lägga pussel. Ett sådant försök har jag också gjort med Svenskeklokkens inskrift, men då jag här tillåtit mig att publicera detta, vill jag betona, att det endast är ett försök till tolkning.

Liksom runforskarna vid återgivandet av runinskrifter, numrera vi därför de 15 bokstäverna sålunda:

* R I Z A S O T A N O B T D Z O

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Några av bokstäverna äro fullt tydliga såsom 2: I, 4 och 11: E, 5: S, 7 och 12: T samt 13: L. Bakvända äro 3 och 14: S samt 8: E, vars nedre del saknas. Ovissa äro 1 och 9, som likna A i majuskelskrift, ehuru det vågräta strecket saknas, varför bokstaven möjligen även kan vara ett H. 6, 10 och 15 återge sannolikt ett upp- och nedvänt U eller V, möjligen H eller A.

Ordnar man nu dessa 15 bokstäver, så att de bilda en begriplig mening på latin — det språk som under den äldre medeltiden så gott som uteslutande användes i klockinskrifter — visar det sig, att man får följande sats:

I H E S V S T E S A L V T E [MVS]

2 1 4 3 6 5 7 8 14 9 13 10 12 11

Utfyller man det sista ordet, skulle den latinska texten kunna bli denna: IHESVS TE SALVTEMVS eller på svenska: Jesus, dig må vi hälsa!

Jag vill dock än en gång betona, att detta endast är ett anspråkslöst försök att ge en tolkning åt Svenskeklockens hemlighetsfulla inskrift.

Flera försök ha under tidernas lopp gjorts att tyda Svenskeklockens mystiska inskrift. I sin värdefulla artikel »Klokkernes i Kolding Sct. Nicolai Kirke gennem 700 Aar (1950) har Arnold Hansen S. 102 ff. anført dels en tidigare tolkning, från 1700-talet, av Adjunct Borgen i Kolding, vilken delvis överensstämmer med mitt eget försök — Te (eller De) Jesu! & noctae & die — dels en senare, av Lektor Orluf och publicerad i Vejle Amts Aarbog 1948. Orluf har menat, att inskriften består av »et latinsk Vers paa Klokken, som kan oversættes saaledes: »Af flydende Gods er du saadan, som det haarde forunder det.« Då jag icke varit i tillfälle att se Orlufs uppsats, kan jag ej närmare bedöma hans tolkning.

FRA DANMARKS GRY
DEN LITTERÆRE STORMAND RAVNUNGE-TUVI
ET TUSINDAARSMINDE

Af professor *Hans Brix*.

I det følgende vil jeg gøre rede for en undersøgelse af en gruppe runestene, til hvilken jeg er ført ved en gammel rettelse til en af disse tekster, som jeg ikke tidligere har offentliggjort.

Det drejer sig om nogle jyske runeindskrifter, der staar i en vis forbindelse med de berømte Jelling-stene.

Jeg vil tage dem i bekvem orden og gaar i lag med *Bække II*, stenen der ligesom de følgende har sin plads nordvest for Kolding, ikke saa langt fra Jelling. Dens indskrift har været misforstaaet overalt.

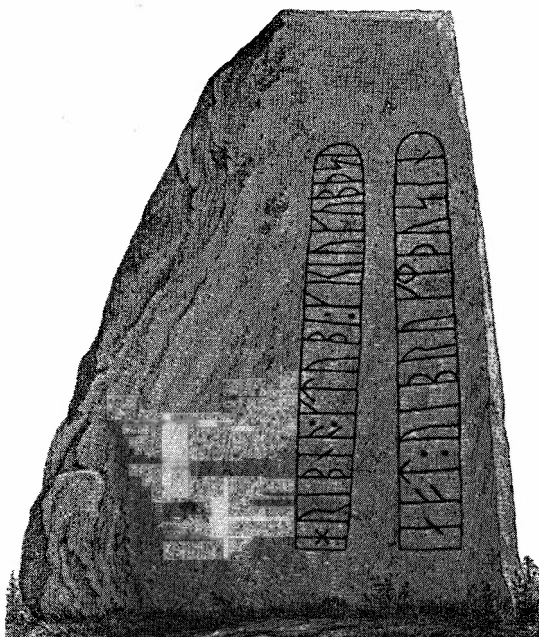
Der staar:

hribna ktubi kriu kub þsi aft uibruk mþu sin

Ordene er delvis afkortede, ingen har kunnet læse denne skrift indtil dato. Man har ikke udfundet, hvad begyndelsen paa linien betyder; hribna ktubi har man læst som hræbna gat orpin og antaget hræbna for et egennavn. Men den rigtige tydning er rhafnukatufi, det er Tuvi af Ravne-ætten, der fører ordet paa en dyb og skjult maade.

Nu genfindes hans navn paa to andre runestene, og dermed har man et lille materiale parat. Han maa

have opholdt sig i det sydlige Jylland. Vi ser af den kryptiske fremgangsmaade træk af hans personlighed, han er lærd og glad for sin lærdom; endvidere faar vi af ham oplysninger om det nyoprettede Danerige.

Bække II.

Hans sans for kryptografi er ualmindelig. I ovennævnte tekst behager det ham at afkorte sine gloser, saadan at de kun har tre runer, men i en af dem sætter han et *u* til for at gøre det sværere, i ordet *kriu* — en vokal hentet fra det første ord. Det er altsaa en mystifikation. I de to andre indskrifter, som vi nedenfor vil omtale, genfindes en vis smag for det dunkle; men her skriver han sit navn tydeligt.

Hele ovennævnte indskrift har omtrent følgende ordlyd:

Ravnunge-Tuvi gjorde dette gravminde efter Uibruk moder sin.

Læborg-stenen.

Moderens navn staar to gange paa stenen, begge gange camoufleret. Hun hedder ikke *Uibruk*, men *Thurui*. Her findes *urui* i *Uibruk*, og den manglende forreste rune staar i det følgende ord. Videre argumenter følger siden.

Paa Bække II erklærer Ravnunge-Tuvi sig saaledes for søn af Thurvi.

*

Herpaa gaar vi over til *Læborg-stenen*, hvis tekst lyder:

rhafnukatufi hiau runar þasi aft þurui trutnik sina

Teksten er enkel, men fuld af mystik. Oversættelsen lyder:

Ravnunge-Tuvi huggede runer disse efter Thurvi dronning sin.

Først maa nævnes en dublet. Efter navnet følger begyndelsesbogstaverne *h* og *r* i de to næste ord, og videre faar vi *af* fra *aft* og *nu* fra *runar*; *ka* findes som slutningsbogstaverne i de sidste ord. Ordningen er symmetrisk. Vi har nu Rhafnuka, men mangler sidste halvdel. Kun ét egennavn lader sig forene dermed, nemlig þurui's, og man maa derfor regne med, at mystikeren har indsmuglet navnet *Rhafnuka-Thurvi*, saaledes at Thyres navn her bringes i forbindelse med Ravnunge-ætten. Nu forklares tillige det, der vakte anstød hos den store Wimmer. Han skriver *trutnik sina* — *sin dronning*, og ikke *sin moder* som paa den anden sten; her kan han give moderen hendes rette titel.

*

Paa *Bække I* omtaler han Thyres gravlægning og melder sig selv og to hjælpere som mestre for udførelsen af indskriften:

rafnuka tufi auk futin auk knubli þair þrik kapu þuruiar hauk

I oversættelse:

Ravnunge-Tuvi og Futin og Knuble de tre gjorde Thyres høj.

Der er noget lumskeri ved indskriften. Stenen staar endnu med rester af stensætning paa marken ved Bække mellem to diminutive høje. Det er et genbillede af Thyre-monumentet i Jelling — dér er han aabenbart blevet sat ud.

Bække I.

Denne tekst er usædvanlig, ogsaa runernes antal er særlig arrangerede, hvilket findes mange andre steder i runeindskrifterne. *Ravnunge-Tuvi* er her skrevet med elleve runer, idet *h* er udeladt. Med elleve runer er ogsaa *Thyres høj* skrevet, slutningsordene. Endvidere har de to hjælpere *Futin* og *Knuble* tilsammen elleve runer. De andre runer er ligeledes organiserede, hvil-

ket forklarer, at et *r* er udeladt i kaðu, gjorde. I alt er der tre af disse arrangementer.

Nu hans hjælpere. Den ene hedder Futin, det er saamænd navnet Tufin omgrupperet; den anden hedder Knuble, det er glosen *kubli*, der betyder mindesmærke. De to tjenere er hans aand og hans arbejde. — De opfundne navne er vokaliserede med þurui og tufi for øje.

*

Store Rygbjerg-stenens indskrift lyder:

tufi bruti risþi stin þansi aft lika brutia þurkuni
þia stafar munu miuk liki lifa

Oversættelse:

Tuvi bryde rejste sten denne efter brydens lige Thurkuni De stave monne meget længe leve.

Stenen staar ved Randbøl og har ikke været henført til Ravnunge-Tuvi; alligevel er det sikkert ham, der har udført indskriften. Men den vrede mand fra Bække har skiftet sindelag, aarsagen ligger klar: han er avanceret til bryde og er synlig glad og stolt ved den ny titel. Den findes senere i Sven Aggesøns skrift om *Vederlagsretten*, han nævner den første misgerning og dermed *kongsbryden af Varde*. Bryden er forløber for lensmændene og har haft et stort omraade under sig; noget som statholder har Tuvi regnet sig for og nævner titlen to gange i samme tekst.

Fortolkning kræver ogsaa ordet *lige*. Indskriften er som sædvanlig subtile ordnet. Langs den ene side staar *tufi*, *brutia*, *þurkuni* og ved den anden side *liki*, *lifa*, *lika* i smuk harmoni; det er en af hans talløse kunster. *Liki* er dansk *lige*, men betyder ikke hans kone, som man har troet, det betyder ligestillet, jævn-

byrdig. Dermed mener Tuvi sin moder, dronningen. Men hun findes da ikke nævnt paa stenen? Det gør hun i navnet *þurkuni*; naar man fjerner et par runer staar der *þurui*, i midten staar *kun*, de er taget fra *rafnuka*, ætnavnet. Han skriver *liki* og ikke *muþur*, hun var dronning — det skriver han paa Læborg-stenen — men nu regner han sig selv for en slags vicekonge i det vigtige landstykke op til Lillebælt og dermed for hendes lige.

Her ligger argumentet for, at dronning Thyre har to sønner, statholderen og kongen, *Tuvi* og *Harald*, som altsaa er halvbrødre.

*

Den femte sten i flokken er *Sønder Vissing I* i Aarhus Amt,

tufa lrt kaurua kubl mistiuis tutir uft muþur sina
haralts hins kuþa kurms sunar kuna

sunar kuna danner stavelsesrim; *lt* er dobbeltrune. I ordet *lit* er indsat en magisk rune i stedet for vokalen.

Oversættelse:

*Tove lod gøre mindesmærke Mistivis datter
efter moder sin
Harald den godes Gorms søns kone.*

Almindeligt tror man, at *moder* betegner Mistivis kone, det er en fejltagelse; ingen ved, hvad hun hed, her er tale om Thyre. Tove var gift med kong Harald, som det med bestandig stigning forkyndes i indskriftens udgang, den afdøde dronning Thyre er hendes svigermoder og, da venderprinsessen er omdøbt med dansk navn, hendes gudmoder. Efter katolsk opfattelse gjaldt dette for lige med moder, og at Thyre er den nævnte moder ses aabenbart af udgangens apoteose.

Paa denne sten ser vi atter et eksempel paa herre Tuvis talløse talkunster: syvtallene for Haraldr; her dannes to grupper, en forrest, en bagest, af fire *u* og

Sdr. Vissing-stenen.

tre *a*, det er dronning Tufas to vokaler, og derfor er et ubelejligt *i* forvandlet til et slutnings-*a*.

Muligt findes der en og anden jysk runesten fra den samme intelligente haand. Jeg maa overlade til en yngre at foretage eftersøgningen.

*

De historiske begivenheder, som jeg ovenfor har fremlagt, er uddraget af de jyske runetekster, der skyldes runemesteren *Ravnunge-Tuvi*, en usædvanlig og egenartet personlighed, der arbejder med udspekulerede finesser. Han tilhører en æt, som kaldes *Ravnungerne*.

Indholdet af de tre første indskrifter, de som findes paa runestene fra *Bække* og *Læborg*, viser kontakt med kong Gorms afdøde dronning Thyres gravlægning ved Jelling. Der er kontroverser, fordækte og ukendte, teksternes indhold er imiteret gravfærd med rejsning af mindestene. Indskrifterne er gjort utilgængelige ved runekunster og navnes forvending.

Men medens disse stene afslører en bitter og ængstet sindstilstand hos Tuvi, der skjuler sit og moderens navn, staar de to sidste indskrifter i forsoningens og venskabets tegn.

*

Bække-stenene synes at være en kopi af Jelling. Man kan tænke sig, at Ravnunge-Tuvi har givet et udkast til mindestenen over moderen i Jelling, men det er blevet forkastet, og han har da hugget indskriften paa stenen i Bække og ladet lave to smaa høje her som en parodi paa Jelling-anlægget.

Den fjerde sten, *Store Rygbjerg*, viser hans forandrede sindelag. Den forbitrelse og vrede, der tydeligt giver sig til kende i de forrige indskrifter, er her forsvundet. Mesteren nærmer sig os forsynet med ny titel som bryde, kongelig embedsmand, og regner sig i højde med den afdøde, hvis navn han maskerer i indskriften ved at kalde hende *þurkuni*, der forener det sjællandske *Ravnung* med *þurui*.

Hun maa være dronning *Thyre*, damen med de fem mindestene. Paa alle stenene har han varieret hendes navn, idet han holder sig tæt op ad sin moder-dron-

ning, der maa antages at være kommet som enke til Gorm, som ægtede hende. Med hende fulgte dels en søn af første ægteskab med en Ravnung og dels ville jeg formode, herredømmet over Sjælland, som runemesteren mulig ellers havde ventet sig som arv.

Fra digteren *Brage den Gamle* har vi stumper af kvad om svenske konger, blandt hvilke sagnet om Gefion og kong Gylfe nævnes. Heri linien om Sjælland: *Danmarkar auka*, udvidelsen af riget, hvilket af Vilhelm Andersen med rette er sat i forbindelse med Jellingstenens *Danmarkar bót*, forøgelsen af Danmark. Her har vi henførelsen til rigets forøgelse med Sjælland som sidestykke til Thyres apposition paa Jellingstenen. Kong Gorm kan umuligt tænke paa grænsekampe ved Slien og saaledes gøre sin kone til den, der bærer brogen, og dermed detronisere sig selv. Men Thyre kan som medgift have bragt ham Sjælland og dermed udvidet hans kongerige, hvilket i myteform er gengivet i Gefionstrofen. Saaledes forstaaet er der intet beskæmmende for enkemanden i den afdøde frues æresminde.

Som tidligere omtalt har Ravnunge-Tuvi muligvis været en søn af Thyre fra et tidligere ægteskab med en mand af Ravnunge-ætten, som ejede Sjælland. Derfor kalder han hende *dronning sin*.

Paa den femte sten, Sønder Vissing I, nævner han sidste gang sin dronninge-moder. Broderen Harald, som han kalder *den gode*, har ægtet en vendisk prinsesse, der nu skifter navn til *Tova* og bliver dansk dronning og dermed svigerinde til runemesteren Tuvi; det er hunkønsformen til hans navn, hun faar.

Harald døde cirka 985 i ulfred med sin søn Svend, og Ravnungernes høje stjerne synes dermed slukt; man hører ikke mere til dem.

*

Jelling-stenenes indskrifter er ikke i Tuvi Ravns stil — hvem der saa har forfattet dem. Den lille sten danner fortale, den store er første nummer af Danmarks Statstidende — med tre vældige nyheder: Kong Harald har samlet Danmark til ét rige, underlagt sig det norske kystland og gjort kristendommen til statsreligion. Det sidste betød en revolution i livsførelsens struktur.

Paa de to stenes tekster er det udtrykt i indskrifternes grundtal. Den lille sten, der fremhæver Gorm som rejseren af Thyres gravmæle, er for runernes vedkommende bygget over tallet *fire*. Den store sten, komponeret som tre sider af et rulleskrevet pergament-codex, er konstrueret paa basis af tallet *tre*. Den ny religions hellige trefoldighed har her afløst det gamle firkløver.

Dronning Thyre begravnes i Jelling som hedning, men hun var formentlig lønkristen. Harald proklamerer kristendommens indførelse paa hendes hedningegrav. Kong Gorm er hedning og begravnes som hedning, uvist hvor. Harald gaar over til kristendommen og begravnes i Roskilde, som nu rykker i forgrunden.

OM FORSVUNDNE STORSTENSGRAVE —
DYSSER OG JÆTTESTUER —
I TØRRILD HERRED

Af professor *H. C. Bendixen*, Frederiksberg.

Folk, der lever i de sogne, der langs Vejledalen grupperer sig omkring landevejen fra Vejle til Varde, har gennem flere generationer ikke haft mulighed for i terrainet at iagttage synlige spor efter den første bondebefolkning, som for ca. 4500 år siden tog dalens bund og tilstødende banker i besiddelse til opdyrkning og husdyrbrug. Som født og opvokset i et af de pågældende sogne, Bredsten, har det været mig påfaldende, at ingen af de ældre, som ofte havde et meget betydeligt kendskab til forskellige sider af deres egns historie, nogen sinde har omtalt tidligere tilstedeværelse af storstensgrave, dysser eller jættestuer, som ellers mange steder i landet udgør iøjnefaldende og talende minder om disse bønder, der i over et halvt årtusinde var landets ledende befolkningselement, der gav hele den første lange part af vor yngre stenalder sit særpræg.

På det interessante og nyttige flerfarvede kort, som følger med Johannes Brøndsteds: *Danmarks Oldtid*, 1958 (1), findes afmærket med røde prikker alle de af

Nationalmuseet kendte steder, hvor dysser og jættestuer har stået eller endnu står. På kortet forekommer imidlertid et stort tomrum strækkende sig fra den med grave tæt besatte egn øst for Engom—Assendrup nord for Vejle fjord og mod vest til Limskov—Vandel, hvor to enlige røde prikker er afsat. Af den med kortet følgende forklarende tekst fremgår, at ikke blot alle nu eksisterende fuldt og delvis bevarede dysser og jættestuer er mærkede, men også de tomter findes afmærkede, hvorpå der med sikkerhed vides at have stået en af disse to typer stengrave. I henhold til Trap (7) skal ca. $\frac{3}{4}$ af de i Vejle amt kendte storstensgrave ligge i Bjerge og Hatting herreder.

Gennem J. Heltofts artikel: Af Bredsten sogns historie (2) blev jeg for nogle år siden opmærksom på, at præstebereftningen, 1638 (3), omtaler en stendysse, som har ligget vest for Kjærbølling. Dette gav mig anledning til at efterse, hvad der måtte kunne findes af litterært og eventuelt andet dokumentarisk materiale vedrørende nævnte, og eventuelt andre storstensgrave på egnen. I det følgende omtales eller citeres forefundne beretninger.

1) *Kjærbøllingdysen* omtales 1638 af præsten Mads Andersen Bredal, Bredsten (3) således: »— — —, item Vesten for Byen (Kierbølling) ligger en stor lang Høy, huorpaa ligger en stor Steen, oc same Steen ligger paa trei Steene, som Stytter, saa sex Folch kand sidde under same Steen, oc er Høyen ganske omsteenet.«

I Markbog 791, Bredsten sogn, Kierbølling bye, 1683 (4), ses blandt navnene på byens marker også: *Jöen Ofuen skifte*, hvor følgende to bønder får beregnet tara for stenhøj, hvilket vil sige, at deres agre er tilsvarende formindskede af denne:

Mads Pedersen	9	—	14	L
		—	16½	-
		—	281	-
Tara for Steenhøy: 180: q				
Niels Jespersen	17	—	17	L
Søfren Søfrensen		—	17	-
		—	67	-
Tara for Steenhøy: 9: q				
		—	18	L
		—	17½	-
		—	260	-
		—	20	-
		—	21	-
		—	26	-
Tara for Steenhøy: 90: q				

Jöen Ofuen skifte nævnes på linie med Kirkebanken, Kokkeloges banker og Skotskrog, som alle ligger vest for byen i henhold til deres placering på det originale matrikelskort af 1788 (5). Desværre er *Jöen Ofuen skifte* ikke angivet på dette kort, men sammenholdt med angivelsen fra 1683 kan det passe, at skiftet har ligget sønden for den nuværende Vejle—Varde-landevej omfattende højdedraget, hvor gården *Bønhøj* (matr. nr. 7a) nu ligger.

I 1756 har sognepræsten i Bredsten sogn *L. Buchholtz*, senere provst for Tørrild herred, udarbejdet: »Efterretninger om hvad mærkværdigt, der findes i Bredsten-sogn, saavidt jeg veed og har kundet udspørge«. Efterretningerne findes i afskrift (1777) af hans efterfølger i embedet, provst *A. Brinchmann* (6), og deres punkt 6 anføres i sin helhed, idet der dels angives tidens syn på sådanne stengrave dels også et

indtryk af formen af en stendysses overligger. Buchholtz skriver: Antiquiteter, Monumenter eller deslige gamle mærkværdige Ting; er aldeles intet af her i Sognet, saavidt jeg har kundet udspørge. Vel findes paa Kierbølling og Rafning Marker 2de meget store Steene noget over Jorden, og af Bønderne med et særdeles Navn kaldes: *Jön-Ofne*, eller *Jönn-Ofne*; men om samme har været brugt til noget særdeles, og hvad til da? er uvist. Den almindelige mening er vel at de skal have været gamle hedenske Altere, eller saadanne Stæder, hvor de har forrettet deres Ofringer; men Steenene synes ej dertil at have været beqwemme, da de oven paa ere gandske ujæfne og toppede.« Da Brinchmann i 1777 foretager afskriften af Buchholtz's beskrivelse, uden på nogen måde at kommentere denne, er der formentlig grund til at tro, at dysserne endnu på dette tidspunkt har ligget uforstyrret. Når marknavnet: *Jöen-Ofuen*-skifte helt er gledet bort på Kjærbøllings matrikelskort af 1788, der i øvrigt er forsynet med mange marknavne, kunne det måske tydes derhen, at dyssen på dette tidspunkt har været borte (?). Jeg har i hvert fald ikke set øjenvidneberetninger om den efter den tid. Såfremt gården Bønhøj ikke netop ligger på stedet, hvor dyssen stod, skulle det måske endnu på markerne være muligt at opspore den, idet den af Mads Andersen Bredal omtalte *store lange høj* dog måske har efterladt sig overfladespor. I det sydøstlige hjørne af gårdens have findes en rund, nu lille og tilplantet høj, der kaldes »Bønhøj«, men de mundtlige traditioner om den har i hvert fald ikke direkte tilknytning til den forsvundne dysse.

2) En *Jönn-Ofne* (stendysse) nævnes af Buchholtz på *Rafning mark*, men er ikke omtalt i P. B. (6). Ved gennemgang af markbog 792 for Rafning by, 1683

(4), findes ingen marknavne, der kan tænkes at have forbindelse med Jönn-Ofne, stenkamre el. lign. Det originale matrikelskort af 1784 for Ravning bys jorder (5) er desværre ikke forsynet med stednavne. Ved at sysle lidt med problemet om dyssens mulige beliggenhed sammenholdt med sagnet om et tidligt forsøg på kirkebyggeri, der imidlertid vanskeliggjordes af trolde, samt ved samtale med forhenværende gdr. *Anders Antonsen* har jeg navnlig fæstet mig ved bakkeringen lige vest for selve byen. Dette er det nærmeste, jeg har kunnet komme spørgsmålet om dyssens placering. *Heltoft* (2) skriver, formentlig også med *Buchholtz* som kilde, at også ved Ravning var der en Stendysse. Men derefter meddeler han, at *Thomas Godt*, ejeren af *Kjeldkjær*, lod ca. 1800 stenene sprænge og bortkjøre. Denne meddelelse har jeg ikke kunnet få bekræftet fra anden side, og jeg ved således ikke, hvilken kilde *Heltoft* har til sin meddelelse. Sagen ligger således, at *Godt* først købte *Kjeldkjær* i 1822, da han kom fra *Slumstrup*. Såfremt han har været den ledende ved dyssens fjernelse, må det sikkert være efter dette år. Det kniber således med mere nøjagtig dokumentation vedrørende stendysse ved Ravning og navnlig dens placering.

3) *Langdyssen ved Limskov* findes afmærket på Nationalmuseets kort over danske oldtidsgrave, og nærmere dokumentation er således ikke nødvendig. Det kan dog nævnes, at den ikke findes omtalt i præsteberetningen for *Nørup* sogn 1638 (3). I markbog 795, *Nørup* sogn, 1683 (4), findes blandt marknavnene: *Jynd ofnens fald*, målt fra vesten byens felled, indeholder 19 agre; ond rug jord. Det originale matrikelskort af 1795 (5) over *Limskov* by indeholder en del stednavne, bl. a. *Jøndovenagre* liggende nord for vejen,

der fører fra Limskov til Bindeballe. Denne dysse fik lov at ligge indtil Vejle—Vandelbanens anlæggelse i 1890-erne meldte sig med behov for sten (7). Da lå den desværre for nær ved.

4) *Langdyssen ved Vandel* er ligeledes afmærket på kortet over danske oldtidsgrave og behøver for så vidt ikke omtale ved denne lejlighed. Den findes ikke omtalt i præsteberetningen fra 1638 (3). I markbogen (4) for Randbøl sogn, 1683, findes ingen antydning, og det samme gælder det originale matrikelskort over Vandel bys jorder (5). I sin beskrivelse af Tørrild herred skriver L. C. Buchholtz (8): »Wandel er een Lands-Bye, Engelsholm ogsaa tilhørende. Dens Hartkorn er 19 Tdr. 7 Skp. 2 Fdk. 2 Alb. Paa Wandel Mark findes nogle Steene, som mand kalder Wandel-Faar, og en liden Høy, der hedder Wandel-Faar-Høy, men hvoraf sligt har sin Oprindelse veed ingen.« For den, der har set grå får ligge eller stå i hedens græs og lyng, vil en stor rund kampesten på afstand let kunne få lighed med et får. Buchholtz skriver utvivlsomt således, som han har fået det fortalt, uden selv at have set Wandel-Faar-Høy, idet han sikkert ellers ville have givet også en reel karakteristik, som han f. eks. har gjort af Kjærbøllingdyssen. Han havde kun været præst i Bredsten et år, da beretningen blev skrevet. Efter mit skøn er det sandsynligvis dyssen ved Vandel, der nævnes. Den har som Trap (7) omtaler »ligget umiddelbart ved byen«, og såvidt det er mig fortalt lige vest for jernbanestationens plads. Under eller lige efter 1. verdenskrig endte stenene i knusemaskinen til vej- eller baneforbedring (mundtlig meddelelse).

5) Inden vi forlader disse 3 vestlige sogne i herredet med direkte tilknytning til Vejle-å-dalen, bør nævnes den nu forsvundne *Bøgehøj* øst for Stensgård i Bred-

sten sogn. Desværre findes ingen nærmere beskrivelse af den end Mads Andersen Bredals (3) fra 1638: »Stiensgaard ligger oc norden for Kierchen, som er en eneste gaard, som ligger i Skoven, oc østen for same ligger en stor høy, kaldis Bøgehøy, som er ganske omsteenet.« Om denne høj har hørt dyssetiden til, er naturligvis usikkert, men helt usandsynligt er det vel ikke. I markbog 791 (4) Bredsten sogn, Kierbølling by anføres følgende:

Olluf Stiensgaard	14	—	30	L
Jens Stiensgaard	2 agr	—	27	-
		—	197	-
		—	31	-
		—	31½	-
		—	257	-
		—	21	-
		—	21	-
		—	31½	-

Tara for Steenbanke: 50: q

På dette tidspunkt er der to mænd på Stensgaard, og der gives dem åbenbart et afslag på den opmålte jord, fordi der findes en »Steenbanke«. Mon det skulle være Bøgehøj? På et smukt tegnet kort fra 1794 af Stensgaards jorder ved V. Ravn (5) ses gården delt i to med bygningerne liggende umiddelbart ved siden af hinanden. På den nordlige lod, tilhørende Christen Hansen, ligger et stykke øst—nordøst for gården en høj markeret, men uden angivelse af marknavne el. lign. Det er det seneste spor af det, der muligvis har været Bøgehøj, som jeg har kunnet finde.

6) *Dyssen på Haraldskjærs hovedgårds jorder.* I Skibet sogn synes der at have været flere storstensgrave. Præsten Jacobus Suendson meddeler således 1638 føl-

gende (3): »Østen for Haraldskier oc norden vid Skibbet oc synderlig paa Knabstrup March i nogle Skofflund ses mange Stiene temmelig stuore udi en trind Form, oc midt imellem dem er en stuor Stien, som stander paa 3 Steene, hvilket Bønderne kalder *Gyndoven*. Paa disse Stiene mener jeg, att voris gamle Cimbri, førend de ere løbne ad Søen, haffuer giort deris offer till deres hedenske Affguder, paa det de desbedre Lyche og Seir kunde faa mod dieris Fiender.« Man får næsten indtryk af, at der er så mange sten, at stedfæstelsen lider skade.

I markbog 786 (4) Skibet sogn, 1683, findes under Haraldskiers hovedgårds jorder en mark kaldet *Jøndoven Agre*, der nævnes på linie med Mølleagre, Neder Mølledam og Over Mølledam. På det originale matrikelskort over gårdens jorder opmålt 1797 og inddelt i parceller 1799 ved A. V. Ravn (5) findes nordvest for gårdens bygninger og nord for landevejen en mark, der i længden strækker sig vest—øst, og som kaldes *Jøndoven Agre*. Marken går med sit nordvestlige hjørne tæt ind mod Kjærbølling bys jorder. Mellem marken og landevejen syd for ligger ved den vestlige del Mølleagre og den østlige del Mitter Agre. Sammenlignet med målebordsblad nr. 3109 (9) viser det sig, at Jøndoven Agre dækker punktet 26,8 m. Nærmere oplysninger vedrørende dyssens karakter og tidspunktet, da den forsvandt, er ikke lykkedes mig at fremskaffe. Inde på Jøndoven Agre ca. 50 skridt øst for den nuværende granplantages østgrænse findes, såvidt jeg selv kan se, en overpløjet høj.

7) *Om den eller de formodede dysser i Knabberup*, som af Jac. Suenson omtales som følger: »Oc synderlig paa Knabstrup (skal sikkert være Knabberup mark) i nogle Skofflund ses mange Stiene — — —« o. s. v., er

det ikke lykkedes mig at finde yderligere oplysninger, idet markbogens (4) stednavne ikke antyder forbindelse med dem, ligesom de originale matrikelskort (5) over Neder-, Mellem- og Over-Knaberup samt Kjølholt heller ingen oplysninger giver om stednavne. I henhold til præsteberetningen må det antages, at der har været et par, måske flere, dysser på dette område, og at disse har ligget uden for de dengang dyrkede marker.

8) Medens intet er nævnt vedrørende Sleild-by i P. B. 1638 (3), findes der i markbogen 786 Skibet sogn, 1683 (4), en mark kaldet *Stapelsteens agre*, og en anden, som kaldes *Steenager fald*. Disse navne er også anført på det originale matrikelskort, 1792 (5), hvoraf ses, at Stapelsteens agre ligger lige syd for Sleild by, hvor matr. nr. 5 a er afsat. Nu kan naturligvis intet sluttes fra dette navn i retning af, at det skulle have noget med en storstensgrav at gøre, idet ingen oplysninger i øvrigt peger i den retning.

Det forekommer at være af interesse, at beretningerne om »Gyndoven«, »Jøndoven« for Skibet sogn lokaliseres til det lave, kuplede terrain mellem engstrækningerne nord for åen og så de høje banker op mod Jennum. Disse bygder har ligget på Vejledalens solside og i læ for norden- og vestenvind.

9) En »Gyngoffn« ved Høgsholt by. I P. B. 1638 (3) omtales vedrørende Hower*) sogn: »Høxholt Bye, 4 Gaarde, haffuer mange Høye og Antiquiteter, som efterfølger: 1 Høy kaldis Penninghøy, 1 Høy kaldis Guldhøy, 1 Høy kaldis Bavnhøy, 1 Høy kaldis Trellinghøy, en Gyngoffn, 1 Høy kaldis Ulkierhøy, en Dam kaldis Frisdam, en sted kaldis Langdam.

*) Hoyer var på det tidspunkt annex af Jelling, og da dette pastorat angives vakant, findes heller ingen angivelse af, hvem der har forfattet meddelelsen fra Hoyer sogn.

I markbog 787 (4), 1683, Høgsholt by, Hover sogn, anføres som 1. indtægt: Tredingshøye. Den 7. indtægt, som kaldes *Sten-stou indtægt*, er på 24 agre og løber øster og vester.

—17— Søren Pedersens gaard:

21	L
21	-
560	-

Tara for Steen 270 q

Efter dette må den omtalte Gyndoffn antages at have været en stor dysse eller en jættestue. Desværre indeholder det originale matrikelskort (5) ingen mark- eller lignende stednavne.

10) *En Steenstuffue ved Ure-by*. I P. B. 1638 (3) meddeles om Ure-by følgende: Ure-by, 4 Gaarde, en stor Schouff, 500 Suins Olden, haffuer efterfølgende Høye och Antigviteter: 1 Sted kaldis Kiempedige, en Dal kaldis Grønnedal, 1 Dal kaldis Glededal, en Bech kaldis Stribech, en Bech kaldis Vesterbech, en Sted kaldis *Steenstuffue*, 1 Høy kaldis Smidiehøy och findes paa samme March mange skøne Steene, dog er ingen Bogstaffuer, haffuer udentuil verit een Steenaltere.

I markbog 787 (4), 1683, Hover Sogn, findes under Ure-by ingen marknavne, der direkte sigter på Steenstue eller Gynofn. Der træffes kun marknavnet »Steen Lyche som løber synder og nør og indeholder 39 agr god biug iord af sort Sand og Muld doch mer Muld end Sand«. På det originale matrikelskort (5) findes ingen mark- eller lignende stednavne.

Denne gennemgang af litterære dokumenter vedrørende tidligere tilstedeværelse af storstengrave i de nævnte sogne af Tørrild herred har som det ses ikke kunnet støtte sig på fund af håndgribelige genstande

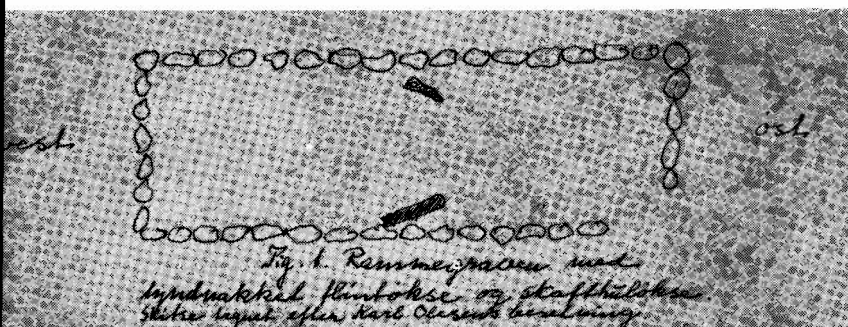

Fig. 1.

fra sådanne grave. Der er ganske vist i tidens løb fundet meget talrige stenredskaber her hidrørende fra yngre stenalder, men så vidt jeg ved har ingen sagkyndig vurdering fundet sted med hensyn til, om noget af det fundne kan regnes som hidrørende fra dysse- eller jættestuetid eller tiden nærmest forud herfor.

Et enkelt fund, som ikke er sagkyndigt undersøgt, men stedbestedt, mener jeg dog taler for, at den bondebefolkning, som senere kom ind på at bygge storstensgravene, har haft bopæl i Kærbølling i Bredsten sogn:

For en del år siden stødte gdr. Karl Olesen, Højgård, Kærbølling (matr. nr. 1 a), ved arbejde på flad mark (ca. 120 skridt østen for vejen fra Kærbølling til Søskov og ca. 130 skridt sønden for skellet til Skjærhejsel (matr. nr. 9 a) på en mandslang grav orienteret vest—øst. Gravens bund var brolagt med håndstore sten, og afgrænsningen langs siderne var foretaget med større marksten, idet der dog i denne ramme var en åbning i gravens sydøstlige hjørne (se fig. 1). Karl Olesen, som har beskrevet omstændighederne for mig, fandt ingen skeletdele af afdøde. Omtrent ud for

midten af gravens søndre langside fandtes en ca. 31 cm lang, slebet, tyndnakked flintøkse (fig. 2), og på tilsvarende sted ved gravens nordre side fandtes en 10,5 cm lang skafthuløkse (-hammer) (fig. 2) af grå bjergart (måske sandsten). Skafthullet findes ved den tykke ende, hvor øksen er 2,7 cm bred. Denne ende-flade er uregelmæssigt formet, nærmest som om den repræsenterer et brudsted med rester af et tidligere skafthul og afslibning af omkringværende brudflader. Trods det skete brud har den resterende del af redskabet åbenbart stadig haft affektionsværdi for afdøde, idet et nyt skafthul er fremstillet. Som våben kan det lille stenredskab i sin reducerede form næppe have spillet stor rolle. Det er ret groft udformet og minder mest om de brudstykker af »mangekantøkser«, der kendes fra yngre stenalders tidlige periode. Den store slebne flintøkse må sidestilles med Nationalmuseets pragteksemplarer af denne art — større og smukkere end dem, der brugtes i det daglige skovningsarbejde. Den har formodentlig karakteriseret besidderen som en mand af særlig fremtrædende stilling inden for bygdesamfundet. Brøndsted skriver (1, I side 155, 179, 189 og 198), at sådanne tyndnakkede økser allerede findes i tidlig bondekultur, og graven kan vel derfor stamme fra tiden før disse folk begyndte at bygge dysser og jættestuer. Man må vist have lov at tyde fundet således, at egnen allerede på dette tidspunkt (ca. 2500—2200 f. C.) har været taget i besiddelse af bønder, der med den tyndnakkede flintøkse som arbejdsredskab har gjort lyst i urskoven såvel til agerdykningsformål som til græsningsplads for deres husdyr.

Går man herefter den nordlige rad af Tørrild herreds sogne efter — *Kollerup, Jelling, Gadbjerg* og

Lindeballe — viser det sig, at P. B. 1638 (3) ikke i et eneste tilfælde indeholder meddelelser, der kan tyde på, at der i disse har ligget storstensgrave.

Det samme er tilfældet med alle sognene i *Nørvang herred* med undtagelse af det sydligste—østligste: *Hornstrup*, som når ned til Vejle fjord og således udfylder gabet mellem Tørrild og Hatting herreder, idet sognet mod vest langs Greis å ligger op mod Hover sogn og mod øst grænser til Engom sogn.

Om Hornstrup sogn meddeler PB 1638 (3) følgende: Vesten Byen mod Liusholdt Lundt findis en Hyff, som kaldis *Stienhyff*, som er en stor Høy oc bredt med nogen Stiene offuen paa, huor der sigis der skall vere nogen merckellige Personer begraffne. Østen Byen: *Gammelbye Hyff, omstienet*. Af markbog 773, 1683 (4), Hornstrup, Nørvang herred ses under Bredballe by: Offuer Steens Agr, Neder Steens Agr imeld Eskiold Agr: med *Steenhøy*. Under Hornstrup by nævnes Syn-dermarken, hvis 1. fald hedder Eskier, 2. fald Eskebierrig og 4. fald Steensagre, hvilket kan tyde på, at sidstnævnte Steensagre har ligget nær ved Bredballe Steensagre og, at Eskiold agr med Steenhøj har ligget i sognets sydlige del.

En gennemgang af sognene *Højen, Jerlev, Ødsted og Egtved*, som udgør *Jerlev Herred*, der syd fra grænser op til Vejle å, er foretaget af *Hans Kjær* i 1912 (10) med redegørelse i en artikel om mindesmærker og fund fra forhistorisk tid i Jerlev herred. Vedrørende de jordfaste mindesmærker hviler hans beretning på den af Nationalmuseet i 1906—08 ved *G. Sarauw* foretagne undersøgelse i marken. Om forekomst af storstensgrave skriver Kjær om gravkammeret ved Stengården, at han kan ikke benægte muligheden af tilstedeværelsen af en lille jættestue eller lignende

stensat kammer på dette sted. Denne storstensgrav findes da også mærket med rød prik på kortet, der følger med Danmarks Oldtid. Graven har ligget aller østligst i herredet tæt ved fjorden, øst—nordøst for Højen by ikke langt fra åen, der løber ud i Vejle å. Kjær meddeler videre, at »nutildags (1912) er pladsen meget omdannet og højen måske i virkeligheden helt borttaget. Stedet har imidlertid en vis interesse ved, at det er det eneste sted i herredet, hvor der er mulighed for, at tidligere et større stenaldermindesmærke kan have stået«. Der tegner sig herefter med tydelighed det billede, at den forholdsvis tætte bebyggelse, som dysse- og jættestuefolket har udviklet i Bjerger og Hatting herreder, fortsatte uafbrudt mod vest langs fjordens nordside og videre ind i Tørrild herreds sogne, langs med og nord for Vejle å. Gravene findes i den sydlige del af disse sogne enten på markflader eller over bakkefaldene ned til dalen (Ure, Høgsholt, Kjærbølling, Ravning, Limskov) eller, hvor dalbunden er tilstrækkelig bred og egnet (Skibet—Knabberup området), nede i dalen selv. Bebyggelsens tæthed synes at aftage mod vest; men hvis langdysser kan tages som udtryk for kraftige bygder, har sådanne været til stede i hvert fald i Kjærbølling, Limskov og Vandel.

I åens »knæ« ved Tørskind træffes Limskovdyssen. Herfra er retningen af åen nordlig indtil lige øst for Randbøl, hvor ålejet i en runding tager nordøstlig retning mod Engelsholm sø. Fra åbuens løb her øst for Randbøl op over bankerne til denne by går den lige linie, og dermed korteste vej til Vandel. Vi har dermed overskredet det jyske vandskel i denne egn. Hvorfor har der, som gravmindet antyder, udviklet sig en så kraftig bygd på det sted? Selv om beboerne har dyrket jorden og levet som jægere der som andre steder, har dette formentlig næppe været den primære

årsag til bygdens placering. Her må der, skønner jeg, lægges mærke til, at den ligger næsten midt imellem det tidligere nævnte sted af Vejle å ved Randbøl og det sted, hvor Grindsted å efter at have dannet sit »knæ« lige nord for Vandel går mod vest i fortsat løb til *Ho bugt*. Kan dette nu tænkes at have haft nogen betydning for disse folk, ud over fiskeri og jagt og drikkevand til deres dyr og dem selv? Ja, der er efter min opfattelse et videre perspektiv. Som hos andre folk, der med primitive hjælpemidler tager skovklædt land i besiddelse, har antagelig også de indre vandveje (åer, bække og søer) været hovedfærdselsveje fra sted til sted for vor stenalders bønder. Vandel bygden har sikkert været en formidlende plads mellem den *østløbende vandvej* — østerleden — og den *vestløbende vandvej* — vesterleden.

Gennem fund i sjællandske moser er det bevist, at dyssefolket har brugt stammebåde fra 4½ til 9 m lange (se 1, I, side 218—20). Deres samtidige, men formentlig mindre gode venner »grubekeramikerne« antages at have været kendt med skindbåden (se 1, I, side 244). Brøndsted skriver (1, I, side 218) ved afslutningen af sin interessante omtale af dyssefolkenes både: »En fast bådinddeling ved hjælp af efterstående, af stammens tykkelse »udsparede« tværvægge, er ikke godtgjort ved disse fund. Heller ikke har vi noget fundbevis for brugen af sammenbundne tømmerflåder så lidt som af den anden hovedfartøjstype, skindbådene; men hvem ved, hvad fremtidige fund vil bringe.« Dette lyder som en næsten underbygget forventning. Hvorfor skulle dyssefolkene med de håndsnilde mænd til værktøjsarbejde og kvinder til fremstilling af lerkar ikke være kendt med samme slags fartøjer som andre af tidens folk, som de kom i berøring med.

Vandel-bygdens beliggenhed synes mig at tyde på

handel og transport ad de to vandveje mod øst og vest. Mod vest har de f. eks. kunnet have station ved *Mejls-bygden* og videre ved bygderne langs kysten mod syd. Er det ikke den slags trafik der ligger bagved de store kraftige megalitbygder f. eks. på øen Sild og andre steder? Folk dernedefra har modsat kunnet sejle op til vandskellet og videre kontakte de mod øst bebyggede områder.

Vejledalens bygder kan imidlertid også ad anden vej have haft forbindelse mod vest, idet åen ved Tørskind får tilløb af *Egtved å*. Følger man denne mod sydvest i *Egtved* sogn, nås landsbyen Torsted vestligst i sognet, og lidt vest herfor i Bække sogn findes ved landevejen en storstensgrav (1, kortet), og videre lige vest på ved udspringet af Holme å findes tre tæt liggende storstensgrave. Hermed er der igen skabt en forbindelse med en vandvej mod vest til Varde å og Ho bugt. En bygd lige nord for *Bække* og et par syd for ved *Asbo* synes at have haft tilknytning til *Vejen å's* forgreninger og dermed videre til *Kongeåen*, medens en gruppe bygder længere vest på i Lindknud området ligger i nærheden af forgreninger fra *Sneum* og *Holsted å*. Såvidt jeg kan se, kan lignende ræsonnementer anføres vedrørende megalitbygder længere sydpå omkring *Nipsåens* forgreninger i midtlandet. Men nu er jeg uden lokalt terrainkendskab og skal derfor holde inde.

Det kunne imidlertid se ud til, at allerede dysse- og jættestuefolket har haft vigtige forbindelser ad vandløbene vesterud. At disse lange veje har været meget sårbare, er klart og da navnlig, når folk med ny teknik og levesæt kommer til. At *enkeltgravsfolket* er gået frem, hvor de har mødt mindst modstand, er uomtvisteligt; men er der ikke noget, der kan tyde på, at

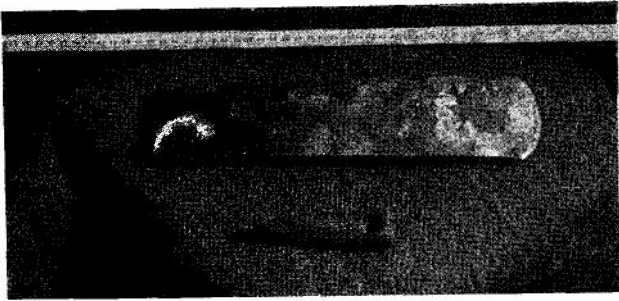

Fig. 2.

de på forhånd har vidst noget om disse vigtige ruter?

Af P. V. Glob's studier over den jyske enkeltgravskultur (11) bemærkes det, at den ældste stridsøkse-type A¹ (europæiske type), bl. a. er fundet på Randbøllegrøften og ude omkring Varde- og Sneumåernes munding. Det kunne tyde på, at de har været kendt med, hvor dyssefolkene kunne rammes hårdt, og hvor der var let bytte at vinde. Der skal nu ikke fortsættes videre ad denne linie. Efterhånden blev dyssebyggerne i Vejledalen nok direkte trængt. Fremmede folk begyndte at vise sig på åen, og fra nordvest var der heller ingen sikkerhed mere. Bygdernes ledende mænd måtte gang på gang ud at forsvare gamle rettigheder, og mange er sikkert faldet.

Står man på banken vest for Kjærbølling, hvor dyssen har ligget, og ser mod syd over *Kokke-loges banker* og videre over åen, som i gamle papirer undertiden kaldes Kjærbølling å, ligger dalbunden udbredt med småbakker. Det er *Ru*, der i formiddagssolen kan tegne sig som den dejligste plet, mens bakkefaldene i retning af Jerlev ligger i skygge og giver mørk afgrænsning. Det har været bygdens jagtrevir, måske har enkelte bosat sig derovre, men endnu hører de til under den gamle bygd. Man har imidlertid frit kunnet jage og samle videre mod syd til hjælp til vinterforråd. Man har kendt dette skovland nøje, som deres eget, med mange lykkelige og betagende oplevelser slægtled efter slægtled. Nu engang i trængselstiden, da bygden er i nød, går en lille gruppe af bygdens folk med dens ledende kvinde i spidsen over åen. Hendes husbond og andre er blevet derude under en kamp. Den lille flok søger mod syd gennem skovene. Her er de nogenlunde sikre på ikke at træffe fredsforstyrre. En lille mose danner en lysning i skoven. Stedet kendes

fra tidligere lykkelige begivenheder. Her standser den lille gruppe, og kvinden lægger sit dyreste øje, ja måske bygdens øje — symbolet på lykke med år og fred — et stort og rigt forarbejdet ravsmykke på mosens grønsvær. Der sørges for, at alle ceremonier overholdes. Derefter går de få mennesker tilbage til bygden, håbende at det dyrebare offer må bringe den tiltrængte lykke.

En dag i 1848 indsendtes til Oldnordisk Museum i København en stor samling ravperler, som var fundet ca. 60 cm under grønsværen ved tørvegravning i en mose ved Mejsling. Der var ialt ca. 130 ravstykker, der tydeligvis havde været formet til et halssmykke. Omtrent 4000 år har dette henligget og er blevet overgroet på mosen. H. Kjær, som beskriver det interessante fund (10), siger, at »Mejslingfundet står mærkeligt isoleret iblandt stenalderfundene fra Jerlev herred«. Ja, ovenfor har jeg tilladt mig at pege på, at det kunne hidrøre fra en af dysse-bygderne nord for åen, f. eks. den i Kjærboilling.

Litteratur.

1. Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid I og II med kortbilag. 1957 og 1958. Gyldendal, København.
2. J. Heltoft: Af Bredsten Sogns Historie. Vejle Amts Årbøger (V. A. Å.), 1930, s. 208.
3. Danske Samlinger II Række, IV Bilag af Præstebereetningen (P. B.) 1638; meddelt af O. Nielsen, side 1—125.
4. Markbøgerne til CV's Matrikel 1682—83. — Rigsarkivet.
5. Matrikelsarkivet — Matrikelsdirektoratet, København.
6. Bredsten Liber daticus; Viborg Landsarkiv.
7. Trap: Danmark, 4. udg. 1926, VII, side 634.
8. V. A. Å. 1952, s. 38. L. C. Buchholtz' Beskrivelse af Tørrild Herred ved Johan Hvidtfeldt.
9. Geodætisk Institut: Danmark 1 : 20000; M 3109 Bredsten.
10. Hans Kjær: Mindesmærker og fund fra forhistorisk tid i Jerlev herred. — V. A. Å. 1912, s. 1—43.
11. P. V. Glob: Studier over den jyske enkeltgravs kultur. Disputats, 1945. Gyldendals boghandel, København.

INTERGLACIALE BOPLADSER I VEJLE-EGNEN

Af viceskoleinspektør *O. Aastrup*, Vejle.

GRUSGRAVEN I KNABBERUP

I min Journal findes følgende Stykke, som jeg paa Grund af senere Begivenheder tager op til fornyet Overvejelse — men først Journalen:

»Under en Ekskursion til Egnen omkring Knabberup den 23. November 1940 med et Hold Drengene fra 8. Klasse blev der ved en tilfældig Undersøgelse af Kommunens Grusgrav nærmere betegnet dennes Vestvæg fundet en Flinteflække fastsiddende i Gruset med Fladen udad. Da det efter Flækkens Stilling var lidet sandsynligt, at den stammede fra en eventuel Boplads paa Marken »ovenover« Grusgraven, foretoges en nærmere Undersøgelse.

Jordbundsundersøgelse:

Jordbunden bestaar af omtrent vandrette Lag af finere og grovere Smeltevandsgrus af en ret mørk Farve.

Disse Aflejringer er formodentligt afsat samtidig med den omkring Svanholm liggende — nu sløjfede — aasliggende Bakke med øst-vestlig Retning. Aflejringerne stammer sikkert fra det østjydske Fremstød af Indlandsisen (Moræne D) eller fra det saakaldte Belt-Fremstød (Moræne E), under hvilket sidste Isen i Vejle-Fjordsomraadet naaede til en Linie gennem Trelde Klint og Urlev (i Bjerger Herred).

En Stentælling og en Undersøgelse af Blokselskabet vil muligvis kunne løse dette Problem.

I hvert Tilfælde blev den østlige Del af Vejle-Fjords Dalen under en senere Periode af det østjydske Fremstød spærret af Isen, der sandsynligvis sendte en Udløber et godt Stykke Vest for Højen—Lindved-Linien. Smeltevandet fra Isen har saa afsat Gruset i den omtalte Grusgrav.

U n d e r s ø g e l s e a f G r u s g r a v e n :

Den første Flække (GK 1) blev fundet ca én Meter under Jordoverfladen paa det paa Skitsen angivne Sted, hvor der for Tiden (1940) bliver gravet Grus hver Dag.

Kort efter fandt en anden af Drengene endnu en Flække (GK 2) i Vestsiden i omtrent samme Dybde. Denne Flække ragede i Modsætning til Flække GK 1, der laa med Fladen udad, kun frem med knap 1 cm af den ene Ende. Her var der altsaa ingen Tvivl: Denne Flække, der sad i en næsten lodret Væg i uforstyrrede Lag, *kunde ikke være faldet ned fra Overfladen.*

Disse to Fund blev for mig Anledningen til en grundig Undersøgelse af Grusgravens forskellige Lag. Undersøgelserne gav ikke yderligere Udbytte i Vestsiden, og den lave Banke i Østsiden af Grusgraven, ud mod Vejen interesserede mig ikke foreløbig, da jeg mente, det var Afrømning.

Da jeg imidlertid den 1. December (1940) saa Østsiden nøjere efter, viste det sig, at min første Antagelse var fejlagtig. Den lille Banke bestod som Vestsiden af uforstyrrede Smeltevandsaflejringer, og ved en Undersøgelse af Lagene til ca. 1 m's Dybde fandt jeg følgende Ting, der alle blev fundet i 65—70 cm's Dybde:

- En lille Stikkel (?),
- en trekantet Flække 6 cm lang med Retouche langs den ene Kant,
- en atypisk Skraber med Retouche langs den tyndeste Kant.

Diskussion:

Hvorfra stammer disse Ting?

Der synes at være tre Muligheder:

1. Genstandene kan stamme fra en eventuel Boplads paa Grusgravens Overflade.
2. Genstandene kan være gravet ned.
3. Genstandene kan stamme fra en Boplads, der har været paa dette Sted, før de sidste Aflejringer skete, altsaa før det omtalte sidste Isfremstød op i Vejle-Dalen fandt Sted, og Flintesagerne maa i saa Tilfælde siges at stamme fra en i Henseende til den snævre Lokalitets Geologi (Stedets Geologi) interglacial Bosættelse eller i Henseende til Danmarks Geologi en glacial Bosættelse, d. v. s. en Bosættelse under selve den sidste Istid mellem to af dennes Afsnit, nemlig for Vejle-Dalens Vedkommende mellem det sidste og næstsidste Isfremstød.
4. Selv om man forkaster Mulighed Nr. 3, da det jo vilde være en Konstatation af Tilstedeværelsen af Mennesker i Danmark, før den sidste Istid var afsluttet, maa alligevel endnu en Mulighed til Forklaring af Flintesagerens Tilstedeværelse tages i Betragtning, nemlig følgende: Flintesagerne kan være hidført med Smeltevandssandet, d. v. s. med Smeltevandet.

1. Mulighed: Efter de fundne Genstandes Stilling og Findestedernes Beskaffenhed σ : imellem de paa-gældende Smeltevandsaflejringer, kan der i denne Forbindelse absolut kun være Tale om, at den først fundne Flække eventuelt kunde stamme fra Overfladen. De øvrige Genstande sad *inde* i Gruslagene, der laa i uforstyrret Lagfølge.

2. Mulighed: Da, som nævnt, Jordlagene *over* Fundstederne var urørte og uforstyrrede, falder Muligheden for Nedgravning bort.

3. Mulighed: En Konstatation af det eventuelle rigtige i 3. Mulighed eller en Afkræftning af denne Mulig-

hed vil kræve Medvirken af Faggeologer og Fagarkæologer, idet der maatte arbejdes paa rent videnskabelig Basis. Det kan her bemærkes, at da Omraadet ikke støder op til noget Moseomraade, vil der ikke kunne foretages nogen pollenanalytisk Undersøgelse.

4. Hvis Flintesagerne ikke ligger paa primært Leje, men paa secundært, maa Flintesagerne være hidført af Smeltevandet, hvilket atter vil sige, at *disse Ting viser tilbage til interglaciale Indbyggere i den Egn, hvorfra Smeltevandsgruset er kommet, altsaa sandsynligvis fra den nærmeste østlige Del af Vejle-Fjords Omraadet.*«

Saavidt min Journal fra 1940.

At jeg har haft mine Tvivl med Hensyn til Godkendelsen af et saadant Fund har sikkert haft mange Aarsager, af hvilke jeg her kun skal nævne én: Direktør Mogens B. Mackeprang, Nationalmuseet, siger i sin Bog »Fra Rensdyrjægere til Vikinger« om Fundet af Lyngbypilen, det ældste Flinteredskab, der dengang kendtes i Danmark: »Hævet over enhver Tvivl er det, at en Pilespids af lignende Type som Ahrensburg-Pilene, men noget grovere og større, har haft sin Plads i dette geologiske Lag, idet den er *optaget ved en videnskabelig Undersøgelse.*«

Og Fundet af Flintesagerne i Grusgraven i Knabberup var jo gjort af en Amatør, der dengang aldeles ikke arbejdede videnskabeligt.

Mine Tvivl skulde snart vise sig berettigede.

I Vinteren 1940—41 fik jeg Besøg af daværende Assistent ved Nationalmuseet, cand. mag. Leif Vebæk, der af Vejle Museum var anmodet om at se paa og sortere nogle af de Fund, jeg havde tilbudt Museet.

Jeg var meget glad for dette Besøg, under hvilket

jeg lærte en Mængde. Men blandt mine Fund var der to, Vebæk pure kasserede: Det ene var nogle meget store Flækker af Daniénflint fundet paa Rævebjerg i Grejsdalen — dér, hvor nu Kirkegaarden er anlagt. Mine Fund røg i Skraldespanden, men jeg fristes til at sige, at der senere blev publiceret Fund indeholdende Flækker af nøjagtigt samme Karakter og Materiale.

Det andet Fund, der blev kasseret, var Flækkerne fra Grusgraven i Knabberup, de fik en Bemærkning om, at saadanne Fund havde man aldrig før gjort i Danmark, saa Saa blev Fundet lagt hen, d. v. s., at det sammen med de øvrige Fund, jeg skænkede Vejle Museum, blev anbragt i dettes Arkiv.

— — —

Rent geografisk var det vel ikke nogen uantagelig Tanke, at der skulde have levet Mennesker i Danmark under Slutningen af den sidste Istid, der lever jo i vore Dage Mennesker i umiddelbar Berøring med f. Eks. Grønlands Indlandsis.

Her var der jo ganske vist ikke Tale om en geografisk Konstatering af Tilstedeværelsen af Mennesker under den sidste Istids Afslutning, men om en arkæologisk Konstatering. Paa det Tidspunkt var det vel almindelig bekendt i Fagkredse, at der f. Eks. i Meien-dorf var gjort store Fund af Rensdyrjægerkultur — en arktisk Stenalderkultur.¹⁾

Men alligevel

Foreløbig var der vel tilsyneladende intet andet at gøre end at vente paa, at der skulde gøres saadanne Fund i Danmark, og dernæst haabe paa, at det geologiske Kortblad Fredericia, naar det engang kom, vilde kunne hjælpe til at sandsynliggøre Menneskers Til-

stedeværelse paa dette Sted under den sidste Afsmeltningensperiode. Og dette Kortblad maatte vel snart komme, man havde allerede dengang ventet paa det i mange Aar, Arbejdet paa det var nemlig blevet paa-begyndt i 1904, iflg. Poul Harders Oplysning i »En østjydsk Israndslinie«.²)

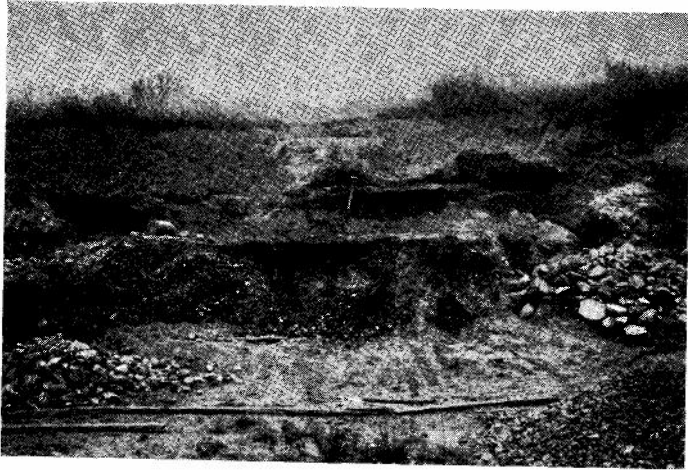

Fig. 1. Grusgraven i Vejlbj.

»BOPLADS« V 264, VEJLBj

Onsdag den 15. Juli 1953 blev jeg opfordret til at se paa et Fund i en Grusgrav i Vejlbj.

Grusgraven, der ejes af Gdr. J. P. Møller, Vejlbj Tved, ligger i Skraaningen ned mod Rands Fjord i det nordvestlige Hjørne af Møllers Ejendom.

Ved Gravning havde man tidligere truffet paa to Ildsteder inden for et Omraade mindre end 5×10 m (NS-OV), heraf var det ene meget stort, aflangt. Nu var man atter stødt paa to Ildsteder — og havde ladet en Del af begge urørt.

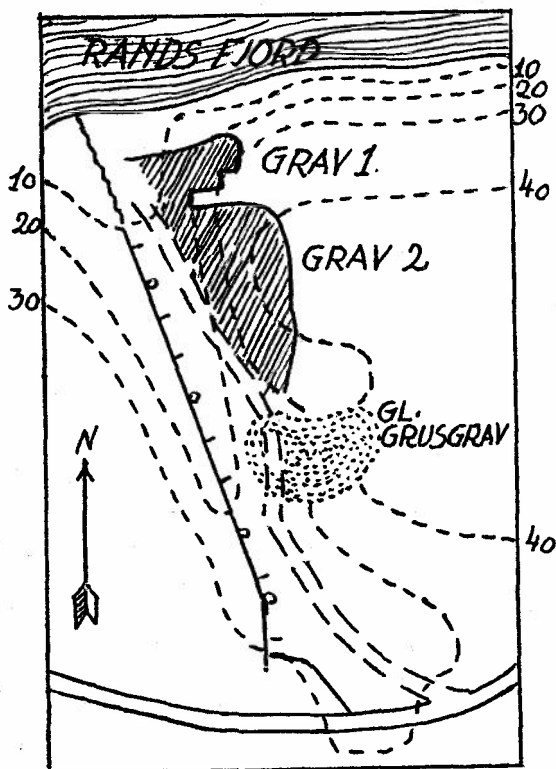

Fig. 2. Grusgraven i Vejlbj 1953.

Terrainbeskrivelse:

Umiddelbart Øst for den lille Dal, der mod Vest danner Grænsen for J. P. Møllers Ejendom, og i Skrænten ned mod den gamle Fjordbred er der — med Aabningen mod Vest — to Grusgrave (Grav 1 og Grav 2), Grav 2 Syd for Grav 1. I det sydøstlige Hjørne af Grav 1 er det, Fundet er gjort. Afstanden mellem Gravens Østvæg og Hegnet (se Kortet) er ca. 70 m.

Overfladen skraaner mod Nord, og der er altsaa gravet i den bratte Skrænt ned mod Rands Fjord.

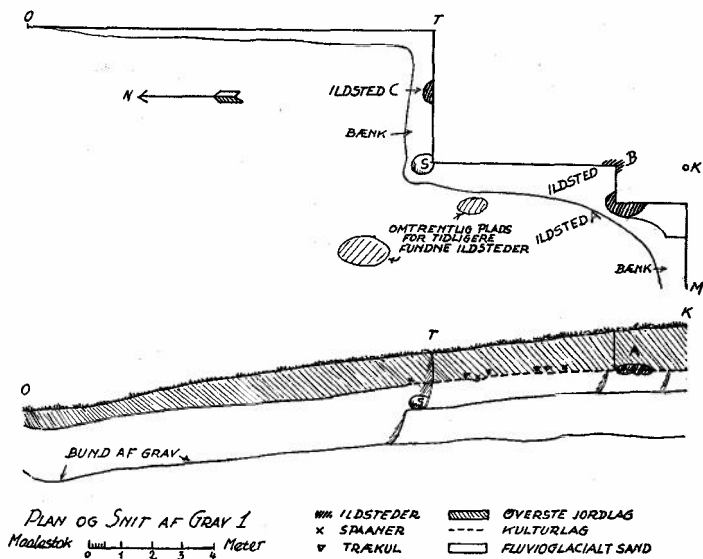

Fig. 3.

Beskrivelse:

De to Ildsteder, der var fundet i denne Omgang, kommer til Syne oppe midt paa Sydveggen i Grav 1 (se Plan og Snit). Til Profilmålingerne — for hvilke Overfladens laveste Punkt, 0, i Gravens nordøstlige Hjørne er valgt som Nulpunkt og Udgangspunkt — skal der gives følgende Forklaring og Oplysninger:

I Forbindelse med og gaaende gennem de to Ildsteder konstaterede jeg et Kulturlag med Spaaner, Flækker og endnu et Ildsted, eller Spor af et saadant.

Kulturlaget, fundet ved Renskrabning af og enkelte Gravninger i Grusgravens Vægge, strækker sig fra Punktet M over A, B, S og C til og lidt nordligere end Punktet T, hvilket vil sige ca. 10 Meter i nord-sydlig Retning.

Om Kulturlaget følgende:

I Nordveggen, Vest for Ildsted A — fra A til M —

strækker der sig et langs Snitfladen omtrent retlinet Lag med Affaldsflint. Her er fundet to Knuder og en »Bugthøvl« (se senere).

Ca. 14 cm over den vestlige Del af KM-Laget findes et andet Lag, i hvilket Flinten dog ligger mere spredt. En udgravet »Bænk« paa ca. 30 cm's Bredde viser, at Kulturlaget her skraaner opad mod Syd.

Den øvrige Del af Kulturlaget, bortset fra Ildstederne B og C repræsenteres ved spredte Forekomster af Spaaner og Trækul. Kulturlaget følger en omtrent ret Linie. Kun enkelte af Trækulføremønstrene (v) og Spaanerne (×) er angivet paa Profilerne.

Fig. 4. Væggen K (B)—M.

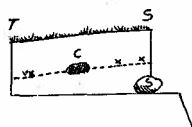

Fig. 5. Væggen T—S.

Kulturlaget skraaner i øst-vestlig Retning nedad mod Øst.

Ildstederne, der er to af Hovedpunkterne i Kulturlaget, findes henholdsvis 130 cm (A) og 105 cm (C) under Markoverfladen, der i Retning N-S skraaner nedad mod Nord. C ligger ca. 50 cm lavere end A.

Ildstedet A, der N-S har en Udstrækning paa ca. 130 cm, er kun Resterne af et Ildsted, idet Møller meddelte mig, at »det meste vistnok er fjernet«. Jorden er i en Dybde af ca. 15 cm under og ca. 10 cm over Niveaulinien gennem A sværtet sort, men indeholder kun lidt Trækul. Stenene, der er stærkt ildskørnede, ligger paa det afdækkede Stykke spredt og er ikke særligt store; den største er ca. 12×10×8 cm.

Ved Renskrabning af Væggen fremkom et Lag sværtet Jord afgrænset opad og nedad ved stærkt bug-

tede Linier med en indbyrdes Afstand af 10—20 cm. Dette Ildsted (B) er maaske en østlig Fortsættelse af A.

Ildstedet C har i Snittet en horisontal Udstrækning Ø-V paa ca. 80 cm og en Lagtykkelse paa ca. 30 cm. Stenene er af samme Størrelsesorden som ved A. Der er paa Grund af Væggens stejle Hældning kun foretaget ringe Gravning ved C.

Kulturlaget burde have været udgravet, men mange sammenstødende Omstændigheder gjorde, at det ikke lod sig gennemføre.

Derimod lod en nøjere Undersøgelse af de geologiske Forhold sig gennemføre baade dengang og senere.

Ganske vist var Kulturlaget ved senere Undersøgelser forsvundet, men mine tidligere Undersøgelser, Opmaalinger og Notater gjorde mig i Stand til direkte at fortsætte de geologiske Undersøgelser.

Snittene viser følgende Lagfølge: Øverst et ganske tyndt Muldlag paa ca. 20—25 cm. Derunder — mellem Muldlaget og Kulturlaget — følger et Lag fintkornet, fluvioglacialt Sand bestaaende af tynde Lag med ganske svag Hældning N-S (med Stigning mod S). Der er hverken i de O-V gaaende eller N-S gaaende Vægge iagttaget Krydslejring af større Omfang, ligesom samtlige Lag var uforstyrrede. Sandet er meget fintkornet og indeholder kun meget faa Sten, der næsten alle er under 3×4 cm. Især de øverste Lag er uhyre fintkornede.

Kulturlaget hviler paa et Lag fluvioglacialt Sand, der er noget mere grovkornet end det øverste og indeholder flere Sten. Dette Lag aftager som det overliggende opad i Kornstørrelse.

Herunder kommer der groft Morænegrus med meget store Sten helt op til 70—80 cm i Tværnsnit.

Dette Lag er et enkelt Sted kun meget tyndt, idet en Bænk med glimmeragtigt Sand af omtrent samme Karakter som det tertiære Sand paa Hvidbjerg, skyder sig op. Men de øvrige Steder er der Morænegrus til Gravens Bund.

Direkte over dette grove Morænegrus findes der nogle Steder umiddelbart Øst for T (Fig. 2), altsaa efter at Grusgraven var udvidet mod Øst, nogle indtil 10—12 cm tykke Lag af fint Ler, der viste varvig Karakter. Det lavest liggende Punkt af disse Lag ligger c. 570 cm over Normalvandstanden i Rands Fjord. Et lignende Lerlag 10—12 m sydligere ligger knap én Meter højere, d. v. s. i Niveau med Overkanten af det øverste Kulturlag.

Saa langt de geologiske Undersøgelser i Vejlbys-Grusgraven.

Disse efterfulgtes af et Studie af Egnens Geologi, dels ved Undersøgelser i Marken og dels ved en Gennemgang af foreliggende Litteratur, begge Dele sammenholdt med Oplysningerne i »Kortbladet Fredericia«, den nyeste Del af Egnens Geologi og den Del, i hvilken bl. a. tidligere Afhandlinger skulde sammenarbejdes, saa der blev bundfældet et saavidt muligt sikkert Resultat.

Resultatet af disse Undersøgelser bliver da følgende:

Efter at hele Østjylland havde været dækket af Is³) til en Linie, der gik langt ud over, Vest for, Vejlbys-Området, trak Isen sig tilbage for senere at foretage endnu mindst ét Fremstød, under hvilket Isranden indtog en Stilling, der har Interesse i denne Forbindelse: Fra Egnen ved Eltang, omkring Tavlov, over Hagenør til Hindsgavl, derfra i en Bue over Kavslunde til Katrinebjerg ved Baaringvig og videre over Lillebelt og Østenden af Rands Fjord til Gaarslev.

Denne Israndslinie er blevet omtalt og diskuteret i Afhandlinger af *K. Jessen*⁴), *V. Nordmann*⁵), *V. Milthers*⁶) og atter af *V. Nordmann* i Kortbladet *Fredericia*⁷).

Der synes dog langt fra at være Enighed om det nordlige Forløb af denne Israndslinie. Medens man er enige om Forløbet omkring Tavlov, angiver *V. Nordmann* paa det til »Kortbladet *Fredericia* hørende glacial-morfologiske Kort, at han mener, at baade Eksistens og Forløb af den af *Milthers* angivne Israndslinie fra Gaarslev over Egeskov til Fyn er usikker, idet Israndslinien angives med en punkteret Linie.

Ingen Steder i den nævnte Litteratur og altsaa desværre heller ikke i »Kortbladet *Fredericia*« kommer man ind paa en nøjere Betragtning af Enkeltheder eller Overfladeforholdene i Egeskov—Vejlby-Eggen. Lad os derfor se lidt nærmere paa Landskabet.

At Isranden fra Eggen SO for Gaarslev har strakt sig mod SO over Østenden af Rands Fjord, synes uden al Tvivl, idet Strækningen mellem Gaarslev og Høls-gaarde Kro (»Lien«) er et typisk smaakuplet Bundmorænelandskab; og at Morænebakkerne ved Høls-gaarde skyder sig ud i Rands Fjord til Egeskov-Siden, bekræfter Morænen og dermed Israndens Forløb.

At Rands Fjord paa dette Sted var meget lavvandet, før Dæmningen over Munden af Rands Fjord blev bygget, er en kendt Sag; det var her, Vadestedet gik. Den lave Vandstand var altsaa uden Tvivl en direkte Følge af Israndens Forløb.

Landskabet omkring Egeskov er ikke noget tilsvarende Bundmorænelandskab, men skulde man alligevel dømme efter Landskabets Udseende alene, vilde man antage, at Teorien om Israndsliniens Fortsættelse

fra et Stykke Syd for Egeskov langs en Linie mellem Fredericia og Trelde Skov til Fynskysten lige Syd for Baaringvig er rigtig; thi fra en i omtr. øst—sydøst-gaaende Linie ca. $1\frac{1}{2}$ km Syd for Egeskov ned mod Fredericia, til Randdalen, er Overfladen omtrent plan og svagt skraanende mod Syd, saa man umiddelbart vilde tro, at der er Tale om en Afsmeltningsflade, Hedeflade, som Løsning-Hedefladen⁸⁾, eller som det f. Eks. er Tilfældet flere Steder langs Lindved-Skovbølling-Israndslinien⁹⁾.

I den angivne Linie SO for Egeskov finder man i Trekanten mellem Gaardene »Delingsminde«, »Virkelyst« og »Treldegaard« et smaa kuperet Terrain, der synes at være en Bundmoræne afsat af en ikke særlig mægtig eller langtidsvarende Is, hvilket kunde tyde paa, at Isranden virkelig har haft det nævnte Forløb.

Imidlertid modsiges Antagelsen om en Afsmeltningsflade fra Randdalen op mod Egeskov af den Kendsgerning, at en meget stor Del af Overfladen paa denne Strækning bestaar af Moræneler fra $\frac{1}{2}$ til 1 m's Dybde¹⁰⁾, hvilket snarere tyder paa, at Isen har dækket dette Omraade en relativ kort Tid. Direkte under dette Lag af Moræneler er Lagfølgen nøjagtig som Lagene b—a i Vejlbj-Grusgraven, fra oven nedad: Fint fluvioglacialt Sand, grovere do., og nederst dybe Lag af groft Smeltevandsgrus. — En Stentælling vil kunne afgøre, om Lagene i de to Grave er samhørende.

Et andet Forhold, der tilsyneladende modsiger Teorien om denne Stilstandslinie, er følgende: Hvis Østenden af Rands Fjord—Elbodalen Tunneldalen en Overgang har været spærret af en Isbarriere, hvis Isen da ikke er trængt højt op i Dalen, hvilket ikke synes at have været Tilfældet, maa der i Dalens østlige Del være opstaaet en Issø (isdæmmet Sø), der maaske

ikke har eksisteret særligt længe, men dog saa længe, at Isen i samme Tidsrum har formaaet at skabe Gaarslev-Bundmorænen. Havde Issøen eksisteret, maatte den kunne eftervises gennem de deri skete Aflejninger af Sand (Terrasser), varvigt Ler eller andet.

V. Nordmann omtaler ikke saadanne Aflejninger i »Kortbladet Fredericia«, og det har i Vejlbj-Grusgraven ikke været muligt i de forskellige Profiler paa tværs af Rands-Fjords Retning at paavise Spor af en saadan Issø. De nævnte tyndere Lag af varvigt Ler har hver for sig for ringe Udstrækning og hænger ikke sammen, som Tilfældet sikkert vilde være, hvis de stammer fra en Issø. De maa foreløbig karakteriseres som værende Resultatet af Aflejninger i mindre, afløbsløse Huller, Aflejninger foraarsaget af Vand fra ringe Afsmeltninger eller fra Regnvand, begge Dele Tegn paa korte Perioder med Temperaturer kun lidt over Frysepunktet.

»Kortbladet Fredericia« synes altsaa ikke at kunne give nogen Hjælp til Løsning af Spørgsmaalet: Tidsfæstelse af Kulturlaget, og man maa derfor alene tyde Forholdene ud fra Undersøgelserne af den snævre Lokalitet. Resultatet maa da blive følgende: De nederste Lag i Vejlbj-Grusgraven (Lag a), det grove Smeltvandsgrus, er afsat af Isen under det østjydske Fremstød og svarer altsaa til Moræne D i Røjle Klint.¹¹⁾ En Stentælling vil kunne afgøre, om Paastanden er rigtig.

Under Isens fortsatte Afsmeltning (»Tilbagerykning«) afsattes Lagene af det grovere fluvioglaciale Sand (Lag b). At Kornstørrelsen aftager opefter viser, at Isranden fjerner sig mere og mere fra Lokaliteten.¹²⁾

I det følgende Tidsrum er Kulturlaget afsat — maa-
ske samtidig med de smaa Aflejringer af varvigt Ler.
Denne Periode maa have været saa lang, at de øverste,
løse Jordlag har kunnet fryse sammen, saa den efter-
følgende Dækning med Smeltevandssand ikke har for-
aarsaget nogen Omlejring eller Ødelæggelse af Kultur-
laget.

De øverste Lag af fluvioglacialt Sand (Lag d) maa
være yngre end Kulturlaget og kan ved en pollenana-
lytisk Undersøgelse i hvert Fald give en »Øvre« Tids-
grænse for Kulturlagets Tilblivelse, ligesom en tilsva-
rende Undersøgelse af de varvige Lerlag kan give et
Tidspunkt, der omtrent vil falde sammen med Kultur-
lagets.¹³⁾

Blot maa det beklages, at jeg først langt senere,
nemlig i 1956—57 blev gjort bekendt med Betydnin-
gen af Trækullenes Tilstedeværelse, nemlig gennem
Troels-Smith's Gennemgang af Udstillingen »Muld-
bjerg-Bopladsen«¹⁴⁾ og dels gennem en Artikel om
Kulstof-14-Undersøgelserne,¹⁵⁾ thi paa dette Tidspunkt
var det længst for sent at sikre sig noget Trækul fra
de tre Ildsteder til Brug ved en saadan Tidsfæstelse.

At Lag d er mere fintkornet end b og bliver mere
finkornet opad, tyder som nævnt enten paa, at Isran-
den stadig har trukket sig længere og længere bort,
eller ogsaa paa, at Isdækket har været af saa ringe
og stadigt aftagende Mægtighed, at Smeltevandsaflej-
ringerne blev mere og mere fintkornede. Dette kunde
synes at have Relation til den tidligere nævnte For-
modning om Tykkelsen af Islaget paa Egeskov-Fredericia-Fladen, ligesom det uden Tvivl hænger sammen
med, at der i Lillebeltsegnen har været et senere Is-
fremstød, senere end Moræne-D-Fremstødet.

Aksel Jessen gør i sine Undersøgelser af Moræne-

lagene i Halkhoved-Klinten¹⁶) opmærksom paa, at der af det sidste fynsk-jydske Fremstød, Lillebeltsfremstødet, var afsat en Moræne oven paa Halkhoveds D-Moræne-Aflejring. Isen, der har afsat denne E-Moræne, har sandsynligvis ogsaa afsat det tynde Morænelerslag mellem Egeskov og Fredericia og det øverste Lag fluvioglaciale Sand i Vejlbj-Grusgraven (Lag d).

Dette vil, hvis mine Undersøgelser og Slutninger er rigtige, sige, at *Kulturlaget i Vejlbj-Grusgraven stammer fra det Afsnit af Senglacialtiden, der ligger mellem det østjydske Isfremstød og Lillebeltsfremstødet.*

Jeg gik derefter over til en Undersøgelse af foreliggende Litteratur om palæolitiske eller senglaciale Fund og stoppede bl. a. op ved et Par Udtalelser om saadanne Fund i V. Nordmann's Afhandling: *Menneskets Invandring til Norden.*¹⁷) Lad mig citere følgende: »Hartz har i Vangede Grusgrav ca. 8 km N. f. København og andet Sted fundet en Del Flintstykker, blandt hvilke Rutot mener at have erkendt saavel Eolither som Palæolither af Strépyien-Typen. Stykkerne er fundet i Smeltevandsgrus, som antages at tilhøre sidste Istid«,¹⁷) og endnu et Citat: »Endvidere har den norske Arkæolog Anathon Bjørn beskrevet et Flintredskab fra Danmark (Nogen norske stenalderproblemer, NGT, Bd. X, side 58—60), som han ikke blot paa Grund af Findestedet, men ogsaa paa Grund af dets Form anser for en Palæolith. Stykket er fundet af N. Hartz i en Sandgrav ved Harebjerg 1 km Syd for Brørup Station mellem Lunderskov og Esbjerg. Det angives at være fundet 7 m under Markens Overflade, men om det er taget in situ i Sandet, eller om det har ligget paa Overfladen af en af de Skredmasser, som sædvanlig skjuler de nedre Dele af den friske

Væg, kan nu ikke længere oplyses. Hvis Redskabet virkelig er taget in situ i væggen, saa kan det ikke være yngre end Slutningen af den første danske Inter-glacialtid, thi Lokaliteten ligger uden for den sidste Indlandsis' yderste Rand.«¹⁸⁾

Sammenlignet med mine Fund og Undersøgelser i Vejlby forekommer ovennævnte — refererende til Mackeprangs tidligere citerede Udtalelse — ikke, hverken hvad Beskrivelse af Fundsted (Lag), Fundforhold eller andet, særlig videnskabeligt overbevisende, bemærk f. Eks. »Stykkerne er fundet i Smeltevandsgrus, som antages at tilhøre den sidste Istid« og Usikkerheden m. H. t., *hvor* Harebjerg-Stykket egentligt er fundet.

Fra 1946 foreligger ikke mindre end tre vægtige Publikationer om »Danmarks ældste Boplads«, Bromme-Bopladsen. Først Finderen, *Erik Westerby's* egen Publikation, »Da Danmarks ældste Stenalderboplads blev fundet«, der blev udsendt som Manuskript, og i Aar bog for nordisk Oldkyndighed 1946 to Afhandlinger om samme Fund (Boplads), nemlig *Therkel Mathiassen's* »En sen glacial Boplads ved Bromme« og *Johannes Iversen's* »Geologisk Datering af en sen glacial Boplads ved Bromme«.

Brommebopladsen blev baade arkæologisk og pollenanalytisk dateret som Danmarks hidtil ældste Boplads, nærmere bestemt fra Allerødtid, altsaa noget ældre end Ahrensburgfundene og betydeligt — nogle Aartusinder — yngre end Meiendorfffundene.

De tre nævnte Afhandlinger gav i øvrigt ikke mange Oplysninger, der kan føre til nærmere Datering af Vejlby-Fundet ud over de allerede nævnte Dateringsmuligheder, der ligger i en rent geologisk Undersøgelse af Lagforholdene i Vejlby-Grusgraven samt en Under-

stregning af Muligheden i en pollenanalytisk Datering ved Pollenanalyse af Sandlagene.

Inden »Kortbladet Fredericia« udkom, skrev *Harald Andersen* i »Skalk«⁹¹⁾ en Artikel, »Istidsmandens redskaber«, i hvilken han fortæller om *Erik Westerby's* Fund af Flækker i Grusgrave ved Kolding. Et Par Bemærkninger maa jeg have Lov til at citere: »Desværre er alle stykkerne fundet løsrevet af deres leje i jorden. Så helt afvise den mulighed, at de kan være kommet ned ovenfra, fra lag, der er dannet efter sidste istid, kan man ikke.«²⁰⁾ I Slutningen af Artiklen hedder det: »Westerby havde en trumf i baghånden, da han for kort tid siden på et møde i Jysk Arkæologisk Selskab fremlagde sine resultater: På den omtalte flintflække sad der ved fundet lidt grus tilbage, fastkittet. Dette grus er nu blevet undersøgt af en fransk ekspert, som med sikkerhed mener at kunne fastslå, at det ikke kan stamme fra grusgravens øvre lag.«²¹⁾

Med Hensyn til Vejlby-Fundet er der ikke nogen Tvivl: Alle Stykker er taget in situ under behørig Kontrol — hvis de Forhold, under hvilke min Datter, Fru Kamma Varming, og jeg arbejdede, ellers kan accepteres af Videnskaben.

Endvidere, hvad der ikke er af ringe Betydning i Dag under Hensyntagen til sidst citerede Bemærkning fra »Skalk«, er Flækker og Spaaner fra Vejlby-Grusgraven ikke rengjorte for paasiddende Sand, og i Parentes kan jeg bemærke, at en foreløbig mikroskopisk Undersøgelse af en Prøve af Sandet har vist, at det indeholder Pollen.

Flækkerne og Spaanerne fra Vejlby stilles naturligvis til Raadighed for Videnskaben, hvis man efter det fremførte mener, der er nogen Grund til yderligere at beskæftige sig med Fundet .

I nævnte Artikkel i »Skalk« omtales, at *Erik Westerby* »hælder mod den antagelse, at flintfundene hører hjemme i den sidste istids mildningsperiode, hvorefter man løseligt kan fastslå deres alder til omkring de 25.000 år«. ²²⁾

Hvilken »Mildningsperiode«, der er Tale om, fremgaar ikke af Artiklen, men det skal vel forstaas saaledes — idet jeg henviser til, at Isen under Gaarslev-Kavslunde-Tavlov-Fremstødet (Lillebeltsfremstødet) naaede helt frem til Harte Vest for Kolding — at der er Tale om Mildningsperioden mellem det østjydske Fremstød og Lillebeltsfremstødet. Hvis dette er Tilfældet, maa Westerbys Fund fra Kolding-Grusgravene og mine Fund fra Vejlbys-Grusgraven formodentligt stamme fra samme Periode, og det vil igen sige, at vi her har at gøre med Fund, der er af langt ældre Dato end Bromme-Fundet.

I bekræftende Fald — eller maaske i det hele taget — vil mit Materiale være af Betydning for Erik Westerby's Undersøgelser.

Fundet.

Lad det være sagt med det samme: Det er ikke noget stort eller righoldigt Fund, blot et Fund, der viser, at der paa dette Sted har levet Mennesker saa længe, at de har haft Brug for at tilvirke Vaaben og Redskaber.

Ifølge Sagens Natur — fortsat Gravning i Grusgraven o. a. — blev Udbyttet af mine Undersøgelser ikke større, end om man havde lagt en Søgegrøft paa 30—35 cm's Bredde tværs over et lille Bopladsomraade. Der vil altsaa ikke som ved Bromme-Fundet blive Tale om nogen lang Diskussion om Typer m. v.

Fundet bestaar af:

- 1 lille Skiveøkse,
- 1 Blokskraber,
- 1 Spaanblok,
- 1 Knude,
- 11 Stk. flækkeagtige Spaaner — kun 4—5 Stykker kan fortjene Betegnelsen Flække, de længste kun lidt over 4—5 cm,
- 3 Stk. Flækkefragmenter,
- 12 - Tværafslag (Tværflækker),
- 5 - Stikkelafslag,
- 132 - Affald og Spaaner, alle med Slagbule, og
- 39 - Affald uden Slagbule.

Ialt 206 Stykker.

Af disse er der Grund til nærmere Omtale af følgende:

1. Skiveøkseen er af graablaa Flint tildannet ved Tilhugning af Sidekanter og Forside.²³⁾ Ægvinklen er noget stejl. Øksens Dimensioner er $6 \times 3 \times 1,5$ cm.

2. Blokskraberen er stærkt retoucheret langs den paa Tegningen opad vendende Kant. Skrabevinklen er ca. 80° , hvilket maa betegnes som meget stejl.

3. Spaanblokken (Fig. b) er maaske snarere en Haandspids, som den der er vist i Danske Oldsager.²⁴⁾

4. Den ene Flække (Fig. d), der i sin Form minder stærkt om en Flækkekniv, har et Stikkelafslag i den ene Ende; dette er markeret ved en Pil.

5. Det største Flækkefragment (Fig. g) er i Slagbuleenden forsynet med faa Retouche-Afslag; dog vil det næppe være rigtigt at benævne Stykket Flække-skraber.

6. En særlig Type, ikke ukendt fra Bopladsfund fra ældre og yngre Stenalder, er de, jeg kalder Tvær-

afslag eller Tværflækker.²⁵⁾ Deres Form afviger fra den normale Flækkeform derved, at Tværflækkens Længdeakse vender paa tværs af Slagretningen, og Slagbulen findes ved (paa) den ene Langside midt for, som fig. k og l viser, eller ved den ene Ende, som Fig. j viser. S markerer Slagbulens Plads.

Tværflækken j kan maaske opfattes som en Stik-
kel, og den kan ved ganske faa Afslag omdannes (til-
dannes) til en Skiveøkse som Fig. m.

KNABBERUP

Og saa tilbage til Knabberup-Fundet.

»Kortbladet Fredericia« giver S. 61 og 72 m. fl. fig. Oplysning om det sidste Trin i Istidens geologiske Udformning af Knabberup-Eggen: Paa et vist Tidspunkt af den østjydske Israndslinies Tilbagerykning (Moræne D) stod Isranden fra Højdeplateauet omkring Højen tværs over Vejle-Dalen op mod Uhre og Hover. Et Resultat af denne Stilstand er en Række af Randmorænebakker fra Nederbro til Knabberup: Vilstrupholm og Holmen paa Sydsiden, samt Gaasbanke og Knudsbanke paa Nordsiden af Vejledals-sænkningen. Isbarrieren spærrede Vejledalen, saa der dannedes en Issø, som strakte sig helt op forbi Vingsted. Paa Bunden af denne isdæmmede Sø afsatte Smeltevandets Sand, som opbyggede bl. a. det, der er den Terrasse, i hvilken Knabberup-Grusgraven findes. Vandstrømmen, som afsatte de Sandlag, i hvilke de omtalte Flækker blev fundet, kom væsentligt fra Nord, mindre fra Gletscherranden umiddelbart Øst for Is-søen.

Dette betyder sandsynligvis, at Flækkerne ikke stammer fra en »Bosættelse« paa Stedet, hvor de blev fundet, men at de er hidført med Smeltevandets. Min

Antagelse fra 1940 er altsaa kun halvt rigtig, idet Flækkerne nok er ført herhen af Smeltevandet, men højst sandsynligt ikke fra Øst.

Skal man ikke nøjes med at konstatere, at *Flækkerne er ældre end Isfremstødet til Højen—Knabberup-Linien*, kan man i hvert Fald yderligere udbygge denne usikre Tidsangivelse ved at sige, at Flækkerne sikkert er »blevet til« i Mildningsperioden, der gik forud for Isens Fremstød til denne Linie eller Stilstand her.

At Isen en Overgang paa dette Sted har været af ringe Tykkelse, synes følgende Forhold at kunne tyde paa:

I Foraaret 1948 undersøgte min Datter og jeg en geologisk »Foreteelse«, der var kommet for Dagen ved Udgravning til en Kartoffelkule i Laden paa en Gaard lidt Nord for Knabberup Skole — altsaa i det Terrain, der var dækket af Isen, som opdæmmede Issøen.

Af min Datters Rapport²⁶⁾ fremgaar følgende: »Øverst var der et lag moræne og under dette smeltevandssand, tydeligt lagdelt. Et sted var der en skålformet afbrydelse af de lagdelte aflejringer, og denne fordybning var fyldt med morænemateriale. Mon dette ikke skal udlægges således, at isen på et givet tidspunkt har stået over stedet, og gennem en spalte i isen er smeltevand styrtet ned og har dannet »skålen«; derefter er isen smeltet bort og har under afsmeltningen aflejret morænematerialet.«

Det tynde Morænelag tyder ogsaa paa, at Islaget som nævnt ikke har været af særlig stor Mægtighed; dette kunde føre Tanken hen paa, at Rensdyrjægere, fra hvem de paagældende Flækker stammer, maaske har været paa Stedet, endnu mens Isen var der.²⁷⁾

Hvor end Flækkerne stammer fra, kan det slaas fast, at de som tidligere nævnt maa være *ældre end*

Isfremstødet til Højen—Knabberup-Linien eller i Overensstemmelse med det ovenfor anførte være *samtidige med dette*, hvilket altsaa vil sige, at de er betydeligt ældre end *Erik Westerby's* Fund fra Kolding-grusgravene og mit Fund i Vejlbj-Grusgraven.

Naar daværende Magister *Chr. Leif Vebæk* om Fundet i Knabberup i sin Tid udtalte til Vejle Amts Avis²⁸⁾: »Det er ikke let at udtale sig om Fundet, før man har set Stedet, men paa Forhaand lyder det usandsynligt, . . . men Sagen vil ved nærmeste Lejlighed blive undersøgt.« Denne Lejlighed er aabenbart ikke kommet endnu, og Vebæk har tydeligvis end ikke troet saa meget paa Fundets Ægthed, at han har meddelt noget derom til Nationalmuseet, siden Therkel Mathiassen i sin førnævnte Afhandling om Brommebopladsen²⁹⁾ ikke omtaler Knabberup-Fundet blandt de 48 Findesteder for Oldsager fra sen-glacial Tid og heller ikke har afsat det paa det til Redegørelsen hørende Kort (Afhandlingens Side 166). Selv om denne Del af paagældende Afhandling er en Gennemgang af kendte Fund af Lyngby-Pile, er dog to af Kortets Pladser angivet som Bopladser, nemlig Brommebopladsen som Nr. 1 og Vejlhøj i Salling som Nr. 2.

Nu kan der i hvert Fald, uanset Manglen paa Lyngby-Pile, føjes to sen-glaciale Fundpladser til paa dette Kort nemlig Bopladsfundet i Vejlbj og *det hidtil ældste publicerede Fund, Knabberup-Fundet*, der beror paa Vejle Museum.

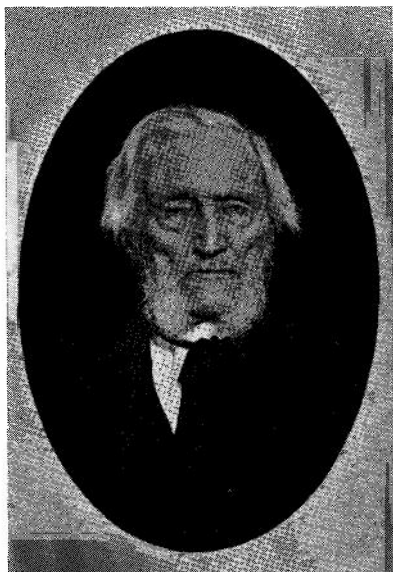
Noter:

1) *A. Rust*: »Das altsteinzeitliche Renntierjägerlager Meien-dorf.« Neumünster 1937.

2) DGU, II. Rk. Nr. 19, 1908.

3) *Poul Harder*: En østjydsk Israndslinie, DGU, II. Række, Nr. 19, 1908.

- 4) *K. Jessen*: Lillebelt i Senglacialtiden. Geol. Fören. Förh., Bd. 48, Stockholm 1926.
- 5) *V. Nordmann*: Israndslinier paa Fredericiabladet. DGF, Bd. 7, 1927.
- 6) *V. Milthers*: Israndens Tilbagerykning fra Østjylland til Sjælland—Fyn belyst ved Ledeblokke. DGU, IV. Række, Bd. 2, Nr. 9, 1932.
- 7) *V. Nordmann*: Kortbladet Fredericia. DGU, I. Rk., Nr. 22 A, 1958.
- 8) Smlg. *Poul Harder*: En østjydsk Israndslinie, Side 74 o. flg.
- 9) *V. Nordmann*: Kortbladet Fredericia, Side 55.
- 10) Samme: Side 17 Oplysning om dette Lers Natur.
- 11) *V. Nordmann* og *V. Madsen*: Røjle Klint. DGU, II. Rk. Nr. 58 1940.
- 12) Se f. Eks. *Axel Jessen*: Klinten ved Halkhoved. DGU, IV. Rk. Bd. 2, Nr. 8, Side 28.
- 13) *Johs. Iversen*: Bromme. Aarvog f. n. O. 1946, Side 205.
- 14) *J. Troels-Smith*: Muldbjerg Bopladsen. Naturens Verden. 1957.
- 15) *H. Tauber* og *O. Voss*: Atomfysik og Arkæologi. Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1956.
- 16) Se Note 10.
- 17) *V. Nordmann*: Menneskets Indvandring til Norden. DGU, III. Rk. Nr. 27, 1936, Side 39.
- 18) Samme Sted Side 38.
- 19) *Harald Andersen*: Istidsmandens Redskaber. Skalk Nr. 2. 1957.
- 20) Samme Sted Side 15.
- 21) Samme Sted Side 16.
- 22) Samme Sted Side 16.
- 23) *Sophus Müller*: Affaldsdynger fra Stenalderen i Danmark. Side 29. Sammenlign m. *Therkel Mathiassen*: Danske Oldsager I, Nr. 69.
- 24) *Therkel Mathiassen*: Danske Oldsager I, 1948, Nr. 48.
- 25) Tidligere omtalt i Indberetning til Nationalmuseet: *Olaf Aastrup*: Indberetning over Bopladsfund ved Vejle Fjord, 1943, Manuskript.
- 26) *Kamma Aastrup*: Geologisk Ekskursionsrapport 1948. Manuskript.
- 27) Se bl.a.: *J. Troels-Smith*: Senglacialtidens Jægere. Nationalmuseets Arbejdsmark 1955. — *Jørgen Meldgaard*: Dorset kulturen. Kuml. 1955. — *Egil Knuth*: Danmarks Fjord (Palæoeskimoiske Bopladser). Nationalmuseets Arbejdsmark 1956.
- 28) Vejle Amts Avis 8. Febr. 1941, Side 5—6.
- 29) *Therkel Mathiassen*: En senglacial Boplads ved Bromme. Aarvog f. n. O. 1946, Side 164 o. flg.

KAMMERHERRE
THYGE DE THYGESON TIL DAMGÅRD

Af August F. Schmidt.

Henneberg Ladegård (Erritsø Sogn, Elbo Herred) var forhen Ladegård til det kongelige Slot *Hønborg* (Tavlov Sogn), hvorfra Gården har sit Navn. Den købtes 1850 af Godsejer Thyge de Thygeson, der fra 1854 tillige ejede *Damgård* tæt Syd for *Henneberg Ladegård*.

Thyge Georg Carl Frederik de Thygeson blev født 7. April 1806 i Kristianssand. Hans Forældre var Stiftamtmand Niels de Thygeson (1772—1860) og Hustru *Lovise Pløen* (1785—1880). Efter Adskillelsen mellem Norge og Danmark 1814 flyttede Niels de Thyge-

son med Familie til Jylland, hvor han siden 1812 havde ejet *Bygholm* ved Horsens. Efter sin Fader, Thyge Jesper de Thygeson (1738—1822), der blev adlet 1776, blev Niels de Thygeson også Ejer af *Matrup Vest* for Horsens.

Hans Søn Thyge blev sat på Sorø Akademi, hvorfra han blev Student 1826. Han blev her Kammerat med den senere Digter *Carl Bagger*, som med sin Roman: »Min Broders Levned« (1835) vandt sig et varigt Navn i vor Litteratur. Carl Bagger gjorde i sit Værk ret nærgående Brug af levende Modeller, hvorfor hans Bog i Samtiden vakte stor Opsigt og Forargelse. En af Hovedpersonerne i Romanen er den unge, fremfussende og selvsikre Halvor Thyesen, der opholder sig på den jydsk Herregård, hvor Bogens »jeg« var ansat som Huslærer. Forbilledet for Halvor Thyesen var Thyge de Thygeson. Hvor megen Lighed Halvor og Thyge har haft med hinanden, er det nu vanskeligt at dømme om. Thygesons senere så fortjenstfulde Virksomhed tyder vel ikke ret herpå, men da Thyge de Thygeson også i Hovedstaden var Baggers Omgangsven og i flere Nætter boede hos ham, er det givet, at de to kendte hinanden godt. Antydninger i Retning af, at Thygeson i sin pure Ungdom var en munter Herre, giver nogle Strofer i et Digt af Bagger om hans Skolekammerater, i hvilket det hedder om Thygeson:

»Seer I hist en lystig Fyr
springe henad Bane,
prise høit de vilde Dyr,
skrige som en Trane?
Hid fra Jyllands Kyst han kom.
Stærk som Hercul, Hjernen tom
vil han Visdom lære.«

Denne fantastiske Figur har iøvrigt et litterært Forbillede, hentet fra den engelske Digter Walter Scotts Roman »Rob Boy«. En Del af de Træk, Bagger har knyttet til Halvor Thygesens Person, er direkte lånt fra Scott¹). Selv om Thygeson har været meget lystig af Væsen, har han dog haft Karakter; thi han kom til at udføre et stort Dagværk, medens Carl Bagger endte sine Dage i Sværm og Svir.

Thyge de Thygeson blev 1827 cand. phil., og derefter uddannede han sig i Skovbrug og Jagt. Han blev senere som Godsejer en Foregangsmand indenfor Landbruget. I 1829 købte han Matrups med Bøndergods. Han bragte den store Gård på Fode, udførte Afvanding og Beplantninger af de vidtstrakte Hedearealer, som navnlig Syd for Matrups havde bredt sig på Skovens Bekostning. Han havde også et betydeligt Fårehold og indforskrev de fineste Dyr fra Mecklenborg og Sverrig.

Den 29. August 1838 blev Thyge de Thygeson gift i København med *Regine Catharine Vilhelmine Feddersen* (f. ²⁹/₃ 1817 i København, død ⁵/₁₂ 1875 på Damgård), Datter af Kammerassessor, senere Kabinetssekretær Josias Feddersen (1787—1841) og Viveke Birgitte Krey (1794—1867).

Thygeson gik frivillig med i Treårskrigen, og efter Hjemkomsten fra Felten solgte han Matrups m. m. (ialt 114 Tdr. Htk.) for 125.000 Rigsbankdaler. Han købte så, som nævnt, Henneberg Ladegård, hvorfra han i 1854 tog Bopæl på Damgård. Han ejede til sin Død 1905 begge de nævnte Gårde tilligemed Ring Skov ved Matrups og et lille Pengefideikommis. Han boede stedse på den herligt beliggende smukke Lystgård Damgård, hvis Hovedbygning o. 1840 blev opført i

italiensk Palæstil af Hofjægermester von Ahlefeldt.

I 1869 bortforpagtede Thygeson begge sine Gårde i Erritsø Sogn til *Hans Frederik Hansen* (1832—97), der var en fremragende dygtig Landmand, især kendt som Kvægopdrætter. Han drev Henneberg Ladegård og Damgård frem til et Par af de bedste Landbrug i Danmark²).

På *Snoghøj* boede Kammerherre *H. C. Riegels*. Han begyndte 1853 at virke for Tilplantningen af de vestjydske Klitter, og Thygeson blev så stærkt optaget af sin Nabos Planer, at han skrev Indberetninger om Klitterne og berejste disse sammen med Riegels. Det var da ganske naturligt, at Thygeson ved Riegels Død 1861 blev Regeringens Tilsynsmand med Klitplantningerne, og ved Klitvæsenets Omordning 1867 blev han udnævnt til Klitinspektør. Her faldt Thygesons egentlige Livsgerning. Med en Energi og Initiativrigdom, der varede til op i hans høje Alder, bestred han denne Stilling, og der indtoges under hans Ledelse fire Kvadratmile i Klitterne til Beplantning. Til Minde om denne dygtige Indsats er der rejst Thygeson to Monumenter. Det ene står i Klitplantagen ved Skagen, afsløret 1906. Året efter sattes der ham en høj Bauta-sten på Blåbjerg et Stykke Syd for Nymindegab. På Stenen her nævnes i Indskriften, at Kammerherre de Thygeson ledede Klittens Beplantning i 44 År. På Bautaens Bagside læses: »Hvor der er Vilje er der Vej«³).

*

Thyge de Thygeson, der blev udnævnt til Hofjægermester 1846, valgtes 1864 til Medlem af Rigsrådets Landsting. Han udtrådte imidlertid ved Rådets Bortfald 1866, men blev 26. September 1868 kongevalgt

Medlem af Landstinget. Han bevarede denne Post til sin Død. 1869 udnævntes han til Kammerherre, og i 1878 blev han Kommandør af 1. Grad.

Thygeson, der var særdeles konservativ og stod Mænd som Skeel og Estrup nær, tog i sine første Landstingsår nogen Del i Behandlingen af Spørgsmål som Jagt (stemte imod Jagtloven 1870), Hegn og Diger, Klitbeplantning, Beskatning af Brændevinsbrænding, Fiskeri, Brandpoliti på Landet, Ejendom til en privat Latin- og Realskole i Fredericia (1879), Told- og Skibsafgifter m. v.⁴), men han fik aldrig nogen fremskudt Stilling og holdt sig i de senere År meget tilbage. Han talte sidste Gang i Tinget den 1. Marts 1889 (om Skagensbanen) og 2. Maj 1895 (en Tak til Liebe). Fra 1893 var han Landstingets ældste Medlem, og han blev i sin høje Alder så at sige et Symbol på de kongeudnævnte Landstingsmænds Uopløselighed. Han mødte sidste Gang i Tinget den 22. Oktober 1903 ved Afstemningen om de vestindiske Øers Salg. Han var da 97 År, og han blev efter Sigende båret til Afstemningsstedet. Hans Stemme væltede Salget. Ikke inden i 1916 blev de 3 Øer i Vestindien solgt til U. S. A.

Det bør nævnes her, at Landstingsmand *S. P. Raben* (1819—1907), *Vonsild*, også stemte imod Salget af de dansk-vestindiske Øer. Han følte sig stærkt frastødt af Tanken om at »formindske Riget«. Selv om man forsøgte at smile deraf, vakte det i den store Almenhed en vis Beundring at se den Energi, hvormed de to gamle Mænd, Thygeson og Raben, udførte den Stemmeafgivning, der for dem var en fædrelandsk Pligt⁵).

Da Thyge de Thygeson fyldte 98 År, blev der i et Blad lavet et Rim, der snart gik over Lande:

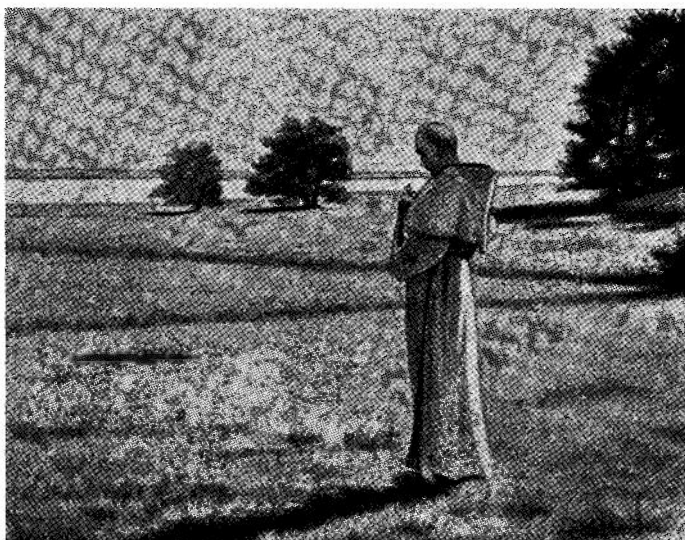
»Herregud som Tiden gaar
 nu er Thygeson paa Damgaard
 otte og halvfemsindstve Aar,
 om Hundred og to Aar
 er Thygeson to Hundred Aar.
 Det er forfærd'lig som Tiden den gaar.«

Thyge de Thygeson døde den 31. Marts 1905 på Damgård. Han blev jordfæstet på Fredericia Kirkegård.

Et Århundred blev det ham forundt at leve. Han var med i Treårskrigen, og efter 1864 var han en af de Mænd, der udførte et stort Arbejde på at vinde indad, hvad Danmark havde tabt udad. Det var derfor også i sin gode Orden, at det blev *Ludvig Schrøder*, Askov, der skrev Mindeartiklen i Hedeselskabets Tidsskrift 1905, 89—93 om den gamle Godsejer, da han endelig møet af Dage nedlagde sin Vandringsstav.

*

I Sommeren 1888 var det nygifte Malerpar *Harald* og *Agnes Slott Møller* på Rejse i Jylland. Agnes Slott Møller, der fortæller herom i sin Bog: »Folkevisse Billeder«, beretter, at hun en Dag sammen med sin Ægtefælle gik ned ad den Vej, som fører til Damgård, »der med sin Have vokser ind i Skoven til begge Sider, og gaar helt ned til Strandengene; indefter Land har Gaard og Have brede Marker opover store Bakker i Ryggen, der lykkeligt skjuler den for Landevejens Nysgerrighed. Her fandt vi, denne første Sommer, i Gaardens Herskab, den gamle Kammerherre de Thygeson og hans Adoptivdatter, Frk. Trap de Thygeson, Venner, der sidenhen Sommer efter Sommer gæstfrit aabnede deres Hjem for os.« Her malte Agnes Slott Møller flere af sine bedste Folkevissebilleder. Særlig var Omgivelserne ved Damgård gode, da hun skulde

illustrere det dejlige Middelalderdigt om Ridderen i Hjorteham. — I dette Digt fortælles om Svenden, der i Sommernatten sejler i sin Båd, mens han ser ud over den stille, natteblå Vandflade over til den skovklædte Strand. Den blå Fjord mellem paradisiske Kyster gav Agnes Slott Møller Ideen til hendes stemningsrige Maleri: »Drømt haver Svenden —« med de henførende Linjer:

»I vinder op Sejl af Silke,
 I sejler op under Ø!
 Drømt haver Svenden alle Nat
 om saa væn en Mø;
 drømt haver Svenden om Jomfruen i alle Nat.«

I Juni 1900 havde Agnes Slott Møller på Damgård malt et Landskabsstudie, en Baggrund til et Billede til Folkevisen: Hr. Jon og Fru Bodil. Billedet fik hun

først færdig i Sommeren 1918 under et Ophold ved *Stenderupstrand* Syd for Kolding Fjord.

Under Omtalen af Damgård bør man ikke glemme, at her er blevet malt nogle romantisk prægede, men alligevel værdifulde Folkevisebilleder, som man kan se Gengivelser af i Agnes Slott Møllers Folkeviseværk⁶).

Endelig skal nævnes, at Kammerherre Thygesons Adoptivdatter, Frøken *Charlotte Trap de Thygeson*, boede på Damgård til sin Død i 1934. Derefter solgte hendes Broder, Kontorchef *Einar Cordt Trap*, København, Damgård Slot med tilhørende Jordarealer Syd for Kolding—Snoghøj Landevej til fhv. Bankkasserske, Frøken *Liebe*, København. I Handelen medfulgte også Ventemøllegård, der ligger umiddelbart ved Slottet. Endvidere afhændede Cordt Trap Henneberg Ladegård til dennes hidtilværende Forpagter *Viggo Hansen*, Søn af den forannævnte Kvægopdrætter, Kammerråd *H. Fr. Hansen*. Ladegården ejes nu af Proprietær *Svend Hansen*.

Af de ved Godssalget indkomne Penge skænkede Kontorchef *E. Cordt Trap* til Fordel for Lærerne ved *Århus Universitetet* et Legat på 100.000 Kr. til Minde om Søsteren. Legatet, der bærer Frøken *Charlotte Trap de Thygesons* Navn, er en Panteobligation, der står til 4 % Rente med første Prioritet i *Ring Skov* (Ring By og Sogn, Tyrsting Herred)⁷).

Da Thyge de Thygeson efter Treårskrigen solgte Matrup, beholdt han, som tidligere nævnt, *Ring Skov*, som Adoptivdatteren arvede efter hans Død 1905.

Den gamle Kammerherre vilde sikkert have bifaldet den store Gave til *Århus Universitet*.

NOTER

- 1) Nærmere Oplysninger om Carl Bagger og Thyge de Thygeson findes i Oskar Schlichtkrulls kommenterede Udgave af Carl Baggers Udvalgte Skrifter (1928). Om Halvor Thyesen se også Vilhelm Andersen: Poul Møller II (1904), 215. — En anden af de Ungdomsbekendte, som Carl Bagger udnyttede i sin Digtning, var *Søren Wedege Blicher* (1810—97), der var Præst i *Starup* ved Kolding 1868—85. Se nærmere Oskar Schlichtkrulls ovennævnte Baggerudgave. Max Grohshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884—1911. II Bind (1932), 165—66, Kolding Folkeblad 24/7 1929 (Aug. F. S.). Jfr. min Bog: Sydøstjyllands Historikere (1950), 57—58.
- 2) Se nærmere min Afhandling om H. Fr. Hansen i Vejle Amts Aarbog 1951, 202—212.
- 3) Jfr. Torben Klinting: Under Blaabjerg (1928), 15. Mindesmærket på Blåbjerg er efter Tegning af H. Slott Møller.
- 4) I A. Lauesgaards Værk: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene samt Talerfortegnelser for Rigsdagssamlingerne 1850—87 (1916) kan man finde de Emner, Thygeson var med til at debattere i Landstinget.
- 5) Se min Artikel om S. P. Raben i Kolding Folkeblad 3/5 1943.
- 6) Agnes Slott Møller: Folkevisse Billeder (1923), 7—8, 66—67, 139—41. Jfr. min Bog: Fra Koldingegnen I (1956), 7—8.
- 7) Acta Jutlandica VIII. Aarsskrift for Aarhus Universitetet 1936 (Årsberetning), 19—20.

Den ret righoldige Litteratur, der findes om Thyge de Thygeson, er der Henvisninger til i Biografierne af ham i Dansk biografisk Haandleksikon ved Svend Dahl og P. Engelstoft III (1926), 582 (ved P. Engelstoft) og i Biografisk Leksikon XXIV (1943), 108—09 (ved P. Stavnstrup).

I nærværende Afhandling er der Henvisninger til Litteratur, der ikke anføres i de nævnte Leksika.

31. Oktober 1959.

TRÆK AF VEJLE AMTS ØKONOMISKE OG TRAFIKALE UDVIKLING

Af pens. ekspeditionssekr., cand. polit. *J. A. Tork*,
København.

Den civile og militære myndighed laa til 1662 under lensmændene, hvorefter den civile myndighed overførtes til amterne med amtmænd og amtskrivere, hvoraf amtmanden sorterede direkte under regeringen, medens opkrævningen af skatterne hørte under sidstnævnte. De væsentligste af indtægterne var matrikelskatterne, der var fastsat af den i 1664 indførte amtsstuematrikel.

Amtet omfattede visse herreder, der fra oprindeligt at have været en militær inddeling, som i historisk tid optræder som retskreds og matrikulær enhed med ting een gang ugentlig — indtil 1688 under aaben himmel.

Det nuværende Vejle amt kan føres tilbage til reskript af 4. september 1793 og 27. maj 1796, hvor det dannedes af Koldinghus amt med de tre købstæder, og ved reskript af 14. juni 1799 udvidedes det med Bjerre og Hatting herreder af Stjernholm amt.

Amtets beliggenhed midt i riget medførte langt tilbage i tiden, at det i kraft heraf maatte blive gennemgangssted for saavel trafikken til lands som den søgaende trafik ad Vejle fjord i forbindelse med Nord-

fyn, først for regeringsmyndigheden, der bandt landet sammen til en national enhed, siden for den omflytning af personer og varer, som den tiltagende økonomiske udvikling førte med sig. Den jyske hærvejs nærhed og kongesædet i Jelling har ogsaa øvet en vis indflydelse.

Vejle amt har i sammenligning med mange andre af landets amter haft et særpræg ved, at der i amtet paa et relativt tidligt tidspunkt blev tilløb til industrielle anlæg.

Selvom den følgende beskrivelse af amtet hovedsagelig beskæftiger sig med tiden efter næringslovens gennemførsel op til nutiden, vil der for flere forholds vedkommende blive redegjort for tiden længere tilbage for at belyse baggrunden for nutidens industrielle og trafikmæssige udvikling.

Hvad angaar fremstilling af produktionen, er kun behandlet de mest særprægede forhold, medens de trafikale forhold er søgt udførligere belyst længere tilbage i tiden.

Hovedtræk i erhvervsudviklingen.

Den økonomiske ordening hvilede inden næringsfrihedens indførelse i hovedtræk paa byernes monopol paa omsætningen med de omgivende länddistrikter. I slutningen af 1400-tallet er landet opdelt i et system af læbælter, inden for hvilke landbefolkningen m. h. t. omsætning og produktion var uløseligt knyttet til byen.

Helt hen i sidste halvdel af forrige aarhundrede levede landbefolkningen og særligt de midt- og vestjyske bønder praktisk talt af deres egne produkter, og vanskeligheden ved at skaffe de mest nødvendige varer foranledigede præsten i Skarrild til paa folke-

tællingslisten for Arnborg for 1787 at kritisere de selvgjorte handelsmænd og foreslaa oprettelse af handel i landdistrikterne, men uden resultat.¹⁾

Forskellen mellem første halvdel af 1800-tallet og den tidlige middelalder var ikke stor m. h. t. de anvendte landbrugsredskaber. Indtil omkring 1830 var redskaberne overalt i landdistrikterne af træ og forarbejdede af landmanden selv; eller de var for Midt- og Vestjyllands vedkommende erhvervet paa markederne hos de saakaldte skovlovringer fra de trærige østjydske egne — selv spader og skovle var af træ, undertiden dog jernskoede. Det er kendt, at smedene i Ansager og nabobyen Kvie til henimod 1860 i deres fritid lavede leer og skæreknive, som de afsatte i marskegnene og paa Fyn og i Jylland; men ellers benyttedes der overalt hjemmesmedede leer indtil 1880. Denne produktion var begunstiget af tørvekuls-overfloden. Fabrikseen kom først frem omkring 1890. En jernplov ser man først i begyndelsen af 1800-tallet ved en konkurrenceudstilling. I 1825 søger Landhusholdningsselskabet at slaa til lyd for hjulplovens afløsning af svingploven, men særlig en af Vejle Amts Landboforening (stiftet 1851 og Vesteregns i 1864) etableret udstilling i 1857 af mindre kendte landbrugsredskaber med bortlodninger har ligesom de følgende dyrskuer virket skelsættende for udbredelse af mere hensigtsmæssige redskaber. For landbruget var næringsloven af 1857 af betydning, da der herefter uden bevilling kunde oprettes fabrikker overalt til fremstilling af landbrugsredskaber.

I husholdningerne var de benyttede koge- og drikkekar af ler, tin eller kobber; til fremme af fabrikationen anlagde staten i 1797 i København et valseværk til udvalsning af kobber- og andre metalplader. Hus-

geraad eller andre ting som kakkellovne af støbegods eller almindeligt jern var dengang sjældenheder, hvad vi havde brug for indførtes fra Norge. I 1807 fandtes i Danmark kun 2 jernstøberier, som særligt beskæftigede sig med grydestøbning. Først i 1825 fik Jylland et jernstøberi.²⁾

Landbruget.

Vanskelighederne ved afsætning af den opdyrkede hedes landbrugsprodukter og erhvervelsen af foderstoffer og gødning hæmmede en udvikling af landbruget, indtil man i slutningen af firserne og i begyndelsen af halvfemserne som i det øvrige land begyndte anlæg af mejerier og gik over fra kornproduktion til fødevarerproduktion. Ved denne forandring kunde kornet i højere grad end tidligere fodres op, og man kunde gaa over til dyrkning af foderroer og import af fremmede fodermidler, der nu var lettet igennem de første baner ud i hedeegnene fra Østkystens byer.

Til illustration af mejeribrugets udvikling kan anføres, at hedelandets malkekvægbestand fra 1909 til 1939 er blevet omtrent fordoblet og antallet af svin næsten tredoblet, en udvikling, som har været betydeligere end i det øvrige land.

Vejle amt fik sit første mejeri før 1881, og alene i perioden 1886—90 oprettedes 42. Op til aarhundredskiftet fandtes 52 andelsmejerier og 2 fællesmejerier, i 1914 ialt 77 mejerier, hvoraf 72 smørmejerier (excl. herregaardsmejerier). De 72 smørmejerier havde 10.576 leverandører (gns. 147 pr. mejeri) med 74.042 køer (gns. 1028). Fra 1915 til 1939 anlagdes 15 mejerier, hvorefter nyanlæg er ophørt.

Samtidig med mejeribrugets udvikledes andelsslagterierne, og herefter gik udførselen til Tyskland af le-

vende dyr over til England af slagtede dyr. Det første andelsslagteri etableredes i Horsens 1887. I Vejle amt anlagdes det første andelssvineslagteri i Kolding i 1888, i 1896 yderligere et i Vejle og siden ogsaa i Give.

Om amtets slagterier haves nedenstaaende oplysninger for 1909:

	Andelsslagterier	andre	uansgivet	ialt
Besætninger	7.165	3.794	310	11.269
Antal svin	65.768	21.083	946	87.797

Om landbrugsudviklingen særligt i Vesteregnet kan for alle forhold af betydning henvises til Rasmus Mortensen: Hedeopdyrkningen i Vejle amt (V. A. A. 1953). Som følge af hedelandskabets velegnethed for kartoffeldyrkning laa i 1907 ca. 29 % af kartoffelarealet her, og i 1939 var omtrent halvdelen af disse arealer at finde her.

Handelen.

Denne var som tidligere berørt koncentreret i købstæderne, men med den udvikling, der foregik med landbruget, var denne ordning ikke længere hensigtsmæssig.

Den første frigørelse af den indenlandske landbrugsomsætning finder sted i 1815 og udvides efterhaanden yderligere, bl. a. frigives den indenlandske omsætning med landbrugsprodukter i det væsentlige ved loven af 23. april 1845. I 1851 bortfaldt torvetvangen.

Ved lov af 7. februar 1851 ophævedes den meget besværlige portkonsumtion ved indførsel til købstæderne, ligesom den af toldvæsenet attesterede følgesedel ved indenlandske forsendelser bortfaldt.

Til etablering af købmandshandel i landdistrikterne skulde der indhentes kgl. bevilling, som maatte søges

gennem de stedlige myndigheder.³⁾ Et egentlig handelshus fik hedeegnene først 8. juni 1827, da der efter ansøgning udstedtes kgl. bevilling til oprettelse af et saadant. De tilladte varer skulde købmanden være forsynet med til enhver tid, og de skulde tages fra en af Ringkøbing amts købstæder og maatte ikke forskrives direkte. For bevillingen betaltes varierende en afgift efter forslag fra amtmanden.⁴⁾

Paa det i Herning i 1842 oprettede apotek fik provisoren i 1838 bevilling til at handle med »grove varer« og i 1848 endvidere til at handle med urtekram og vin.⁵⁾

For befolkningens forsyninger og afsætninger og ikke mindst for dens trang til adspredelse fandtes der markederne. Et vigtigt fremskridt m. h. t. handelen i landdistrikterne fandt dog først sted ved vedtagelsen af hørerloven (af 8. marts 1856), der tillod alle, som opfyldte visse almindelige bestemmelser, at forhandle smaa partier af de almindelige høkervarer og alle de vigtigste urtekramvarer, dog i regelen ikke mindre end 1 mils afstand fra nærmeste købstad. Fra 1. januar 1848 til 31. december 1855 var der ialt meddelt 666 bevillinger, hvoraf Vejle amt fik 40, Ribe amt 35 og Ringkøbing amt 25. Før 1840 var der ialt givet konfirmation paa ca. 80.

Efter 1855 havde landet ca. 750 høkere ved siden af de med en mere udstrakt handelsret forsynede landhandlere i de op mod 1000 sogneforstanderskaber, saaledes at der allerede dengang var en ret udstrakt adgang for landboerne til at forsyne sig med de væsentligste af deres fornødenheder.⁶⁾

Ved siden af den legale handel i købstæder og paa markeder er der foregaaet en betydelig smughandel. Juellingholm i Sønder Omme sogn var forsyningssted

til snapstinget i Viborg, og en lignende rolle spillede Hovborg kro et par mil nord for Kongeaaen og Gedhus paa Alheden.

Omsætningsforholdene i landdistrikterne var endnu ikke tilfredsstillende. I betænkninger fra 1844 og 1847 foresloges handelslaugene ophævet straks og haandværkslaugene efterhaanden stærkt reformerede, og i grundlovens § 88 blev der givet løfte om afskaffelse af alle indskrænkninger i fri og lige adgang til erhverv. Allerede ved høkerlovens vedtagelse i 1856 forelaa forslag til laugenes afskaffelse, og de ophævedes ved næringsloven aaret efter.

Ved næringsfrihedens indførelse ved lov af 29. december 1857 med ikrafttræden fra 1. januar 1862 ophævedes byernes eneret paa at drive disse erhverv, og by og land blev ligestillede, erhvervene kunde nu drives af enhver, der opfyldte de almindelige betingelser for at erhverve borgerskab eller næringsbevis henholdsvis i købstæderne og i landdistrikterne. En gros og detailhandel maatte kun foregaa i mindre end $1\frac{1}{4}$ miles afstand fra nærmeste købstad og høkerhandel ikke nærmere end 1 mil. Afstanden regnedes i lige linie fra akseltorv eller under særlige forhold fra et af øvrigheden fastsat sted.

Ved lov af 23. maj 1873 foretoges visse indskrænkninger af næringslovens bestemmelser, bl. a. for prøvehandelen i landdistrikterne, der kun maatte finde sted med landets og husflidens produkter, og krammarkerne, der i høj grad havde tjent den almindelige omsætning, ophævedes fra 1882. Samme aar fik brugsforeningerne ret til at drive handel, men ikke almindelig næringsdrift, og der krævedes tilladelse til deres oprettelse. De etableredes fortrinsvis inden for læbælterne.

Produktionen.

Denne var forbeholdt købstæderne, hvor den var reguleret gennem haandværksgilder og laugsartikler, men trods de i slutningen af 1500-tallet herskende merkantilistiske anskuelse, som sigtede mod økonomisk frihed, og fabriksdrift med export for øje, var det efterhaanden lykkedes de forannævnte organisationer at skabe sig en monopolstilling gennem begrænsning af tilgangen. De mange ændringer i tidens løb maa der her ses bort fra. Med næringslovens indførelse i 1857 bortfaldt købstædernes eneret paa haandværksdrift, og landhaandværkerne kunde herefter ogsaa arbejde for byerne, dog med den begrænsning, at den haandværksdrift, hvortil der paa landet fordredes bevilling, ikke kunde tillades efter sædvanligt næringsbevis i een mils afstand fra nærmeste købstad, dog med en del undtagelser for de paa landet almindeligt forekommende fag. Laugenes rettigheder bortfaldt med næringsfrihedens indførelse, men laugene vedblev at bestaa.

Hvad udviklingen af en fabrikmæssig fremstilling af visse produkter angaar, har forholdene i Vejle amt været særlig bemærkelsesværdige. Tidligt — længe før næringsfrihedens indførelse — opblomstrede her en betydelig fabriksdrift som følge af muligheden for benyttelse af den tilstedeværende vandkraft som driftmiddel paa samme maade, som man har set det f. eks. ved Furesø-strømmen i Nordøstsjælland. I Vejle amt var det Vejle aa med dens tilløb Grejsaaen, som allerede i midten af 1700-tallet gav anledning til fabriksdrift.

Saaledes anlagdes Haraldskjærs kobbermølle i 1757 som kobber-, le-, gevær- og sømfabrik, og allerede i 1733 var anlagt en papirfabrik i Randbøldal af Gert

de Lichtenberg (Engelsholms fabrik) som en fortsættelse af driften af en vandmølle i nærheden, Dallover papirmølle. Disse virksomheder førte en noget omskiftende tilværelse i det følgende århundrede. Haraldskjær erhvervedes i 1846 af de saakaldte kobberførere i Horsens, de var medlemmer af kobberfører-kompagniet, som i henhold til forordningen af 26. november 1768 og kgl. resolution af 11. august 1818 havde ret til ved egne betjente at falholde deres fabrikater overalt i Danmark. I 1846 var der 6 kobberførere under en bestyrer, som boede i Horsens, og som ejede Haraldskjær kobbermølle for egen regning. Kobberførere, som havde hjemme i Nordbrabant, har rimeligvis allerede fra det 16. århundrede haft deres virksomhed her i landet. Paa grundlag af klager fremsat i stænderforsamlingen i 1838 ophævedes kobberførernes ret fra 1866.⁷⁾ Herefter omdannedes fabrikken i Haraldskjær til træsliberi og i 1876 til papirfabrik for i 1889 at overtages af »De Danske Papirfabriker«.

Et træsliberi var oprettet 1864—66 i Vingsted mølle til forsyning af den senere Haraldskjær fabrik.

Randbøldal fabrik omdannedes 1871 til klædefabrik, og i 1925 flyttedes et bomuldsvæveri hertil fra København.

Efter næringsfrihedens indførelse blev Grejsdalen sæde for adskillige virksomheder. I 1867 anlagdes et hammerværk, der forarbejder høstleer, markredskaber, plove m. v. samt store smedearbejder til skibs- og haandværksbrug. Allerede i 1831 oprettedes i Grejs mølle en klædefabrik, der senere omdannedes til stole- og møbelfabrik.

Videre oprettedes der omkring i amtet, hvor der var mulighed derfor, stampemøller, hvoraf følgende kan nævnes: Tybo, Stouby, Pjedsted, Gammelgaard (der

tidligere har været valkemølle) og Aarup. En klædefabrik fandtes i 1864 i Knabberup, en kartefabrik i Nørre Vilstrup, begge i Skibet sogn, et bomuldsspinneri i Sophiesminde og en uldvarefabrik i Jerlev.

Trafikmidlerne i Vejle amt.

Om Vejle amts betydning for færdselen er udtalt,⁸⁾ at Vejle amts geografiske beliggenhed medfører, at vi faar al landets færdsel over vore veje, og om egnen ved Snoghøj »at denne var Jyllands port«, da trafikken flyttedes hertil fra de gamle færgesteder ved Vejle fjords nordside. Fra samme haand foreligger i Vejle amts aarbog 1933 en udførlig redegørelse for vejene i Vejle amt, hvorfor der her kun korteligt skal omtales vejforbindelser af betydning for den gennemgaaende trafik (idet der ses bort fra Oldtid og tidlige middelalder).

Vejnettet.

Indtil vejforordningerne af 13. december 1793 og 29. september 1841 satte deres spor (først fra midten af 1860-erne) i det midtjydske vejnet, var vejene kun det løse sand med mangfoldige spor og vejen Vejle—Herning, igennem Brande »var intet andet end nogle vejspor hen over gamle agre og et par striber paa heden«. Vejen Vejle—Uldum skal være indgrøftet efter 1757, og vejen var nok indkastet, men uden grusbelægning, saa man kørte i det løse sand. Man maa dog ikke glemme, at disse vejfattige egne tidligere var opdyrket og bar skov, men trangen til brændsel specielt til jernudvindingen har udslettet disse spor. Om bebyggelse vidner ikke mindre end 11 nedlagte kirker i et to mile bredt bælte strækkende sig fra Øster Nykirke ved Vejle amts nordgrænse til Bække 4—5 mil sydligere just syd for amtets sydgrænse.

Vejenes slette tilstand har langt tilbage i tiden medført klager og foranlediget regeringens indgriben for deres forbedring. For Vejle amts vedkommende kan fremhæves de i 1587 og 1682 udstedte kongebreve til alle amtmænd om vejenes forbedring, forsyning med broer og forkortelse under særlig fremhæven af vejene Snoghøj—Kolding—Ribe, Horsens—Aarhus og Ribe—Viborg.

Den opmaaling af landets vigtigste veje, som Ole Rømer foretog i slutningen af 1600-tallet, var forudsætningen for gennemførelsen af kgl. forordning af 4. marts 1690 om vejenes vedligeholdelse, og i 1692 bestemtes det, at der langs alle »store landeveje« for hver mil skulde opsættes en pille eller »mil-støtte« af huggen kampesten. Der indførtes milepæle paa 4 fod angivende hel mil og paa 3 fod for hver halv mil; de var af marmor fra Frederikskirkens ruin.⁹⁾

Et særligt kapitel inden for vejenes historie er kongernes private veje mellem deres slotte, de saakaldte »kongeveje«, hvoraf den første blev anlagt i 1500-tallet (Fr. II siger i et brev af 25. marts 1585, at han »mellum vort slot Frederiksborg och Kiøpnehaufn med stor omkostninger har ladet anlægge en vej mellem disse steder«),¹⁰⁾ og netop fordi vognene paa denne tid begyndte at vinde indpas som trafikmiddel, medens ridning ellers havde været det almindelige. Af kongeveje har der i Vejle amt kun været een, maaske bortset fra nogle korte vejstykker, nemlig vejen fra Haderslev til Jelling over Kolding (og Nygaard i Øster Starup sogn) — muligt er vejen Nygaard—Jelling først anlagt af Christian IV.

Om disse vejes udstyrelse har man et indtryk i en forordning fra 1734, der indskærper, at kongevøjens grøfter skal renses og opkastes og holdes i god stand.¹¹⁾

En anden grund til den voksende interesse for vejvæsenet kan sikkert findes i ønsket om at lette postbefordringen, som man første gang møder ved oprettelse af den senere omtalte postklipper-institution, hvor Kolding, Vejle, Nørre Snede, Kragelund og senere Viborg faar ordre til at holde postklippere, d.v.s. postheste (klippere betyder at løbe hurtigt).¹²⁾

Over Danmark foreligger adskillige landkort, men de tidligste angiver ikke noget vejnet, antageligt fordi dette først bliver af betydning med indførelse af en offentlig befordring igennem Christian IV's bestemmelser herom af 1624.

Der foreligger en samlet fortegnelse af alle forekommende danske landkort i den af Geodætisk Institut i 1942 udarbejdede kortsamling (bind I), hvoraf her skal fremhæves enkelte af de for Vejle amt mest betydende kortfremstillinger fra 1600-tallet.

Af *Johannes Mejers* kort kan bl. a. nævnes følgende veje: Folding—Brørup—Beche—Randbøl—Gadbjerg—Kollerup—Kollemorten—Ny Kirke—Nørre Snede—Paarup og Haderslev—Kolding—Frederiksodde samt Kolding—Ribe og Brande—Sønder Felding—Alberggaarde og videre mod Vest.

Dahlberg er den første kartograf, som viser den østjydske hovedvej med retning som den nuværende (med sidevejen Underup—Aarhus). Han viser ogsaa diagonalvejen Horsens—Wyborgh—Lemvig—Harboør og over tangen ind i Thy.

Ole Rømer har kort fra omkring 1697 over vejen fra Vejle til Aalborg saavel som vejen over Viborg og vejen over Aarhus og Randers til Hobro; endvidere vejen fra Vejle til Ribe.

Samson's kort fra 1658 har paa østkysten kun vej gennem Bjerre herred fra As kirke mod Ry og videre

til Limfjorden vest for Gudum samt fra Ry til Aalborg.

Naar ingen af Johannes Mejer's kort har vej fra Kolding til Aarhus over Vejle, maa dette formentlig henføres til, at vognbefordring og postbesørgelse endnu var i sin vorden, og at de østjydske byers handelsforbindelse med Østdanmark lettest foregik ad søvejen. Til at begynde med synes de nordjydske byer Aalborg, Randers og Aarhus at have haft forrang for de sydjydske Vejle og Kolding, bl. a. fordi de formidlede handelen mellem Gl. Ledøse i Sverige og Jylland. Trafikken mellem Fyn og det sydlige Jylland — bortset fra de mindre betydende Lillebæltsoverfarter — gik uden om det isolerede og utilgængelige Elbo herred og overførtes mellem Bogense og landingsstederne i egnene omkring Vejle og Horsens fjorde. Efterhaanden maatte den midtjydske hærvej trods stadig betydning for færdselen alligevel afgive mere og mere til den ny betydningsfulde færdselsaare igennem halvøens østjydske byer ved bunden af fjordene med deres vadesteder og broer, og Kolding og Vejle tiltager i betydning. Benyttelsen af østvejen har formentlig været paavirket af omlægningen af den agende post fra Assens—Aarøsund til Middelfart—Snoghøj i 1792. Østkystens byer var dog ikke store. Deres indbyggerantal udgjorde i 1672 følgende: Kolding 1094, Fredericia 1591 og Vejle 712, og som anført under omtalen af amtets havne var forholdene ved disse ikke straalende. Købstadprivilegier fik Vejle i 1327, Frederiksdal i 1664 Fredericia) i 1650, for Kolding kendes de ældste købstadprivilegier ikke, idet de først omtales 1321, da de stadfæstes af Christian II.

Af senere kort har der været udarbejdet en del i tidens løb, hvoraf her kun skal nævnes de i aarene 1760—1841 udarbejdede kort af »Videnskabernes Sel-

skab«, og om hvilke kan henvises til foran omtalte afhandling af Rasmus Mortensen.

Foruden den af Dahlberg kortlagte østvej var der op gennem Jylland den ældgamle midtjydske vej, hærvejen, der kunde være tale om for den gennemgaaende færdsel. Om benyttelse af denne vej oplyses i »Reise- og Skrivekalenderen for 1760«, at vejen fra Hamborg mod Nord gik over østvejen (65 mil), men at den korteste er den midtjydske, »som købmændene i almindelighed rejser, naar de intet har at bestille i andre købstæder«. Om sidstnævnte vej oplyser Reise- og Skrivekalenderen for 1809: »Paa den vej er ingen ordentlig vognmands befordring.«

Den yderligere udbygning af landets vejnet foregik i henhold til vejforordningerne af 13. december 1793, men ved udgangen af 1846 manglede der endnu ca. 80 mil af de planlagte 180 mil chaussé, som man i vejloven af 1841 havde sat sig som maal, og heraf skulde de 75 anlægges i Jylland, hvor der hidtil kun var anlagt 5 mil. I 1869 var maalet naaet.

Den moderne skikkelse af den østjydske hovedvej kan først siges at være etableret omkring 1840, efter at en ny landevej Aarhus—Horsens over Skanderborg var fuldført i 1826, og efter, at den nye vej fra Horsens til Vejle, der var paabegyndt i 1816, blev færdig i 1840 samtidig med vejen fra Vejle til Kolding.

Paa samme tid forbedredes vejforholdene i Midtjylland. I 1862 paabegyndtes vejen fra Herning til Vejle, og i 1864 kom vejen fra Vejle over Grindsted til Varde. Til illustration af vejudbygningen skrev Dalgas i 1870, at »der paa omraader af 20 til 40 kvadratmil i udstrækning ikke findes grundforbedrede veje, og at de under amterne henlagte veje er omtrent lige saa slette som sognevejene, og af disse kan jeg ikke

mindes at have passeret nogen, der var fuldkommen farbar i mørke for ukendt mand«.

Over vejnettet i Danmark er der udarbejdet en Generalrapport for aarene 1868—71 (udgivet 1872) ledsaget af kort og en tekstmæssig bedømmelse af de enkelte vejes særlige forhold, bl. a. med hensyn til deres værdi som vej og for den færdsel, de besørger. Vejnettet i Vejle amt udgjorde i 1871 ialt $50\frac{1}{2}$ mil, hvoraf 45,4 er grundforbedret, og der mangler endnu $3\frac{3}{4}$ mil landevej i det maal, man har sat sig.

Generalrapportens karakteristik af de enkelte veje maa her forbigaaes, bortset fra vejstykket mellem Vejle og Jelling, om hvilket det siges, at retningen er meget uheldig, idet vejen uden tilstrækkelig grund er ført over Vejle- og Grejsdalens højeste og stejleste bakkeomgivelser, og længdeprofilet hører derfor til de ringeste i Jylland.

Postbefordringsvæsenet.

Et nogenlunde afstukket og udbygget vejvæsen var en betingelse for tilvejebringelsen af en regelmæssig postbefordring.

Den første postbesørgelse var kun tilvejebragt af hensyn til regeringens behov, besørgelsen var paalagt befolkningen, som skulde stille heste og vogne til raadighed. Befordringen af personer og gods var en privatsag.

Fra 1554 foregik postens besørgelse ved de saakaldte postklippere, der fulgte dels ruten Kolding—Nr. Snede—Viborg—Aalborg, dels ruten over østkystens byer til Randers. Endvidere var der en rute fra Kolding over Foldingbro til Ribe.

Efter visse forsøg under Kristian den Anden gennemførtes af Christian IV i 1624 den saakaldte extra-

post gennem en forordning, hvorefter det var paalagt hovedstaden, købstæderne og vigtige overfartssteder og knudepunkter at etablere vognmandsdrag, der var pligtige til at levere vogne med forspand eller sidstnævnte alene til den nærmeste extrapoststation til fastsat takst. Extraposten var borgerlig næring og underlagt Kancelliet, indtil institutionen i 1794 overgik til Generalpostamtet. Forordningen af 1624 gennemførte postbefordring ad de lige ovenfor nævnte ruter. En ny forordning fra 1653 indførte ridende post København—Hamborg to gange ugentlig og kørende post Haderslev—Viborg—Aalborg og Haderslev—Ribe—Ringkøbing, begge een gang ugentlig, ændret 1694 til ridende post to gange ugentlig. Fra 1711 blev postvæsenet lagt ind under Staten, og der indførtes en agende post mellem København og Hamborg samt Aalborg, besørgende personer og gods. Fra 1758 blev der agende post Haderslev—Aalborg hver 14. dag; i 1771 besørgedes ruterne Haderslev—Aalborg henholdsvis Haderslev—Varde over Ribe af posttryttere to gange ugentlig. Fra 1794 førtes Københavnsposten til Nordjylland over Middelfart—Snoghøj (tidligere over Kalundborg—Aarhus). Omlægningen af den agende post (pakkeposten) mellem hovedstaden og hertugdømmerne fra Assens—Aarøsund til Middelfart—Snoghøj i 1792 medførte, at Kolding og Vejle fik forbindelse med Fyn for rejsende og post, idet den pligt, færgeemanden før havde haft til at føre kongens folk til de nærmeste landsbyer, nu udvidedes til al post og rejsende imellem de to nævnte byer.

I 1814 udførte postvæsenet brevpost (brevbefordring) og pakkepost til befordring af baade brev- og pakkepost samt personer. Pakkeposten benyttedes af saadanne rejsende, som ikke kunde betale den dyrere

extrapost. Oprindeligt gennemførtes pakkeposten kun hver 14. dag gennem Jylland, men fra 1814 blev den udvidet til een Gang ugentlig. Først efter 1848 kom der daglig forbindelse paa alle hovedruter.

Efterhaanden tabte pakkepostbefordringen sin betydning ved oprettelsen af postvæsenets personpost-ruter, dagvognene og ikke mindst banerne. Den sidste pakkepost kørte mellem Aalborg og Flensborg og ophævedes 1. april 1860.

I det foregaaende har vi kun beskæftiget os med den mere gennemgaaende trafik, hvorpaa fortrinsvis Østjylland lukrerede. I Vejle amts Vesteregn var forholdene mere primitive. Her var befordringsmulighederne meget begrænset, idet f. ex. Brande kun een gang om ugen havde forbindelse med Vejle ved gaaende bud med trillebør.¹³⁾ Befordringen af personer foregik i disse egne med extraposterne, indtil man fra 1. juli 1857 (før de nye vejanlæg i disse egne) etablerede 2 gange ugentlig brev- og pakkepost med almindelig aaben fjedervogn mellem Vejle og Varde over Grindsted (ca. 75 km) og mellem Vejle og Herning (ca. 70 km) over Jelling og Brande med hesteskiift i Brande.

De offentlige befordringsmuligheder i amtets vester-egne, før disse fik et jernbanenet helt udbygget, var henvist til kørende landposte. Ved aabningen af den første bane i disse egne, privatbanen fra Vejle til Give, der senere overtoges af DSB og forlængedes til Herning, indskrænktes dagvognskørslen Vejle—Herning fra 3 ture dagligt til een tur dagligt paa strækningen Jelling—Herning i forbindelse med toggangen, og ved banens forlængelse i 1914 ophævedes denne dagvognskørsel helt.

Den sidste af postvæsenets personpostruter (mellem Vejle og Brande) ophørte i 1911.

Da telegrafvæsenet i nutiden administreres sammen med postvæsenet, skal her nævnes enkelte data. Den elektriske telegraf afløste den optiske, som fungerede fra ca. 1808 til 1850. 1. februar 1854 aabnedes den elektriske telegraflinie Helsingør—Hamburg over Fredericia og var af stor betydning for nordisk telegramudveksling. Selskabet gik sammen med andre kabelselskaber i 1869 op i »Store Nordiske Telegrafelskab«. Koldings og Vejles telegrafstationer aabnedes 1. januar 1857. Statstelefonens virksomhed paabegyndtes i 1893 og fik efterhaanden forbindelse med samtlige købstæder i landet.

Et lokalt telefonvæsen oprettedes paa privat initiativ 29. juni 1885 i Kolding og overgik 1896 til »Forenede Jydske Telefonselskaber« (Fredericia, Horsens, Esbjerg, Varde og Vejen). Fra 1895 var der adgang til statstelefonforbindelser. Vejle telefonstation oprettedes i 1885 og forbandtes med Horsens og Fredericia henholdsvis i 1889 og 1891. Fra oktober 1913 overtoges ogsaa det privatoprettede Vejle-telefonselskab af »Jydsk Telefon Selskab«.

Noter:

- 1) H. P. Hansen: »Midtjyllands ældste Handelshus«, Holstebro 1927, s. 27.
- 2) Falbe-Hansen & Scharling: »Danmarks Statistik«. Bd. 2. Kbh. 1887.
- 3) Se note 2.
- 4) Se note 2.
- 5) »Jydske Byer og deres Mænd«. København 1916.
- 6) Se note 2.
- 7) Se note 2.
- 8) Rasmus Mortensen: Landeveje i Vejle Amt, V. A. A. 1933.
- 9) og 11) Topsøe-Jensen: »Dansk Vejtidsskrift«. 1945.
- 10) Johannes Brøndsted og Paul Norlund: Seks Tværsnit af Danmarks Historie, 1941, s. 166.
- 12) J. Bergsøe: »Postvæsenet i Danmark«, Kbh. 1918, side 42.
- 13) Brande Sogns Historie.

Niels og Ane Marie Mikkelsen — 1908.

HJELMDRUP SMED EN AF AMTETS SIDSTE KLOGE MÆND

Af fhv. lærer *John Kvist*, Egtved.

Lige øst for dalsænkningen ved Store Ballesgaard i Egtved sogn og lige ind til kommunevejen paa gaard matr. nr 1 af Hjelmdrup staar et ret kraftigt træ og nogle buske, som ejeren af sidstnævnte gaard freder, da de er de eneste synlige minder om bostedet for en af amtets saakaldte kloge mænd, Hjelmdrup Smed, som fra 1860 til 1910 virkede her i egnen ved at helbrede dyr og mennesker og af mange blev anset for at være en heksemester.

Hjelmdrup Smeds navn var Niels Mikkelsen. Han var født i Ildved, Hvejsel sogn, 28. febr. 1835 som søn af gdr. Mikkil Therkelsen og hustru Ane Mette Mortensdatter. 1859 blev han gift med Ane Marie Hansen, født 4. febr. 1840 paa Rugballegaards mark, datter af gartner

Hans Eriksen og hustru, Karen Madsdatter. Niels Mikkelsen døde i Hjelmstrup 22. sept. 1910 og hans hustru i Spjarup 26. april 1921. I ægteskabet var der ni børn, hvoraf de to døde som smaa og en som ung.

Som ung kom Niels Mikkelsen i smedelære, og han skal ogsaa have tjent to eller tre aar hos en dyrlæge. Senere blev han smed paa herregaarden Lerbæk, hvor Ane Marie var mejerske. Ved giftemaalet flyttede parret til Hjelmstrup mark, hvor de kom til at bo i et lejehus ind til Borlev skel i Benkjær, der da var delvis skovklædt. Efter kort tids forløb lejede eller hyrede Niels Mikkelsen huset paa Hjelmstrupgaards mark med et jordtilliggende paa tre tdr. ld. for 49 aar. Her blev deres fremtidige hjem, som de indrettede med smedie i østgavlen, kostald med plads til en ko i vestgavlen og beboelse i midten. Indgangsdøren var midt paa syd-siden. Til venstre for forstuen var ækjen stov og bag denne et lille bryggers med bagerovn, til højre fandtes dagligstuen, hvor man opholdt sig, spiste og sov. Langs nordvæggen var to alkover og saltkarret. Den paa midten indsnævrede grønne brændevinsflaske havde fast plads i vinduet. Bordet var altid fyldt med brugs-genstande, og i kakkelovnen, der havde mere end et kogerum, lavedes al maden, og der stod ligeledes til stadighed en gryde med varmt vand, hvori den sparsomme opvask foretoges. Det var beskedne kaar at leve under for den ret store familie, men Ane Marie, der i modsætning til sin mand var stor og kraftig, tog forholdene som en selvfølge og med godt humør, skønt hun som ung var saa fin paa det, at hun gik med hvidt underskørt og i begyndelsen af ægteskabet altid var velforsynet med luksusbetonede varer saasom svesker og rosiner og altid havde saa rigeligt af andre fornødenheder, at hun kunne laane ud. Senere var forsyningerne

ikke saa store, og da gik hun dagligt til Egtved for at gøre indkøb, men hjemmet var godt, og børnene var dygtige og vellidte og blev som regel flere aar i de pladser, de tidligt kom ud i, og som voksne kom de alle i jævnt gode stillinger.

Niels Mikkelsen fik efterhaanden flere erhverv. De tre tønder land gav ikke stort udbytte, men var med til at føde familien. Smedehaandværket tog han sig ikke meget af, men var dog en del i smedien paa sine ældre dage, da han ikke mere færdedes saa godt. Værktøjet var faatalligt og meget ringe. I lang tid havde han sit største og mest indbringende arbejde ved at gaa ud og slagte for folk eller købe kreaturer og slagte dem hjemme paa den usle lille plads i stalden bag koen og opbevare kødet i stuerne om natten for næste dag pr. trækvogn sammen med konen at slæbe det til Egtved by, hvor han som sognets eneste slagter solgte det. Da Ane Marie blev ynket for at skulle være med til at slæbe kødet af de store køer de 2 km til byen, svarede hun: »De æ værre, nær a sjæl ska slæw æ svin hjem.« Smeden fik som regel meget mere end rigeligt af brændevin paa disse ture, hvorfor hun maatte lægge ham op paa trækvognen og trække ham hjem. Ingen af dem tabte humøret over noget saa almindeligt, og det gjorde de heller ikke, dengang da lægens frue bebrejdede dem, at der var saa mange ben i det sidste stykke kød, hun havde faaet. Med et lunt blink i øjet samstemmede smeden, idet han sagde: »Ja, var det ikke mærkeligt, der var ben i den ko.«

Smede- og slagterhaandværket blev nærmest kun bi-beskæftigelser for Niels Mikkelsen, mens hans virke som klog mand gennem ca. 50 aar gjorde ham vidt og bredt bekendt og berømt. Fra mindst en halv snes af de nærmeste sogne søgte man hans hjælp og bi-

stand. Mange kom til ham i hans hjem, andre sendte bud efter ham. Han rejste saa langt væk som til Holsted og Aabenraa, hvortil han meget imod sin vilje maatte køre med tog. Fra Kolding og helt fra København kom der folk til ham. I sine yngre dage lærdedes han til fods i et par fladbundede træsko, og da han var en god fodgænger og løber, kom han hurtigt over vejen. Som ældre blev han hentet i vogn. Naar det gjaldt et hastebesøg, overlod budet ham ofte sin hest. Naar han saaledes kom farende paa en hest, lignede han med sit skæggede, uvaskede ansigt og sine flagrende pjalter grangivelig en troldkarl. Til fods kunne han ogsaa virke besynderlig, naar han paa en sær luskende maade snusede rundt og samlede blomster, urter og frø til medicin, et arbejde, som hans kone ogsaa hjalp med.

Beretningerne om smeden som klog mand er nu 50 aar efter hans død paa nogle omraader afblegede, paa andre omraader f. eks. det uforklarlige, det mystiske vel nok noget farvede og overdrevne, men i hovedsagen maa de staa til troende, da de saa godt som alle er førstehaands meddelelser fra paalidelige gamle folk, der har haft ret nøje kendskab til Niels Mikkelsen. De fremføres her i temmelig bredt udsnit for at tegne et nogenlunde billede af en svunden type af kloge folk.

Sin teoretiske viden om dyr havde han fra en bog, som dyrlægen, han havde tjent hos, havde foræret ham. Som slagter havde han faaet praktisk kendskab til dyrenes sener, muskler og kropsbygning. Den største gavn havde han dog af sin usædvanlig fine føleevne, der satte ham istand til at sætte lemmer i led og finde seners og musklers rette plads, han var saaledes en mester i at helbrede bovlamme heste. Herom fortæller en 85-aarig mand:

»I mine ungarledage havde vi hjemme paa Ørvinggaard i Egtved by en bovlam hest. Min fader havde søgt flere dyrlæger, men forgæves. Vi blev da enige om at faa Hjelmstrup Smed til at se paa hesten. Han kom ogsaa og undersøgte den og erklærede, at den skulle »simtrækkes«. Med sin kniv stak han hul paa begge sider af bovbladet, og gennem hullerne blev der trukket en lille halmsime gennem hvis ender, der blev stukket et par smaapinde for at holde simen paa plads, og hesten blev rask.«

Efter en baandoptagelse gengives her ordret en anden omtrent lige saa gammel fortællers beretning: »Da a va aten oer, tjent a o Risgoer i Vork. De va saa en sommerawten mæ kjøn vejr. Vi sad kaal aa piger ud i æ goer sammel mæ æ mand, da æ smæj kom ind aa teget en dram aa æ mand, men æ mand saaed te æ smæj haaed faat naak den daw, han kund komm ind en annen daw aa fo en dram. De blew æ smæj gal over, aa ga sej te aa rend rundt aa row: »A ka fanden tejme heks!« men pludselig faald han baglæns nier meld æ arm aa en smidbaar (en bør til tørvedynd). Aasse i den stelling rowt han, te han ku heks. »Ja«, saaed a, »do ka heks æ grød aa æ gryd, hvis do ejsen ka spis nowed.« Vi moret wos aall over æ smæj, dær gjor forsøg o aa komm op. Pludselig sprang han op, skød æ kasket om i æ nakk, saa æ skyge staad lig i æ vejr, rænd ind ad æ staalddør, op ve den jen aa nier ve den annen sii o en swot hest, aa saa gik han ud aa æ goer, som han aaller haad faat en brændvinsdrow. Naa, saa dær æ maan ater va æ hæst skomhwid. A ku stryg æ skom aa i klater. A va saa hen aa taal o æ mand, han sku stræw aa komm op. Den hæst, den swet, aa den va lam o den jen bagbien aa kund æt go. Saa kom æ mand jo dærud, aa saa sejer han:

»En skuld da vel æt trow, æ smæj haar gjor en faa-træj?« »Nææ,« saad a, »a haar da sjæl gaan aa søgt, a ka æt finn nower hverken o æ bring heller o æ loer, a ka æt finn nowed.« Vi snakket saa let om'et, op og nier, vi skuld jo saa haa fat i en dyrlæge. Saa sejer a: »Læ wos prøw aa hint æ smæj, faa skuld'et vær saanen, han haaed gjor nowed ve'en, saa maa han jo ku ornd'et igjen«. »Ja, tør do go derover?« »Ja, de tør a da,« sejer a saa, »faa a haar da snakket saa tit mæ æ smæj, han æ skam æt undskawfuld, nær han æt æ faa fuld, saa æ han egentlig interessant aa snakk mæ,« sejer a. Naa, de blev jo saa saanen. A kom jo derover aa ind i æ smidjes. Dær va han, men han saaed hwerken godaw heller nowed annet, han vænd sej lig om. »Naa, de æ dej over fraa Risgoer,« saaed han saa. »Ja, hvor ved do fraa, a æ fraa Risgoer?« »Ja,« sejer han saa, »a ved do skuld komm.« »Naa, gjør do de,« sejer a. Saa sejer a te ham: »Den hæst, do dier rænd rundt om, den æ bleven lam, aa den swet idaw.« »Ja, de ved a, de behøwer do æt aa faa-tæll mæ.« »Naa, ja, men den æ lam,« sejer a igjen. »Ka do æt komm over aa ornd'et?« »Nææ,« de kund han æt, vi kund aasse hint aall dem dyrlæger, vi vild, di kund æt gjør nowed ve'en. »Men hva haaer do da gjor ve'en?« »A haar æt gjor nowed ve'en, men den æ lam, aa de bliver den ve mæ en monet,« sejer han saa. »Men hvorfor gjor do de?« sejer a saa. »Faa de I grinn ad mæ,« sejer han saa, »aa saa va æ mand saa fjete, te han vild æt gi mæ en luse dram,« sejer han saa. »Naa, ja, de va nowed sær nowed,« sejer a, »men ka do æt komm over, vi ka jo æt brug æ hæst, vi skuld jo brug'en no.« »Nej, det tejer en monet, saa æ'et over,« sejer han, »saa kommer de sej aa sej sjæl.« Naa, de kund jo æt nøtt aa sto aa snak mier mæ

ham om de, aa a gik hjem, men en monet ater va æ hæst rask, aa den kom æt te aa fejl mier, æt saa læng a va dær.

Fra Risgoer fløtt a te Rugsted aa kom te aa tjen ve Laurids Lind. Aa dær gik jo saa en lille tur dær. Saa ær'et te en hæst bliver bovlam, aa den va ve flier dyrlæger, men di kund æt gjør nowed ve'en. Den blev ve aa vær lam. Saa te sidst kom a over te æ smæj, aa skuld saa hint ham. Da a kom ind i æ smidjes, opdawet han mæ æt. A kom bag o ham. Han staad ve æ fielbænk aa løst i en bog. A gik hen aa keg over hans skaalder aa so, te de va en bog mæ baade røø aa swot bogstaver, aa saa va dær saa manne sær tejn. A sejer saa godaw. Saa bliver han jo ræd aa rest over æ hiel kraap. Ja, uha! A tænt ve mæ sjæl: »De ska do æt prøv tier.« Han so uhyggelig ud, men han fulle godt naak mæ te Laurids Lind aa so o æ hæst aa saaed te mæ: »Læg en huedlaw o æ hæst aa træk'en ud!« Det gjør a, aa sejer han: »Saa stekker do æ tom-melfingr op i æ mielringe, aa saa baglæns hiel igjommel æ goer, op te æ dør deropp, aa hvis de æt ka gjør'et, ska vi te baag igjen. Vi bliver ve, te a sejer holdt!« Vi kom halvtreje omgang, aa imens gik æ smæj meld mæ aa æ hæst aa arbejdet mæ æ hænder aa æ fingr o æ bovblad. Da han rowt holdt, saaed han: »No æ't godt! No ska vi blot ha'en traat forsegtig ind, aa saa ska den ha en hiel masse halm, gruelig møj halm, aa saa ska'en sto i ott daw.« Saa mint han den kund hold. Ja, det gik aasse saanen, den blev lamfri, aa vi arbeidet mæ'en, aa a kjor te Kolding mæ tow las favntræ, aa saa blev'en lam, inden a kom hjem, springlam, saa den kund næsten æt sætt æ bien te. A kom da hjem, aa saa blev a sendt over te æ smæj, aa a sejer saa te ham: »Ja, den hæst æ bleven bovlam igjen, Niels.

Trower do æt, te do ka kurir'en?« »Ja, a ka, hvis a maa behandl æ hæst, lisom a vel,« sejer han saa. »Ja, det maa do da godt, hvis do da æt mishandler'en,« sejer a. Nææ, det va æt mier, end en minnesk kund tool, sejer han. No ja, saa va de jo æt saa slem. Han kommer jo saa igjen aa sier o æ hæst. »Ja, den æ sprungen aa igjen,« sejer han saa te sej sjæl, eller aa va'et te mæ, a ved æt. Saa sejer han igjen: »Læg æ huedlaw o æ hæst, aa saa ska vi begynd forfra igjen, baglæns dier op te.« Saa kom vi knap halanden omgang, saa rowt han: »Hold, hold!« Aa saa haaed han en spis spyd, han stak op imeld æ skind aa æ kjød, op langs æ bovblad, aa saa haaed han en goosfjer, han stak ind i æ haal, aa saa pust han en stuer blær op dier. A sejer: »De hjælper da æt nowed, de do dær lawer, hva gavn gjør de?« »Jow,« sejer han saa, »de ska hold æ senn,« sejer han saa lig ind i æ hued o mæ. »Naa,« sejer a, »de æ en senn?« »Ja, de æ en senn,« sejer han saa. Saa sejer han te mæ: »Haaer do aalle slawtet en kal?« »Jow, de haaer a da.« »Haaer do saa æt aasse tejn æ skind aa'en aa sjet, te dær leger en hiel masse blærer dier op ad æ bov?« »Jow!« »De æ saanen jen, dær ska hold æ senn, dær æ sprungen aa si lej, ve de te æ hæst æ sprungen op, heller smet sej. Aa no æ dær gawen saa lang ti, te dær haaer dan-net sej en ny lej, men de æ æt testræklig, te æ hæst ka brug æ bien, aa den gammel lej æ næsten graad ater, aa dærfaa ær'et, den vel æt stels, men no ska'en naak bliv,« sejer han saa. No ja, de va da det bæst aa'et. Aa sien blev æ hæst æt lam, aa de gik godt naak.

Mens a tjent ve Laurids Lind, haaed vi en swot følhaapp, dær æt vild bliv ren ater folen. Saa skuld a jo over te æ smæj igjen, men da a kom ind te ham, saaed han: »De ka a æt, a ska en annen stæj hen,

men de ka do sjæl gjør.« »Nææ, de vel a æt ha mæ aa gjør.« »Æ do ræj,« sejer han saa. »Nææ, men a vel æt ha mæ saæn nowed aa gjør.« »Jow, do ska tej en stuer snaps brændevin,« sejer han, »de ska do hæld aa op over æ kryds o'en, aa de ska do stek ild i.« »A trower da naak ino!« sejer a, »nej, de vel a slet æt ha mæ aa gjør, do maa sjæl te'et.« »A sejer jo, a ka æt,« sejer han. »Men saa ka do komm i maan, de gjør vest æt nowed,« sejer a, »den haaer no gavn saæn i flier daw, saa ka'en vel go en daw mier.« Saa sejer han lig: »Hvor læng vaar'et, innen do kommer hjem?« »Ja, de æ lisom a rier te,« sejer a saa. »Men en hal timesti heller saæn nowed da.« »Naa,« sejer han saa, »saa æ æ haapp ren, nær do kommer hjem, hvis do æt kommer hjem før bestemt en hal tim fraa no aa, men kommer do hjem før den ti, saa æ'en æt ren, aa saa ska do gjør'et,« sejer han. No, ja, de ku vi jo saa godt, men a tænt ve mæ sjæl: »A ska naak vaaer mæ faa aa komm hjem, før den hal tim æ omm.«

Saa ræj a jo hjem igjen, aa de føest di hør æ hæst træj o æ stenbrow, saa kom æ gammel Lind ud. »Naa, hva saaed æ smæj?« »Ja, han saaed, te æ haapp skuld væ ren, nær a kom hjem, hvis a at kom hjem innen en hal tim ater, a haaed snaket mæ ham.« »Saaed han de?« »Ja, de saaed han, ær'en de?« »Ja, den æ bleven ren no lig faa nowen minutter sien«, sejer han, »men vi trowed da baade mæ aa Stoffer (sønnen, Kristoffer Lind), te den haaed gavn te, faa som den tomlet aa swet aa sparket aa skrawt i æ strøels. Æ føll fek vi da lest ud fraa'en, ejsen haaed den da faat den mør faadærret, men nu lig i di hær minutter saa æ'en sprongen op, aa no stoer den aa edder,« sejer han saa, »no æ dær æt nowed aa sie.« »De va da mærkeligt!« sejer han saa æ Lind, aa han rænd rondt i æ goer. Han töt jo, de va

hjel sær. »De va dog mærkeligt!« saaed han flier gang. Naa ja, a fek jo saa æ hæst ind, aa saa gik vi ind i æ krehus, den va lig ve æ sii o. Vi gik aa snakket let. A skuld bliv ve aa faatæll ham om, hva æ smæj haaed saaed, aa nær vi sien fulles ad, saa va hans snak aalti om Hjelmstrup Smæj. Han lo ham møj o sind da. »Ja,« saaed han, »han æ en mand, dær haaer løst møj, de ka vi vær klar over,« sejer han æ Lind, »aa han haaer aasse gawer te aa kund ordn nowed.«

Niels Mikkelsen havde særlige evner over for dyr, evner, der skænkede ham deres fortrolighed og dermed magten over dem. Paa en gaard i Bølling havde de en meget stor glubsk og frygtet bindehund. Kort fortalt gik smeden til ejerens forfærdelse og trods hans protest ind i tøjrlaget til hunden og blev ven med den. Ejeren erklærede senere, at han var sikker paa, at ikke engang en fagmand, en hundeopdrætter, ville kunne gaa til hunden paa den maade. Fra gaarden Paaskeborg i Egtved har man et tilfælde, der viste, hvorledes smeden i en haandevending fik en so, der ville æde sine egne grise, bragt til ro og til antagelse af sit eget afkom.

Det var mange slags dyresygdomme, Niels Mikkelsen gav raad for og behandling af, og mange landmænd havde stor tillid til ham. Selv den gamle dyrlæge Høyer i Ammitsbøl tog ham under visse omstændigheder med paa sine besøg. Hos adskillige bønder aarelod han hele kvægbesætningen foraar og efteraar. Efter endt aareladning af en hest satte smeden en knappenaal omviklet med et mankehaar i hullet. Ved vanskelige fødsler tog han kalve fra køer og grise fra søer. Ville en grise-so ikke give mælk, skulle den have mælkebøtterødder. Det samme middel brugtes til køerne, naar smørkærningen mislykkedes, eller smørret var forhekset. Det var

ikke sjældent, at smeden blev hentet til forheksede dyr. Han hørte tavs paa ejerens forklaring og lod, som om han var med paa tanken og tog saa sine forholdsregler. Engang blev han kaldt til en forhekset besætning i Holsted og saa straks, at forhekselsen stammede fra sult. Efter de nødvendige, men intetsigende formaliteter gav han ordre til, at dyrene skulle have saadan og saadan at æde og saa og saa tit. Hos en gaardmand i Taagelund var det galt med gæssene. Der gav han ordre til at give dem havre, men det skulle »herpes« d. v. s. kastes haardt hen ad stenbroen. Paa en ejendom i Jordrup skov var der ogsaa noget med hekseri, og straks efter at smeden var blevet tilkaldt og havde hørt om forholdene, gik han op paa loftet, slog ruderne ud i gavlvinduerne, hvorefter han erklærede, at nu var djævelskabet fløjet ud.

En yngre daglejer, som forøvrigt en tid havde boet i en hule, han havde gravet ind i en af de saakaldte »Mangehøje« sydvest for Vork, var en dag paa arbejde hos læreren i nævnte by. Hans kone kom da og fortalte, at deres gris var syg. »Naa,« sagde daglejeren, »saa skal a over ater Hjelmstrup Smæj.« Dagen efter spurgte læreren, hvad smeden havde gjort ved grisen. »Ja, han keg føst over te'en, aa dær ater saaed han en grim urd, gik saa over te æ gris, snakket mæ'en aa kløed'en. Aa saa vest a naak, te den va faahekset.« Sluttelig havde han sagt, at den skulle have noget sødmælk at drikke, og det skulle være noget godt.

Niels Mikkelsen blev ved med at praktisere, indtil han var affældig. Engang maatte to mand holde paa ham, mens han med panden nikkede en sene i lave paa en bovlam hest.

Som menneskelæge var han med sin udprægede føleevne særlig dygtig til at sætte lemmer i led og behandle benbrud. Han skal selv have sagt, at han har

taget sig af et par hundrede benbrud. Han præsterede endog at sætte sit eget ben sammen. Paa vejen mellem Egtved og Hjelmstrup faldt han og brækkede sit ene ben. Da han blev fundet og bragt hjem, sendtes der bud efter et par nabokoner. Ved deres og sin kones bistand satte han sit ben i lave, efter at konen havde givet ham en stor kaffepunch og lovet ham dramme, mens han skulle holde sengen.

De følgende tre beretninger er meddelt af en søn af Niels Mikkelsen. Paa Ø. Thorstedgaard tjente en pige, der brækkede begge sine ben. Hun forlangte at blive behandlet af Hjelmstrup Smed, men husbonden svarede, at det kunne han ikke tage ansvaret for og lod hende behandle af en læge, men uheldet var fremdeles ude: benene blev sat skævt sammen, og det maatte laves om. Saa kom det sidste og værste uheld. Hun stod med sine ikke helt sammengroede ben ved komfuret og rørte i en gryde, der kogte over, og i sin forvirring faldt hun og brækkede atter sine ben. »Kør mig hjem! Jeg kommer aldrig til at du til noget, men lad mig faa fat paa Hjelmstrup Smed,« sagde hun til husbonden. Han føjede hende, idet han erklærede, at det var paa eget ansvar. Smeden hjalp hende, saa hun blev normal.

Et sted øst for Egtved sogn var tjenestepigen blevet syg. Hendes hud var fuld af revner, hvoraf der flød materie. Smeden var henne at se paa hende og mente, at han nok kunne kurere hende. Han bad gaardfolkene om at faa en gaas, de maatte godt faa kødet igen, men de maatte ikke spise det. Han fik ogsaa gaasen, kogte den i en gryde sammen med en kat og hældte noget hvidt pulver i gryden, hvoraf der snart stod høje flammer op. Af den sammenkogte masse lavede han en salve til pigen, som da ogsaa blev helbredt.

En anden pige var meget daarlig af ledevand i knæet.

Der blev sendt bud til smeden om raad, men han ville selv hen og se paa hende. Da han havde undersøgt hende, sagde han, at nu skulle hun faa en salve til et plaster, men eet plaster var ikke nok, og benet ville blive sort et halvt aar efter. Pigen erklærede, at hun var ligeglad, om benet blev sort et helt eller et halvt aar, bare det blev rask. Salven, der var lavet af rugmel, hvidløg, svovlblomme og tjære, virkede saa kraftigt, at vandet løb ned ad benet.

En syg og fattig mand havde været paa sygehus for en slags eksem, men var ikke blevet helbredt. Nu kom han ud til Hjelmstrup Smed, der da uheldigvis laa fuld paa noget tøj paa gulvet. Nogle mænd, smeden havde drukket sammen med, sagde til den fremmede, at det kunne ikke blive til noget den dag. Han kunne jo selv se, hvilken tilstand smeden var i, men smeden bad om at blive anbragt paa en stol, saa kunne han vist godt ordne den sag, og saadan skete det. Han gav manden en salve, som han skulle smøre sig med tre dage i træk, men han skulle skifte sit tøj saadan, at han efterhaanden kom til at gaa i det alt sammen. Manden blev virkelig rask, og i taknemmelighed sendte han smeden ti kroner, men smeden sendte de otte tilbage og skrev: »En daler tager jeg imod, men en tier gaar retur.«

En ukendt mand kom til Niels Mikkelsen og bad om et raad for eksem. Han fik en salve med den besked, at sygdommen ville være kureret om otte dage. Før han gik bort, viste han smeden et skilt, der godtgjorde, at han hørte til opdagelsespolitiet i København.

Om fjernelse af fedtknuder og vorter er der mange historier. Her er et par eksempler: En dagvognsejer havde en fedtknude oven paa hovedet og kom til Hjelmstrup for at faa den fjernet. Smeden »kørte noget rundt

om den«, forbandt den og bad ham om at komme igen om otte dage, og da fjernede han den ganske let med fingrene. En ung pige fra Egtved by havde en stor vorte paa haanden. Sammen med moderen gik hun til smeden, der hverken rørte ved vorten eller pigen, men bare stod og mumlede noget, og saa var den konsultation forbi. Vorten faldt snart efter af. Kom man til ham med tandpine, fik man et søm til at prikke ved tanden med, og naar det var overstaaet, forsvandt smeden stiltiende bag smedien med sømmet. Dem, der havde faaet kæben af led, »strøg han paa gafflen«, og saa var det i orden. Ældre folk, der ikke kunne sove om natten, fik uddrag af Mannekop (valmue). Gjaldt det en svedekur, fik man gedeblood tørret i en bradepande og udrørt i øl. Behandlingen af bylder og bullenskab var for ham saare almindelig. Mange ældre blev aareladt af ham en gang eller to om aaret. Der var gaarde, der opbevarede en mindre spølkumme som maal. Naar den var fuld, maatte der ikke tages mere blod. Han gav sig i det hele taget af med helbredelsen af en mængde forskellige sygdomme, mest udvortes. Kun sjældent tog han sig af sygdomme, han ikke vidste besked med. Der var almindelig tiltro til hans lægekunst. Selv fru Brummer i Egtved præstegaard benyttede ham, skønt hun havde lægen til nabo.

Selvfølgelig var smeden ikke altid heldig med sine kure, og engang kom han temmelig galt af sted, men efter manges mening ret uskyldig. Den før omtalte mand i Jordrup skov havde en søn, der var syg, vistnok af tuberkulose. Da de kom til Hjelmstrup Smed med ham, sagde denne: »Her skal folk til, der er klogere end jeg, men I kan gaa ned paa apoteket og faa noget, som ikke vil skade, maaske heller ikke gavne.« Det gjorde de, men kort efter døde drengen,

og lægen i Egtved vistnok Scavenius Nielsen meldte sammen med drengens fader Niels Mikkelsen for kvak-salveri. I retten fik smeden en bøde paa 70 eller 50 kr, men folk stod paa smedens parti og syntes, at anmeldelsen var et lumpent træk, hvorfor de samlede beløbet ind og gav smeden pengene.

Niels Mikkelsen fandt senere lejlighed til at give lægen en snært. De to mødtes i apoteket, og da lægen ville til at gaa, sagde smeden: »Vent lidt! Vi kan følges ad, vi er jo da kollegaer. A kan ogsaa sætte brækkede ben skævt sammen.« Adskillige mente, at smeden tog langt værre hævn over manden i Jordrup: han fik lus under skindet, og dem beholdt han til sin død.

Den følgende læge stod paa god fod med Niels Mikkelsen. Da lægen blev spurgt, om smedens virksomhed ikke generede ham, svarede han, at smeden i grunden gav gode raad. Paa en af sine faste lørdagsture til V. Nebel og Aagaard mødte samme læge Hjelmstrup Smed, der ganske mod sædvane tog hatten af. Kusken spurgte forundret lægen om aarsagen. Lægen svarede, at han havde været heldig med behandlingen af smedens søn, der laa syg af lungebetændelse i en gaard i Bølling. En tid efter gentog mødet sig, men denne gang hilste smeden ikke. Kusken spurgte igen om aarsagen. Lægen svarede, at nu var smedens søn indlagt paa sygehus med lungehindebetændelse.

Et særligt kapitel i Niels Mikkelsens praksis er hekseriet, som allerede er berørt. Naar folk mødte ham paa hjemvejen fra hans sygebesøg, fik han tit spørgsmaalet: »Hvor har du været henne?« »Ude at hekse!« svarede han altid. »Hvorfor svarer du saadan, da du jo ikke selv tror paa det hekseri?« sagde en nabo engang til ham. »Jow, nær a sejer saalen, spør folk æt mier, aa a slerper faa lang forklaringer.« Den indgroede tro paa hekse-

ri og trolddom, han mødte hos en del mennesker, var han klog nok til at gaa ind paa, og han gjorde det som regel mesterligt. Han havde forøvrigt intet imod, at man ansaa ham for en heksemester. Det gav en vis respekt og glorie. Der kan ikke være tvivl om, at lunet og gavtyven engang imellem stak kraftigt op i ham, naar der gaves en god lejlighed til at indgyde andre troen paa hans mystiske kunnen. Herom er der flere træk:

Engang midt i 1890erne var en søn og senere ejer af Søndergaard i Knudsbøl ved at køre gødning ud. I en lille lavning i skoven knækkede vognen sammen, men da gødningen var læsset paa en anden vogn, kunne eller ville hestene ikke trække vognen af den bløde bund. Midt under anstrengelserne kom Hjelmstrup Smed just forbi og raabte da halvredt: »Hva holler do dær ater!« »Ja, de ka do vel sie, æ hæst ka æt træk'et.« »De passer æt,« saaed han. »Jow minsanten passer'et. A haaer kører saa møj i mi daw.« Saa gik smeden hen til det ene baghjul og tog med et par fingre fat paa en ege, idet han sagde: »Saa! Køer saa!«— »Aa saa kjør a. Da a saa var opp o æ vej, vænd a mæ om aa vild snak mæ æ smæj, men han rend aalt, hva han kund aa vild æt gi nowen faaklaaring.«

Den halte skrædder, »Stamp Hans«, fra Randbøldal var hos Hjelmstrup Smeds søn, Andreas Mikkelsen, i Spjarup for at sy. Uden at kende til nævnte familieskab, beklagede han sig over sin syge griseso. A. M. anbefalede ham at søge raad hos Hjelmstrup Smed, og det gjorde han, men forinden havde A. M. forberedt sin fader. Straks da Stamp Hans kom ind til smeden, der sad og spiste, sagde heksemesteren: »A ved naak, hvem do ær, aa hva do vel,« og gav ham dernæst gode raad. Skrædderen gik hjem styrket i den tro, at

der var mere mellem himmel og jord, end han forstod.

I en ejendom ikke saa langt fra Hjelmstrup Smed ventede man familieforøgelse. Nabokonerne var allerede kommet tilstede og var begyndt at koge vand, og manden i huset var bleven bedt om at køre efter jorodemoderen. Om han var uvillig eller havde en anden grund, vides ikke, men han tøvede i hvert fald alt for længe. En af konerne sendte da i al hemmelighed en dreng hen til smeden med bøn om at komme øjeblikkelig for at faa den træge mand jaget ud, men han maatte ikke lade sig mærke med, at han var bleven bedt om at komme. Smeden greb og udnyttede lejligheden, gik op til ejendommen og traf den surmulende mand staaende ved husgavlen. »Hva æ hær o fær?« sagde smeden. »A staaj hjemm i æ smidjes, aa saa hør a en røst aap fraa æ bjælk, dær saaed, a skuld straks go hær hen, hva æ dær i æ vej?« Manden bekendte forskrækket sin forsømmelse, og smeden sagde, at hvis manden ikke inden saa og saa mange minutter havde hestene for vognen og var ude af gaarden, skulle der ske fæle ting.

Omkring en person som Hjelmstrup Smed vil der altid være tendens til overdrevne beretninger. Denne sidste historie har en saadan tendens. Den er da ogsaa meddelt af en mand, der ikke havde nær saa indgaaende personligt kendskab til smeden, som de øvrige meddelere, der forøvrigt saa godt som alle er eller ville have været over 80 aar.

Ved visse lejligheder, nemlig naar han var fuld og ville have mere brændevin, ønskede han, man skulle tro, at han kunne hekse, ja, han ligefrem truede med hekseri, hvis han ikke fik en dram. Da han en dag kom fuld ind til smeden ved Ballehule og med de rejsende svendes ret forlangte en dram eller penge,

svarede smeden ham, at han vist havde faaet nok for den dag. Herover blev Niels Mikkelsen saa vred, at han gik uden for døren, drejede sig rundt om sig selv som en hund og spyttede paa døren, hver gang han vendte ansigtet imod den, og nu begyndte han at raabe, at han ville forhekse sin kollega. »Ja, do ka heks di nejs i æ hunds røw,« sagde smeden ved Ballehule, hvorpaa Niels Mikkelsen øjeblikkelig forsvandt.

En mand, der engang var smed i Egtved, har fortalt dette: »Hjelmdrup Smed havde nu alligevel nær gjort det af med mig. En dag kom han, fuld som han var, til mig og bad om 50 øre til brændevin. 50 øre var dengang mange penge. Jeg svarede ham, at han havde bedre raad end jeg, og at han ikke fik noget trods sin banden og skælden. Kort tid efter fik jeg bylder alle vegne, i ansigtet, paa krop og lemmer, saa jeg hverken kunne ligge eller sidde. Jeg søgte raad hos lægen i Egtved og hos læger i Vejle, og jeg prøvede at lade igler i massevis suge det usunde blod af mig, men intet hjalp. Saa var der en mand, der sagde, at jeg skulle gaa til en navngiven mand i Fuglsang, og det bekvemmede jeg mig omsider til. Vi sad roligt og snakkede om almindelige ting en tid, og saa gik jeg igen, men da jeg var ved at gaa ud af gaarden, kaldte han mig tilbage og sagde: »Naa, jeg maa hellere hjælpe dig.« Han gav mig da en af de haarde vorteagtige udvækster, man tit kan finde paa bøgetræer. Den var vel saa stor som enden af en tommelfinger. Den skulle jeg gaa med i vestelommen, ligemeget hvilket tøj jeg havde paa. Dette rettede jeg mig efter. Fjorten dage efter tørrede alle bylder ind og forsvandt. Jeg ved ikke, hvor den lille knold blev af.«

Brændevin blev den skygge, der fulgte Niels Mikkelsen fra ungdom og til hans dages ende. Som omvan-

drende slagter, ved hesteskoning paa gaardene og særligt paa sine sygebesøg blev han som paaskønnelse eller betaling rigeligt beværtet med brændevin, og hans hang til den blev større og større, saa han endog mødte fuld paa sine sygebesøg, hvilket var tilfældet paa Hustedgaard i Veerst, hvor man maatte lægge ham et par timer i en høstak, før han kunne tilse de syge dyr, og i Kragelund ankom han saa fuld og dvalsk, at husmanden nødtes til at lukke ham inde i laden en tid. Ofte kom han om aftenen tumlende fuld ind til folk, der saa var ængstelige for, at han ikke kunne finde hjem alene. Til vejledning for ham satte hans kone lys i vinduet om aftenen, og naar han kom hjem i omtaaget tilstand, sørgede hun straks for paa en haandfast maade at rydde hans vestelomme for de en- eller tokronestykker, folk havde givet ham for hans tjeneste. Betaling maatte han ikke forlange, men kun modtage, hvad folk gav ham, og det var ikke meget. Fra fattige ønskede han ikke vederlag, men saa kun efter at bringe hjælp.

Det kunne ske, at han morede sig med at simulere fuld. En aften hørte lærer Hougaard i Egtved spektakel i sit bryggers, og da han gik derud, fandt han Hjelmstrup Smed tumlende om mellem genstandene der. Læreren ansaa ham for saa fuld, at han burde følge ham paa vej hjem. Med noget besvær vandrede de sammen ad skolestien mod øst, indtil de kom til en stente, og der sagde smeden: »Ka do spring over den dær?« Det mente læreren sig ikke istand til. »Da ka a,« sagde Niels Mikkelsen, tog tilløb og sprang over stenten, hvorpaa han sagde godnat og tak. Da læreren senere fortalte hændelsen, føjede han til: »Saa kunne jeg nok se, hvad jeg var blevet.«

Man ved, at smeden gav sig af med at lave medicin og vel særligt før apoteket i Egtved blev oprettet (29. okt. 1872), men man ved ikke, i hvor vid udstrækning han øvede denne kunst. Baade han og hans kone samlede dog blomster, urter og frø saa sent som efter aarhundredskiftet, og i hans dagligstue stod en krukke, hvori der var hengemt forskellige salver og medicin. De fleste af medikamenterne til sine blandinger købte han paa apoteket. Efter folkesnakken kunne han skrive en recept lige saa godt som en læge eller dyrlæge. De sparsomme oplysninger, som tidligere er anført om smedens medicin, er meddelt af en af hans sønner. Folk har dog lagt mærke til, at brændevin omtrent var et universalmiddel for ham. Havde f. eks. en karl hugget enden af en finger, fik han kun linnedtrævler godt gennemvædet med brændevin bundet om saaret i otte dage. Grunden til, at man ved saa lidt om smedens medicin, er sikkert den, at han som andre kloge mænd eller koner af flere grunde ønskede at hemmeligholde sin kunst.

Teoretisk viden om menneskesygdomme havde han fra den gamle og store Henrik Smiths lægebog formentlig 3. udgave 1867, (første udg. kom 1599). Han byttede sig til den hos en kone i Hjelmstrup for en lammefjerding. Det siges, at denne kone havde modtaget bogen som vaskeløn fra en tjenstekarl. Efter smedens død gav hans kone bogen til gdr. Henriksen, Store Ballesgaard i Egtved. Hvor bogen siden blev af, vides ikke. Nogle mener, at den blev solgt i København for 1000 kr. Andre paastaar, at den blev afhændet til en smed i Vejle, hvorfra den skal være kommen til Randerseggen. Skønt der er udtalelser baade for og imod, synes det nu godtgjort, at sme-

den en tid har ejet den meget farlige Cyprianus. Naar folk for sjov prøvede at drille Niels Mikkelsen, sagde han: »Pas o, pas o, a haaer Cyprianus!«

Der var adskillige, som ikke kunne lide Niels Mikkelsen. I en slægtsbeskrivelse fra en af de vestligste gaarde i Egtved sogn hedder det: »Hjelmdrup Smed kaldtes en i egnen viden om kendt mand, der var frygtet som maner og troldkarl og cyprianusdyrker i ledtog med den slemme. Af udseende var han lodden og skulende. Han kom altid sært listende bag paa folk og ind ad dørene. Hans veje var krogede og hans fremtræden omgivet af det hemmelighedsfulde, den indgød angst. Sjældent sagde han noget forstaaeligt, men gik altid og brummede for sig selv. Han gik omkring og kurerede bullenskab hos folk og fæ, læste over vorter, men kurerede ogsaa for andre skader, naar nogen vovede at betro sig til ham. Han kunne blive saa ond, at børn og voksne ængsteligt flygtede bort fra hans nærhed«. — Denne opfattelse gjaldt dog kun for dem, der ikke kendte ham nøjere. Det er rigtigt, at han var en ejendommelig mand, men folk, der har kendt ham som nabo gennem mange aar, giver et andet og bedre billede af ham. Han havde udpræget lune, var godmodig, nøjsom og beskeden og sagde aldrig noget ondt eller generende om andre. Om folk, der stadig ville have ham til bedste, sagde han blot: »Di vild trækk mæ mæ, men di haaed æt rew naak!« Han var en børneelsker, og maaske var dette den inderste grund til den tilsyneladende taabelige mani, han havde med at tilegne sig spædbørn og løbe bort med dem. En nulevende, der er datter fra en gaard nær smedens hjem, fortæller: »Han var saa glad for mig. Han rendte væk med mig engang, da jeg laa i vuggen. Min søster, som var fire aar ældre, opdagede

det og løb ud til min mor i vaskehuset og raabte: »No tow æ smøj lille søster!« Min mor løb ad en genvej og indhentede smeden ved en ejendom. Hun skældte ud, og smeden stod bevæget med taarer i øjnene. Hans kone sagde senere: »Hva vel han da mæ dem, men de haaer han gjor før.« Rimeligvis var det disse smaa bortførelser, der bl. a. bevirkede, at ikke saa faa familier brugte smeden som bussemand og truende sagde til deres børn: »Hvis I ikke, saa kommer Hjelmdrup Smed!« Smeden selv kendte disse trusler og var meget ked af dem.

Flere gange har han endog fra solide gaardmandsfamilier haft frieri i kommission og med held.

Da han og hans kone fejrede deres guldbryllup, hædrede sognebeboerne parret ved at holde en stor fest for dem i Egtved.

Der er stadig og vil sikkert ogsaa i fremtiden være de saakaldte kloge folk, da der altid er jordbund for dem, men Hjelmdrup Smed var af en anden type, og tilhørte en anden tid, og derfor er noget af hans historie fremdraget. At han fik saa alsidigt og omfattende et virke, kan bl. a. forklares af, hvad en samtidig sognefoged Jens Jensen, Veerst, skrev i sine erindringer: »Jeg husker, at Alminde degnedatter var meget berømt til forbindelse af benbrud, og at der baade her og der var kloge folk at søge til i sygdomstilfælde. Saadan ville folk have det, ellers ville det have hørt op af sig selv. Det var kanske for at faa hjælpen billig, men endnu mere fordi folk ikke havde rigtig tiltro til lægerne. De, der ønskede lægehjælp, havde besværligt ved at faa den. Nærmeste læge og apotek var i Egtved, og saa var vi jo forholdsvis godt hjulpne. Afstanden var lang, men det var værst med de daarlige veje!«

EN PRÆSTETRAGEDIE

Af F. Elle Jensen.

I Aarene 1826—72 var det hidtil selvstændige Skibet Sognekald henlagt som Anneks til Bredsten. Denne Ordning kunde vel nok i sig selv motiveres ved, at det var et lille og daarligt lønnet Embede, hvis Indehaver maaske vilde have Besvær med at klare sig økonomisk, men at den blev gennemført, stod ogsaa i Forbindelse med de særlige Forhold, som paa dette Tidspunkt gjorde sig gældende med Hensyn til Præstens Person, og det var vel endog dem, der i den givne Situation vejede tungest til.

Vilhelm Carl Schousboe var født 1775 i Clausholm Mølle ved Randers. Hans Familie var velstaaende, saa der var Raad til at holde ham til Studeringerne, og dimitteret fra Aarhus Katedralskole 1792 blev han fire Aar senere teologisk Kandidat (med 3. Karakter). I den følgende Tid har han antagelig som saa mange andre, der lige var blevet færdige med Læsningen, maattet tage Plads som Huslærer, men 1802 blev han personel Kapellan i Thorstrup ved Varde hos Provst Sølling,¹⁾ med hvis Datter *Christine Margrete* han blev gift, og hos hvem han forblev til sin Svigerfaders Død 1809. Derefter blev han kaldet til Sognepræst for Ring og Føvling Menigheder i Aarhus Stift, og her var det, Tragedien begyndte.

Personlig synes Schousboe at have været en flink

og venlig Mand, der havde de bedste Betingelser for at komme i et godt Forhold til sine Sognebørn, men han var en svag Karakter, upraktisk og lidet modstandsdygtig over for de Vanskeligheder, der mødte ham, og det varede derfor heller ikke mange Aar, inden det gik galt.

Det var Økonomien, der spændte Ben for ham. Embedets Indtægter var kun smaa, de ansloges, naar Pension til tidligere Præst o. a. var fradraget, ikke til mere end 400 Rbd.,²⁾ og da Scousboe ikke var nogen dygtig Landmand, fik han for lidt ud af Præstegaardens Drift og det saa meget mindre, som den i disse Aar indtrædende Landbrugskrise jo ogsaa maatte ramme ham haardt. Men dette førte ham ind i Forhold, han slet ikke kunde magte. Selv levede han og hans Familie ganske vist meget sparsommeligt, men han havde ingen som helst Forstand paa Pengesager, og Følgen blev, at det hele til sidst slog sammen over Hovedet paa ham, saa han hverken vidste ud eller ind. Heller ikke de Afgifter, han var forpligtet til at svare af Embedet, var han i Stand til at udrede, og 1817 maatte Provst Schmidt i Vær true ham med Udpantning, saafremt han ikke i Løbet af 14 Dage betalte de 90 Rbd. Sølv, han skyldte af Formandspensionen,³⁾ og Gang paa Gang anraabte han sine Foresatte om Henstand og om Hjælp for at kunne klare for sig. Hans velhavende Slægt ydede ham vel nogen Støtte, men holde ham oppe kunde den naturligvis ikke, saa hans Kaar var og blev yderst miserable, og Forholdene blev ikke mindre sørgelige, da han prøvede paa at glemme dem i et overhaandtagende Drikkeri.

Naar han 1820 søgte det ledige Sognekalde i Skibet, skønt dets Indtægter absolut ikke var bedre end dem, han havde, tværtimod, har Aarsagen utvivlsomt været,

at han følte, at Grunden gled under ham i Ring, og at han haabede paa et andet Sted atter at kunne komme paa ret Køl. Han fik Embedet, men betegnende for hans økonomiske Stilling er det, at han efter at være flyttet baade androg Kongen om Fritagelse for at betale for sit Kaldsbrev og Kancelliet om at maatte beholde Indtægterne fra Ring-Føvling, til hans Eftermand var blevet udnævnt, for paa den Maade at faa Hjælp til at betale nogle af de Afgifter, han i de sidste Aar var kommet i Restance med, og som han ellers ikke saa Udvej til at kunne skaffe. Biskop Birch i Aarhus anbefalede begge Ansøgninger, baade under Hensyn til hans mange Børn og hans »højest maadelige Pengeforfatning«, og fordi saavel Flytningen til Skibet som andre Udgifter vilde gøre et føleligt Indhug i det første Aars Indkomster paa det nye Sted.⁴⁾

Omplantningen til Skibet synes virkelig i Begyndelsen at have haft en gavnlig Indflydelse paa Schousboes Levesæt. Han holdt op med at drikke, og Folk var veltilfredse med ham og hørte gerne hans Prædikener, ogsaa »de dannede af Menigheden«, siger Provsten 1824. Men det varede desværre ikke mere end et Par Aar, inden det atter blev galt — af samme Grund som i Ring og med samme Virkning paa hans Privatliv. Gælden til sit gamle Embede kunde han stadig ikke betale, og nye Restancer opstod, idet han heller ikke nu kunde klare de pekuniære Forpligtelser, der paa hvilede ham som Præst i Skibet, og det hjalp ikke noget, at Provst Blicher, Gauerlund,⁵⁾ Gang paa Gang rykkede ham og paamindede ham om at tage sig sammen og indsende de Beløb, han skyldte; det gjaldt ogsaa dem, der var indbetalt ham til Viderebefordring, men som han i Stedet tidt brugte til at stoppe Huller med i sin efterhaanden bundløse Gæld.

Naturligvis kunde man under saadanne Forhold heller ikke vente, at han holdt sin Præstegaard vedlige. En Synsforretning 1824⁶) konstaterede, at Taget paa Stuehuset var brøstfældigt og utæt, og at 24 Vinduer var i Stykker, Østerhuset maatte have en Afstivning, da det var ude af Retning, fordi det bl. a. manglede Skelværk (Skillerum), og i Laden var Lægterne og to Bjælker itu, ligesom i alt 25 Favn Tag trængte til Fornyelse; Fjæl- og Lervægge behøvede Istandsættelse, det samme gjaldt Døren. I Staldlængen skulde Mure og Vægge repareres, indvendig manglede det nødvendige Skelværk; Baase og Spiltov var i Uorden. Brønden i Gaarden var ikke afskærmet med behørigt Træværk, og Haven var overgroet med Ukrudt.

Af Præstegaardsjorden fik han, daarlig Landmand som han var, kun ringe Indtægt, og de Transaktioner, han foretog sig for at rejse Penge, var ingenlunde altid heldige. 1823 købte han saaledes hos Proprietær Kuhlmann, Petersholm, en Hoppe for 50 Rbd., hvoraf han betalte de 15, samt overlod Sælgeren 80 Læs Gødning, der skulde tilbageleveres, naar Restbeløbet blev erlagt — hvad aldrig skete. Og at han siden bortforpagtede 8 Tdr. Land Ager og Eng til Proprietæren med Løfte om desuden at yde ham 80 Læs Gødning om Aaret, var efter alles Formening en meget daarlig Forretning og til Skade for Embedet. Schousboe forsvarede sig med, at han selv ikke kunde faa noget ud af det paagældende Areal. Heller ikke saa det godt ud, at han i sin Pengetrang forhuggede den til Præstegaarden hørende Skov, saa meget mindre som det alligevel ikke derved i nogen Maade lykkedes ham at forbedre sin økonomiske Situation, som vedblev at være lige slet.

Det er næsten ikke til at forstaa, hvordan Schousboe

under saadanne Forhold kunde eksistere med Kone og Børn, hvoraf han havde syv, men hans velstaaende Familie traadte her hjælpende til, og den sørgede ogsaa for, at hans tre Sønner kunde gaa i Aarhus Katedralskole. Formodentlig har der ogsaa været adskillige i Sognet, hvor han personlig var vel lidt, som har støttet Hjemmet med milde Gaver. Schousboe følte selv det nedværdigende i hele sin Stilling, men saa ingen Udvej til atter at komme paa Fode, og i sin Vaande og Raadvildhed vidste han da ingen anden Maade til at holde sig Bekymringerne fra Livet end paany at søge Glemsel for dem i de stærke Drikke. Ganske vist synes han ikke at have været paavirket under Gudstjenesterne, men ved de Gilder og Forsamlinger, han deltog i, hændte det jævnlige, at han fik mere at drikke, end han kunde taale, saa han var »i en Tilstand, der ikke kunde kaldes ædru,« fordi han »havde nydt flere Snapse, end det kunde skønnes at være ham tjenligt,« som Sognefoged Chr. Sørensen sirligt udtrykte sig for Provsteretten. Det havde saaledes været Tilfældet ved et Bryllup i Ruhe og ved en Begravelse under Vacance i Bredsten, ligesom hans Rejser til Købstaden nok kunde blive vel fugtige.

Naturligvis vakte Schousboes Drikkeri megen Opsigt paa Egnen, og ikke mindst følte hans Embedsbrødre sig paa Standens Vegne stærkt forarget over det. Især gjaldt det Pastor Vissing i Højen,⁷⁾ og det var nærmest paa Foranledning af ham, at Provst Blicher omsider fandt det nødvendigt at gribe ind for at faa en Ordning paa Forholdene i Skibet, skønt han nærede megen Medfølelse med Schousboe og længst muligt havde set gennem Fingre med ham.

Det var i 1823, det skete, og den ydre Anledning blev den Enkepension, som Schousboe ikke kunde

klare, og som Blicher nu indstændigt bad ham faa i Orden, da han ellers blev nødsaget til at indberette Sagen til Kancelliet. Og han lod ham vide, at en nærmere Undersøgelse af hans Embedsførelse let kunde blive meget ubehagelig for ham paa Grund af de mange Restancer, han stod i, og fordi han trods alle de Løfter, han havde givet, ikke indbetalte de betroede Penge, han havde at indsende, men i Stedet beholdt og brugte dem. Han haabede dog, at det ikke var den Last, Rygtet tillagde ham, som havde haft Indflydelse paa hans Forsømmelser.

Da Provstens Skrivelse til Schousboe imidlertid ikke havde nogen Virkning, var hans næste Skridt at meddele Biskop Hertz i Ribe, hvordan det stod til og længe havde staaet til i Skibet, herunder ogsaa, hvad der kunde siges til Undskyldning for Præsten. Biskoppen, der blev meget ilde tilmode ved Indberetningen, svarede, at det bedste, der nu kunde ske, var, at man kunde formaa Schousboe til at tage sin Afsked, da en saa uværdig og forargelig »Lærer« absolut burde fjernes, selv om man maatte have den dybeste Medlidenhed med hans ulykkelige Familie, og der i Tider og Omstændigheder kunde være et og andet, der kastede et formildende Skær over hans Opførsel. Dette vilde heller ikke blive fortiet overfor højere vedkommende, men forinden Sagen blev forelagt Kancelliet, ønskede Biskoppen fra Provsten at modtage en detailleret Fremstilling af Forholdene.⁸⁾

Efter dette lod Provsten Schousboe kalde til Gauerlund og havde der en meget alvorlig Samtale med ham. I Førstningen nægtede han alt, men tilsidst brød han sammen og indrømmede, at alt hvad man beskyldte ham for, var sandt. Grædende lovede han Bod og Bedring og bad for sin Kones og Børns Skyld om Henstand

til Nytaar, saa vilde han opfylde sine Forpligtelser; gjorde han det saa ikke, vilde han aldrig mere bede om Henstand og Medlidenhed. Blicher troede ham imidlertid ikke og sagde, at det bedste, han kunde gøre, var at tage sin Afsked, da han ellers kun vilde synke dybere i Gæld, og der ogsaa maatte tages Hensyn til den forsømte Præstegaard. Hvis han fik et aarligt Gratiale til sine Børn, kunde Kreditorerne ikke tage det fra ham, og holdt han sit Løfte om Afhold, havde han Mulighed for at kunne komme til privat at forberede Børn til Optagelse i de lærde Skoler.

Schousboe forlod Gauerslund uden at have taget Stilling til Afskedsansøgningen, men siden hørte Provsten — vistnok gennem Pastor Vissing, at han ikke havde forbedret sig, og nu tabte han Taalmodigheden. Den 6. November sendte han ham et Brev, hvori han i stærke Ord bebrejdede ham hans Uefferttelighed og hans Løftebrud. Han havde ved sit Liv beskæmmet sit Embede og var en Forargelse for sin Menighed, og de Paamindelser, der var blevet givet ham, havde ingen Virkning haft; tværtimod hørte man nu om, hvordan han havde været beruset ved et Gilde. Men alt dette vilde uundgaaeligt føre til, at han blev suspenderet, saafremt han ikke fulgte det Raad, han havde faaet om at tage sin Afsked. Og nu udbad Blicher sig derfor for sidste Gang et Svar paa, hvordan han stillede sig hertil, og det maatte ske omgaaende, inden den 10. Kom der intet, vilde Sagen gaa sin Gang. Ønskede han at tale med nogen, maatte han nu henvende sig til Pastor Vissing; Provsten vilde ikke have mere med ham at gøre.

Alligevel gik der tre Maaneder, inden Blicher refererede sin Samtale med Schousboe til Biskoppen; han har vel i den Tid ventet paa Præstens Afskedsbegæ-

ring. Først den 17. Februar 1824 meldte han dens negative Udfald til Ribe,^{9a)} og Biskoppen indankede derefter Sagen for Kancelliet, idet han henstillede, at Præsten fik Valget mellem Afsked med Pension og en retslig Afgørelse. Foreløbig burde han dog suspenderes og hans Forhold i og udenfor Embedet undersøges, inden der blev truffet nogen endelig Bestemmelse om, hvad der skulde ske med ham. Dette bifaldt man i København den 24. Marts.

Omtrent paa samme Tid indgav imidlertid Schousboe, som først nu forstod, hvor det bar hen, en Ansøgning til Kongen om Afsked med Pension. Den blev under Hensyn til hans Familie og hans svage Karakter varmt anbefalet af Provsten, ligeledes af Biskoppen, der, skønt han indrømmede, at Præstens Brøde var uforenelig med en Religionslærers Kald, dog udtalte det underdanige Haab, at Majestæten i Naade vilde bifalde Andragendet fra den svage, der faldt under Armodens alt for tunge Byrde, ogsaa af Hensyn til de ulykkelige, hvis Skæbne saa nøje var sammenknyttet med hans.^{9b)}

Ansøgningen havnede i Kancelliet, der atter henvendte sig til Direktionen for den almindelige Pensionskasse med Forslag om 150 Rbd. aarlig, men fik til Svar, at man kun støttede veltjente Embedsmænd og deres efterladte, og til dem hørte Schousboe ikke. Følgen blev, at Andragendet blev afslaaet, saa Undersøgelsen af den i Mellemtiden suspenderede Præst nu maatte gaa sin Gang. Det varede dog — hvad Grunden saa har været — meget længe, inden der for Alvor blev taget fat paa den; det skete først efter, at Kancelliet den 7. Juli 1825 atter havde paabudt den.¹⁰⁾ Men derefter skred Biskoppen ogsaa hurtigt til Handling og lod nedsætte en Provsteret bestaaende af Prov-

sten, Herredsfoged Hersleb og Herredsskriver Krogballe til ved Afhøring af saavel Schousboe som af Nabopræster og Folk fra Egnen at faa klarlagt, hvad det var, der var sket.

Retten,¹¹⁾ der holdt sine Møder paa Vejle Raadhus, begyndte sin Virksomhed med den 3. August at afhøre Pastor Schousboe, som uden Forbehold vedgik sin Drukkenskab, der skyldtes hans Næringsсорger, men han mente dog, han i det sidste Par Aar havde forbedret sig og ikke forsømt sine Embedspligter. Med Hensyn til de særlige Klagepunkter mod ham maatte han indrømme, at han jo ved et Bryllup i Ruhe havde været beruset, saa han maatte føres fra Bordet, men det kom nu af, at han ved den Lejlighed ikke var rask og derfor ikke havde kunnet taale det, han fik at drikke, og han havde heller ikke vakt Opsigt ved sin Snak og Optræden.

Hvad angik Anklagen for Skandale ved en Begravelse i Bredsten en Sommersøndag 1823, da han ogsaa skulde holde Vacancegudstjeneste i Kirken, forklarede han, at han var kørt fastende hjemmefra og var saa, da han passerede Lighuset, blevet budt ind til Frokost. Men her blev han syg af Liglugten, den stærke Varme og de mange Mennesker, og efter at have faaet et Par Snapse følte han sig saa upasselig, at han ved Ankomsten til Kirken maatte bede Degnen overtage den senere Gudstjeneste og læse en Prædiken. Begravelsen udførte han imidlertid med den »Anstand og Værdighed, som sig bør«, selv om han var saa svag, at han maatte støtte sig til Degnen.

Og saa var der det med Restancerne. Han havde efter Opgørelse med Provsten stillet Sikkerhed for de 28 Rbd., han skyldte ham, dog ikke Beløbet til Enkekassen, desuden havde han af Skibet Fattigkasse laant

36 Rbd. til sine Udgifter, og i en Vacance 11 Rbd. af Nørup Fattigkasse, ligesom han ved et Bryllup eller Barnedaab i Bredsten engang havde taget 1 Rbd. 4 Mk. af Offeret til en Mand, der just da krævede ham for Beløbet. Men han havde fortalt det til Provstinde Petersen, hvem han leverede det øvrige af Offeret og lovet siden at betale hende det, der manglede — hvad dog ikke var sket.

Om sin Drift af Præstegaarden indrømmede han, at han havde været en daarlig Landmand, selv om han mente, hans Transaktioner overfor Proprietær Kuhlmann lod sig forsvare, og Skoven var han nødt til at hugge i for at rejse Penge. Iøvrigt syntes han, at de Vidnesbyrd, Sognets Folk gav ham, maatte tages med ved Bedømmelsen af ham.

Under de følgende Afhøringer var der nogen Uoverensstemmelse mellem Vidnerne om Enkeltheder ved Begravelsen i Bredsten. Ungkarl Peter Henriksen fra Begravelsesgaarden mente ikke, Præsten fejlede noget efter Frokosten, men ved Ankomsten til Bredsten var Graven ikke færdigkastet, og han gik da ind i Kirken, og her fandt Peter Henriksen og Degnen ham en halv Time efter siddende paa en Bænk ude af Stand til at staa rigtigt paa Benene og uden at kunne tale. De fik ham dog rejst op, hvorefter han, da man endnu ikke var færdig paa Kirkegaarden, gik over paa Kroen og forlangte et Værelse. Siden vilde han hjem, men lod sig saa overtale til at foretage Begravelsen, som han udførte nogenlunde.

Et Par Vidner syntes at have set Schousboe ligge paa Kirkegulvet, et andet at han laa paa en Bænk med Hovedet paa Armen, og en tredie sagde, at han sad døsig i Skriftestolen, iført Ornat, men de var alle enige om, at det var galt fat med ham. Foreholdt de

fremkomne Oplysninger vedgik da Schousboe, at han ikke havde været sig bevidst i Kirken, men han troede ikke, det han havde faaet at drikke kunde have skadet ham, om han havde været rask. At han skulde være faldet i Kirken og ved Graven, som nogle sagde, huskede han intet til, men han indrømmede Muligheden, hvis nogen mente at have set det.

Om Præstens Ture til Vejle fortalte Pastor Vissing, at han engang havde kørt hjem med en Kollega, men kunde da ikke sidde op i Vognen og maatte ligge ned, og et andet Vidne oplyste, at to Mænd, der var med hans Vogn fra Byen, da havde set ham ligge med Hovedet paa Siden af Agestolen.

Med Hensyn til Pengesagerne berettede Pastor Ferslev, Jelling,¹²⁾ at han, da Schousboe engang forrettede en Vielse for ham, kun havde faaet 13 Mk. i Offer af ham, mens Degnen modtog 4 Rbd. — en højst mærkelig Fordeling. Han vilde dog ikke beskyldte ham for Uærlighed. Pastor Lund, Starup,¹³⁾ oplyste, at afdøde Provst Petersen i Bredsten¹⁴⁾ havde sagt, at Højtids-offerret altid var mindre, naar Schousboe vikarierede for ham, saa han maatte lade sin Karl hente det lige efter Tjenesten, men han vilde heller ikke sige Schousboe noget paa.

Før Afhøringerne havde Schousboe andraget om Op-hævelse af Suspensionen og Tilladelse til at søge For-flyttelse, men det afslog Kancelliet, da Sagen maatte gaa sin Gang, ligesom det anmodede Biskoppen om hos Præsten at inddrive de 58 Rbd., han skyldte Enkekassen, eventuelt tage dem af Embedets faste Indtægter. Nu fik det saa Afhøringerne i Vejle i Hænde, og det gjorde ikke Kancelliet blidere, thi den 10. November resolverede det, at Præsten havde at vælge mellem at søge Afsked uden Pension og et Sagsanlæg, og

at Svar skulde gives inden en Maaned. Maaske kunde man saa, om han gik af, overlade Enkesædet, hvis Embedet havde et saadant, til Bosted for Familien. Forøvrigt var det Biskoppen, der stod bag denne Afgørelse, idet han ikke blot havde foreslaaet, at Schousboe nu blev stillet overfor et Alternativ, men ogsaa uden ellers at komme nærmere ind paa Sagen var gaaet i Forbøn for, at der blev taget Hensyn til hans ulykkelige Familie.

Efter dette var der ikke andet for Schousboe at gøre end at søge Afsked. Men det var utvivlsomt for at give ham en Haandsrækning, at Provst Blicher samtidig foreslog ved hans Afgang helt at nedlægge Skibet som særligt Embede og gøre det til Anneks under Bredsten, idet han dels fremhævede, at det var aldeles umuligt for en Familie at leve af dets Indtægter, dels pegede paa, at paa den Maade blev Præstegaarden overflødig og kunde overlades Schousboe til Beboelse.¹⁵⁾

Dette Forslag støttedes af Biskoppen¹⁶⁾ og bifaldtes af Kancelliet. Schousboe afskedigedes derpaa den 26. Juni 1826, og en Uge efter fik Direktionen for Vejle Amts Fattigvæsen Brev om, at man overdrog Præstegaarden i Skibet, Nørre Vilstrup kaldet, til den, idet Schousboe under dens Tilsyn paa Livstid fik Ret til at bo der; siden skulde den sælges og det indvundne Beløb tilfalde Skibet Sogns fattige.

Schousboe var saaledes blevet afhængig af Fattigvæsenet, men der toges dog et vist Hensyn til ham. 1827 forhandlede Provsten med ham om, hvor meget der skulde afdrages i Præstegaardens Indløsningssum paa 500 Rbd. for Bygningernes Brøstfældighed, og selv klagede han samme Aar over, at hans Eftermand, Laurberg i Bredsten,¹⁷⁾ tilbageholdt en Del af Præstetienden i hans Naadensaar til Dækning af hans Re-

stancer. Kancelliet gav imidlertid Laurberg Medhold, men hvad der blev tilovers, tilhører Embedet.¹⁸⁾ Forøvrigt var Bygninger og Jord i saa ringe en Forfatning, at Myndighederne gav Tilladelse til Udstykning, naar der kun blev 60 Tdr. god Jord tilbage til Underhold af en Rytterhest, men henstillede samtidig, at Ejeren af Hovedparcellen eventuelt forpligtedes til at yde Schousboe Bolig og Brændsel. Køberen, Agent Nyholm, Haraldskær, fik derfor ogsaa Afslag, da han søgte om Lov til at faa Stuehuset overdraget til eget Brug.

Der foreligger ikke af de Papirer, jeg har haft i Hænde, noget om, hvordan Schousboe ellers i sine sidste Aar har skaffet Føde og Klæder til sig og sin Familie, men man maa vel tro, at han stadig er blevet støttet af sin Slægt, og at Sognets Folk heller ikke har glemmt ham, ligesom det ikke er usandsynligt, at Herredspræsterne af Medlidenhed med hans Skæbne privat har ydet ham en lille Understøttelse. Under Afhøringerne blev det sagt, at han det sidste Aars Tid havde været mere ædruelig, men hvorvidt dette blev varende, ved man intet om. Helt stolede man i alt Fald ikke paa ham, for da en af Sønnerne 1836 skulde have 100 Rbd., som var bevilget ham i Studiehjælp, udbetalt, mente Biskoppen det sikrest ikke at lade Pengene gaa gennem Faderen, selv om han ikke havde nogen egentlig Mistanke, og han vidste, at Sønnens Vel laa ham paa Sinde; det bedste vilde nok være, at den unge Mand fik dem successive.¹⁹⁾

Schousboe døde 1837 som umyndiggjort og blev begravet paa Skibet Kirkegaard. Hvor hans Hustru derefter boede, kan jeg ikke oplyse, men da hun døde 1848, opholdt hun sig hos en Datter, der var gift med Kapellan Riber i Aale. Hun blev begravet i Vejle, hvor en af Sønnerne, af hvilke tre havde haft Tilknytning

til og Stilling i Byen, havde Familiegravsted, og derhen blev ogsaa hendes Mands Kiste ført.

Et Lyspunkt i denne triste Historie er det, at det kom til at gaa Schousboes Sønner godt. *Jens Chr. S.*, f. 1805, blev 1832 pers. Kapellan i Vejle, 1835 Præst i Ringgive og Provst 1850—81 i Anst. — *Peter Sølling S.*, f. 1807, blev 1830 Institutbestyrer i Vejle, 1835 Kateket sammesteds, 1842 Præst i Odense og 1866—77 i Landet. 1842 blev han Dr. phil. paa Grundlag af en til Universitetet i Kiel indsendt latinsk Afhandling om »den kateketiske Metode«. — *Vilh. Carl S.*, f. 1810, blev Institutbestyrer i Vejle 1835, Kateket i Faaborg 1840, Præst ved Katrine Kirke i Ribe 1851, i Slangerup 1859 og i Høje Taastrup 1868—81. Hans Søn Vilh. Carl S. var 1888—1900 Biskop over Aalborg Stift. — Endnu nævnes en yngre Søn foruden de ovenfor anførte, Stefan Middelboe S. — det var ham, som 1836 bevilgedes 100 Rbd. — men om ham kan jeg intet oplyse. Har han taget Eksamen, har det i alt Fald ikke været som Teolog.

Noter.

1) Christoffer Sølling (1784—1809). 2) Aarhus Bispearkiv: Reversal 8, Fol. 275: Gejstligheden 1820. 3) Aarhus Amts søndre Provsti: Kopibog $28/9$ 1817. 4) Aarhus Bispearkiv i Kollegialprotokol $2/6$ 1820. 5) Niels Gudme Blicher (1817—33, Amtsprovsti). 6) Vejle Amtsprovsti: Synsprotokol 1824. 7) Hans Vissing (1800—37). 8) Ribe Bispearkiv: Kopibog $10/9$ 1823. 9a) Vejle Amtsprovsti: Kopibog $17/2$ 1824. 9b) Ribe Bispearkiv: Indk. Breve fra Vejle Amts vestre Provsti, Kladde $13/4$ 1824 til Udtalelse om Schousboes Ansøgning. 10) Biskop Hertz døde $2/6$ 1825 og efterfulgtes af Stiftsprovst Koefod, Ribe. 11) Nørvang-Tørrild Herreder: Provsteretsprotokol til Undersøgelse af Sagen mod Pastor Schousboe. 12) Chr. L. Ferslev (1802—31). 13) Ludvig Michael Lund (1808—32). 14) Fr. Petersen (1793—1823). 15) Vejle Amts Provstearkiv: Kopibog, Dec. 1825. 1824 opgaves Embedets Indtægter, naar de faste Udgifter var fradraget, til kun 141 Rbd. Sedler. 16) Biskoppens Kopibog $4/1$ 1826. 17) Provst Jac. Joh. Laurberg (1833—64). 18) Vejle Amtsprovsti: Reskripter o. a. til Nørvang og Tørrild Herreder, 1827. 19) Nørvang-Tørrild Herreders Provsti: Reskripter o. a. 1836.

SMÅTRÆK FRA 1864

EN JELLINGEDRENES OPLEVELSER UNDER KRIGEN

Af oberstløjtnant *J. C. Lund* (†).

Beretteren af disse personlige småoplevelser fra 64, oberstløjtnant *J. C. Lund*, er født i Jellinge 1849 og død i København 1932.

Han havde garnison i Fredericia 1874—1909 og gik af i 1914 som oberstløjtnant af reserven. Han ejede (ved arv) 1897—1906 gården »Thuesensminde« ved Stoustrup og var hele sit liv en ivrig og aktiv forsvarsvæn og national mand. Han bidrog ved forsvarsvalget i 1909 afgørende til at vælte Laust Rasmussen, iøvrigt en af hans tidligere soldater, og dermed til valget af venstremanden Stensballe. Han arbejdede i en årrække for Nationalmuseet med fredning af gravhøje og var i perioder formand for Sønderjydsk Forening i Fredericia og i København og gennem en lang årrække næstformand i De samvirkende sønderjydske Foreninger.

Med året 1862 kom der som et pust fra den store forunderlige verden »derudenfor«. Kongen ville komme til byen for at udgrave og undersøge kongehøjene, og han skulle have sin gemalinde og hele hoffet med. Kongen og dronningen skulle bo i præstegården og hoffets damer og herrer indkvarteredes rundt om i byen. Hos mine forældre skulle en af hofdamerne bo.

Jeg var selvfølgelig som alle andre højlig optaget af begivenheden. Byen stod på den anden ende, og ikke alle tog det så roligt som Mor, der til de andre bønderkoner, som frygtede for ikke at kunne gøre

det fint nok for deres højfornemme gæster, sagde: »A vil no gjør' et så godt for min, som a ka' — ær hon så ett tefreds mæ de, så er et væst for hinne sjæl«.

Det blev jo en bevæget tid under kongebesøget; der var mange festligheder, og vi drenge skulle naturligvis have alting med og »deltage« i alt — at vi ikke havde fået officiel indbydelse, lagdes der mindre vægt på.

En stor skuffelse havde jeg: jeg blev ret hurtigt klar over, at dersom kongens og dronningens fremtræden og optræden skulle være »kongelig«, så måtte min opfattelse af dette begreb grundigt revideres.

Ved et møde på Gorms Høj talte pastor Svendsen til Majestæten, så tårerne drev kongen ned ad kinderne. Men en anden dag undersøgte kongen en mindre gravhøj; der var ført en gennemgravning tværs gennem højen, og på bunden af denne lå kongen for at undersøge gravkammeret. Grevinden med sine damer, der skulle vise deres interesse, stod oppe på højen og så til, men kom for nær, så løs jord og småsten rullede ned over Majestæten. Herover blev kongen yderst opbragt og overøste damerne med en strøm af rå skældsord! — Et andet eksempel på kongens optræden: Ved foden af Gorms Høj var til kongens bekvemmelighed rejst et telt, og for at bringe kølighed i den stærke varme oversprøjtedes teltet af og til med vand. Medens dette en dag fandt sted, kom en gammel præst i fuldt ornat for at hilse på kongen. Da han nærmede sig teltets indgang, hvor kongen sad, fik han tilfældigt eller måske ved strålemesterens ondskabsfuldhed en douche. Synet af den ulykkelige præst var vel komisk, men kongens ubeherskede og åbenbare lystighed over den gamle mands uheld var ikke »kongelig«.

I det hele var kongen mig en gåde. Jeg forstod ikke dengang, således som pastor Svendsen, kongens dobbeltnatur. Da efter det føromtalte møde på Gorms Høj en af Svendsens kolleger spurgte ham, hvorledes han dog havde kunnet virke så gribende på kongen, svarede han: »Jo, ser Du, kongen er en sammensat natur, han er noget af en konge og noget af en sjover — tal til kongen i ham, så kommer det kongelige frem.« —

Så rejste kongen, og livet i landsbyen kom atter i de vante folder. Undersøgelsen af Gorms Høj havde ikke givet noget resultat, hvilket ikke havde forundret gamle folk, der havde rystet betænkeligt på hovedet, da gravningen begyndte. Der havde altid været noget mystisk ved den høj. Gamle folks bedsteforældre havde berettet, at der i gamle dage havde været et bundløst hul i højens top. Bymændene var engang blevet enige om at undersøge hullet noget nærmere, og de formåede byhyrden til at lade sig fire ned i hullet for at se, hvad det indeholdt; selv stod de ovenfor og holdt i rebet. Da de efter nogen tids forløb ville trække hyrden op igen, opdagede de til deres forfærdelse, at der ikke var nogen mand i rebet, men at dette var brændt over. Byhyrden så man aldrig mere. Om den anden høj fortaltes, at der i toppen havde været en undergørende kilde, som imidlertid havde mistet sin kraft, da en mand vaskede sin syge hest i vandet. —

Så kom krigen og snart efter, som et lyn fra klar himmel, rømningen af Dannevirke og tilbagetoget nordpå.

*

Den 6. marts rykker fjenden frem mod Vejle, og den 8. angribes byen. Far var den dag i Vejle som ri-

dende stafet, og vi gik hjemme i stor uro for ham. Først den følgende dag kom han hjem, og grunden til hans udeblivelse var følgende: Da vore syd for byen stående tropper trak sig tilbage og barrikaderede Sønderbro, ville han, før han tog hjem, dog se, hvordan kampen udviklede sig. Han gik derfor op på Torvet, hvorfra der var udsigt ned til broen. Pludselig begyndte fjenden fra Møllebakken syd for byen at beskyde byen, der faldt projektiler på Torvet, og dette betog ham lysten til yderligere observationer, hvorfor han skyndte sig hen at sadle sin hest og komme af sted. Men før han nåede ud af byen, var Østrigerne trængt frem og spærrede udgangene, og han måtte tilbringe natten i den erobrede by.

Oppe ved Jellinge stod imidlertid rytterbrigaden og et halvbatteri opmarcheret hele dagen. Den lange ventetid tog på indholdet af dragonernes madposer og feltflasker, og vi drenge havde travlt med at bringe nye forsyninger af smørrebrød og øl, i hvilken anledning der af og til faldt en drikkeskilling af. Således havde jeg fået en skilling (2 øre) og havde taget imod den uden at tænke nærmere derover. Da jeg om aftenen bl. a. fortalte Mor dette, fik jeg imidlertid en tydelig følelse af at have handlet slet og uværdigt, da hun indigneret udbrød: »Vil Du virkelig lade Dig betale for at bringe danske soldater mad og drikke?«

Hen på aftenen trak rytteriet nordpå, og dele af 1ste regiment, der havde holdt overgangene over Vejle Å besat, kom gennem Jellinge for at gå samme vej. Disse troppers holdning og disciplin var ikke god, hvad selv jeg kunne se, men hvordan kan det vel være anderledes med tropper, der altid må gå den forkerte vej.

Det var med en særegen uhyggefølelse, beboerne så

vore soldater drage bort. Nu var man overladt til Tyskernes vold, og hertil kom i mit hjem frygten for, at der skulle være tilstødt Far noget.

Det havde sneet lidt om natten, og jeg var næste morgen sammen med daglejeren Rasmus i færd med at feje sneen bort fra indgangsdøren, der vendte ud mod gaden. Pludselig kom to ungarnske husarer galopperende. De standsede op, og samtidig med, at de på en grim — og som jeg syntes meget uforsigtig — måde håndterede karabinen, brugte de en farlig kæft, på et kaudervælsk, hvori man kun kunne opfatte ordet »Dänen«. Da situationen forekom mig mindre tiltalende, ville jeg trække mig tilbage, ind i forstuen, men forsøget herpå mislykkedes plat og bidrog kun til at forværre situationen. Rasmus havde nemlig i tide, da faren nærmede sig, været betænkt på at salvere sig — han smuttede ind i huset og smækkede døren i lås efter sig. På et brøl fra Ungarerne måtte jeg atter gøre front mod disse, der stadig brugte en farlig mund og håndterede deres karabiner på en noget uforsigtig måde. Da imidlertid den af Ungarerne ønskede underhandling af visse grunde ikke kunne føre til noget resultat, galopperede de snart videre.

Dette var indledningen til en længere række mer eller mindre ubehagelige visitter af tyske patruljer. Allerede næste dag havde vi dem igen, og da medførte deres besøg yderst dramatiske og ubehagelige følger for byen og en stor del af dens beboere.

Den 10. marts havde en fodfolkspatrulje haft meget travlt med at omhugge de store flagstænger på Kongehøjene, men efter denne bedrift afmarcherede den, og der faldt atter ro over byen. Bønderne røgtede kreaturerne til natten, og seminaristerne søgte sammen for ved en pibe tobak at drøfte situationen. Man var nem-

lig utilfreds med, at forstanderen ikke på en henvendelse havde villet hæve undervisningen, men havde imødegået deres, som de selv syntes gode, grunde med et: »Vi lever under folkerettens værn.«

Da, ved mørkets frembrud, lyder der i stilheden militær-signaler, og få øjeblikke efter trænger Tyrolerjægere ind i hvert hus og gård i byen. Disse Jægere, små, raske fyre i grå kapper, spidsbukser i snørestøvlerne og med sorte hanefjer i hatten, førte alle voksne mandfolk ud på gaden, hvor de samledes i en stor flok, for — som det viste sig — at føres til Vejle til skansegravning. Det kan ikke nægtes, at disse sortsmudsede krigere, såvel i udseende som opførsel, svarede udmærket til mine forestillinger om veritable røvere, og jeg fandt situationen alt andet end tiltalende, da de trak også mig frem på gulvet for at konstatere, om jeg var arbejdsdygtig. Resultatet af denne min første session blev dog, at jeg blev infamt kassetret som undermåler.

Hele overfaldet var kommet i høj grad overraskende, hvilket naturligvis også var beregnet, og gennemførtes med hensynsløs brutalitet. Det hele skulle gå i en fart, og det må indrømmes, at soldaterne kun lagde ringe vægt på, om de udskevnes påklædning var komplet. En seminarist, som var syg og sengeliggende, sad halvpåklædt på en stol, mens værtinden redte hans seng; han måtte ud med de andre, uden at blive ordentlig klædt på. Og på samme vis gik det flere. Adskillige måtte ud i slåbrok og morgensko, mange uden hovedbeklædning, og at alt dette var »ej blot til lyst«, vil man forstå, når det oplyses, at der var dyb snesjap på gaden; efter stærk tøj var det begyndt at fryse, og det var bitterlig koldt. Behandlingen af disse fredelige mennesker var altså alt andet end blid, og således

også gennemsøgningen af husene: aflåsedede døre sprængtes med kolben og sengene undersøgtes med bajonetterne.

Der samledes efterhånden en stor hob mennesker og køretøjer (som også var bleven beslaglagt) på gaden, hvor de først ankomne måtte stå længe og lide i kulden. Men de havde på den anden side den fordel af ventetiden, at mangt et føleligt savn af fodtøj og hovedbedækning blev afhjulpet af raske og modige kvinder.

På ca. 20 vogne anbragtes nu så mange af fangerne, som der var plads til, foruden 2 soldater på hver vogn. De mange, der ikke var plads til på vognene, ordnedes i en lang kolonne, og på kommandoen »Vorwärts« satte denne bedrøvelige skare sig nu i bevægelse ud ad Vejlevejen, bevogtet på alle sider af soldater. Det var en broget flok, som i den bitterkolde aften drog ud mod det uvisse: en præst, en læge, flere lærere, seminarister, gårdejere, daglejere, håndværkere og bønderkarle. Næsten alle klasser var repræsenteret i denne flok, der med sænket hoved og ængstet sind grundede på, hvad denne deres aktive deltagelse i krigen vel kunne føre til. Man anede det værste og hengav sig håbløst til den tanke, som et udspremt rygter gav næring, at de skulle til Fredericia og stilles i spidsen for de kolonner, der skulle storme fæstningen.

Min senere svigerfar, Johannes Bentzen fra Styvelgård lidt vest for Jellinge, var kommet til byen for at spørge nyt, men blev taget af Østrigerne og stukket ind i kolonnen. Da han på marchen var kommet lidt udenfor byen, smed han sig imidlertid i vejgrøften. »I må gjør ve' mæ, hva' I vil, a går ett en skridt!« De slog og sparkede ham, men måtte lade ham ligge.

Imidlertid drog toget videre og anråbtes ved Lerbæk

Vandmølle af tyske vedetter: »Wer da? — Gute Freund! — Feltruf? — Malene! — Passieren!« Man kommer forbi feltvagten, som ligger lejret om en vagtild i skoven, og når overfor skoven herregården Lerbæk, ved landevejen omtrent midt mellem Jellinge og Vejle. Komne ind i gården føres fangerne ind i laden og staldene. Der sættes vagt ved indgangene, og dermed er »indkvarteringen« i orden — enhver må ordne sig, som han bedst kan.

Sove kan dog kun de færreste, på grund af de uvante forhold og samtidig af frygt for at indebrænde, thi sammen med vore 4—500 civilister er her nemlig indkvarteret ligeså mange soldater, der omgikkes tællelysene på en såre letsindig måde. Ladedørene stod åbne, hvilket voldte en ulidelig træk, som navnlig seminaristerne led meget under, da de fleste af disse var kommet ud lige fra den varme kakkelovn og i en meget let påklædning.

Efter en lang og uhyggelig nat brød morgenen endelig frem. Soldaterne tog fat på deres morgenmåltid, og fangerne, hvoraf mange ikke havde »drukket the« den foregående aften, misundte dem det tørre brød og rå flæsk, som de trak ud af deres ikke absolut rene brødposer. Efter sigende var der givet ordre til at forsyne fangerne med brød, flæsk og brændevin, men kun de færreste fik noget.

Der trådtes nu an og afmarcheredes ad Vejlevej, efter at nogle afkræftede oldinge havde fået lov at blive tilbage. I udkanten af Vejle blev der gjort holdt, og det var først nu, i det klare dagslys, fangerne ret kunne overskue deres elendighed. Siv- og morgensko var i laser, forknythed og modløshed prægede de blege ansigter.

Atter optoges marchen ind gennem byen, og da man

nåede den sydlige udkant, havde fangerne den trøst, at man ikke slog ind på Fredericiavejen, men drejede om ad Koldingvejen: man kunne heraf skønne, at man dog ikke lige straks skulle føres til Fredericia for at skydes af egne landsmænd. På de høje bakker syd for Vejle gjordes der holdt, og under soldaternes ledelse blev fangerne sat i gang med at bygge videre på nogle her påbegyndte skanser. Det blev antydnet, at de ville få lov at gå hjem, når arbejdet var fuldført; der blev derfor taget fat med fortvivlelsens kraft, og man forstår de brave arbejderes harme, når soldaterne, for at gøre opfyldningen fast, nedtrampede og udtrampede jorden, så man tilsyneladende måtte begynde forfra.

Sulten plagede forfærdeligt. Beboerne sendte vel mad ud, men den nåede ikke frem, er vel af soldaterne bleven betragtet som god prise. En gammel mand kom med noget smørrebrød til sin søn, som han gik rundt og ledte efter. En af fangerne blev helt vild, da han hørte tale om mad, og styrtede sig over den gamle for at erobre provianten. Efter nogen kamp lykkedes det ham også, men en seminarielærer får ham til at opgive erobringen, og nu deles den sammenklemte og sammenmasede mad mellem flere.

Det regnede uafbrudt, og da det var en pløjemark, der arbejdedes i, forstår man, det blev et slemt ælte. Der blev ligeledes fældet træer, hvorved en ung knøs dræbtes.

Henimod aften standsedes arbejdet, og fangerne var naturligvis i høj grad spændt på, om vejen nu gik til frihed eller til videre strabadser; de, som håbede på, at det nu skulle være slut med deres lidelser, blev imidlertid dybt skuffet. Efter at have stået og frosset en times tid førtes fangerne nemlig til herregården

Petersholm, en kvart mil fra arbejdsstedet. Her måtte de yderligere vente en halv times tid i gården, hvilket forsåvidt var heldigt, som de herved fik lejlighed til at slukke deres tørst i kreaturerne vandtrug. Derefter dreves de ind i forskellige udhuse, på hø- og kornlofter osv. Gårdens forpagter fik nu travlt med at uddele mælk, brød og flæsk (råt) til sin ekstraordinære indkvartering, og skønt retterne ikke var fine og serveringen endnu mindre, mærkedes ingen kræsenhed. Nogle fik udleveret grønsaltet flæsk, som smagte dejligt, men voldte en ulidelig tørst.

Uheldigvis var det store kornloft, hvor de fleste af fangerne blev anbragt, blottet for halm, så de her logerende led meget af kulde. En dyngge ærter ydede kun et dårligt leje, men mange fyldte lommerne for at have noget til tæring næste dag. En fandt dog en stor kasse med mel, hvori han krøb ned, våd som han var. Det bedste kvarter havde sikkert nok en flok, der var anbragt på høstænget ovenover kostalden, og dog var — som vi skal høre — nogle af disse mennesker utaknemme nok til at forlade det varme leje i utide. Om natten var nemlig en af fangerne så uheldig (eller heldig) at falde gennem loftet ned i stalden. Efter at have sundet sig lidt opdager han imidlertid en bagdør ud af stalden, og ved at åbne den ser han, at der ingen vagt er udenfor. Han var naturligvis ikke længe om at meddele sine lidelsesfæller på høstænget denne sin opdagelse, og adskillige betænkte sig ikke på ad denne vej at opnå den gyldne frihed.

Om morgenen lød Østrigernes »Heraus!« og man søgte — med nogen besvær på grund af de ømme fødder — at komme ned i gården. Manden fra melkassen var mærkelig at skue. »Oh, der Müller, der Müller!« råbte soldaterne jublende, men deres mun-

terhed gik over til forbitrelse, da de opdagede, hvorledes der var gået svind i indkvarteringen over høstænget. Deres harme lod de gå ud over de andre fanger, og der vankede både hug og slag.

Atter gik marchen til skuepladsen for gårsdagens lidelser, og i dag måtte der graves skyttegrave.

Hen på dagen kom nogle kvinder med levnedsmidler, som de fik lov at uddele, og nu nærmer sig »martyriet«s afslutning. Dette tilkendegives ved, at friheden nu kan opnås for 1 daler til underofficeren, og prisen faldt hurtigt til 2 à 3 mark. Enkelte af de mest medtagne af fangerne blev givet fri, og ikke få af de menige Østrigere gjorde deres bedste for at hjælpe disse halvt ødelagte mennesker tilrette ved at føre dem ind i nærliggende huse og skaffe dem mad. I flere tilfælde delte soldaterne indholdet af deres madpose og feltflaske med fangerne.

Opløsningen blev større og større, nogle kneb ud, andre slap bort for 1 mark, og endelig henimod aften blev alle givet fri. Beboerne i Vejle havde samlet madvarer i en nærliggende gård, for at de trætte og sultne slavearbejdere kunne styrke sig, forinden tilbageturen til Jellinge tiltrådtes. Efter et meget kort ophold i Jellinge tøvede seminaristerne ikke længe med hver især at søge til sin hjemstavn — de havde fået en absolut og velbegrundet mistro til den praktiske nytte af folkeretten.

*

I den følgende periode mærkede vi mest til krigen gennem besøg af fjendtlige patruljer fra tid til anden. Deres væsentligste opgave syntes imidlertid at være afsøgning af beboernes spisekamre og hønsehuse. En dag så jeg til min ærgrelse en Prøjser komme ned fra

høststænget med en hel del dejlige æg i sin felthue. For at få æggene gemt på en bekvem måde satte han huen på hovedet med æggene i, men her havde han ikke regnet med den fule misundelse, der sommetider griber menneskenes børn: en af kammeraterne, der formentlig ikke havde været så heldig at finde noget lækkert, går hen og giver æggetyven et venskabeligt klask oven i huen. Resultatet heraf var så grinagtigt, at jeg følte mig trøstet for tabet af mine æg.

Først i april blev jeg konfirmeret, og da konfirmanderne og deres forældre nogle dage efter var til alters, blev den hellige handling forstyrret på en rå måde ved, at to prøjsiske husarer red ind i kirken, den ene helt ind på hovedgangen, hvor han holdt stille et øjeblik, før han vendte hesten og red ud igen. —

At dette optrin vakte både forstyrrelse og afsky, er en selvfølge, men egentlig forbavset over dette udslag af prøjsisk mentalitet blev man ikke, man havde efterhånden vænnet sig til lidt af hvert i den retning. Navnlig havde Prøjserne begyndt at røve heste, hvilket voldte en ikke ringe uro.

Personlig havde jeg af Far fået pålæg om, når jeg arbejdede i marken, da at holde skarpt øje med landevejen fra Vejle for, såsnart der viste sig Prøjsere her, at forsvinde med hestene i den nærliggende skov. Men en dag må jeg ikke have været agtpågivende nok, for pludselig ser jeg, ikke blot en rytterpatrolje, der er kommet godt nær ind på mig på vejen, men også to ryttere, der havde skilt sig ud fra hovedstyrken og i god fart kom hen over markerne med tydelig retning mod mig. Her var ingen tid at spille. Jeg rev hammelrebene af, sprang op på den ene hest, og i susende fart gik det ad skoven til, som jeg heldigvis nåede

uden at blive indhentet. Her følte jeg mig forholdsvis sikker, da jeg kendte alle krogveje, og det viste sig da også, at Tyskerne opgav forfølgelsen ved skovens udkant — og hestene var reddet for denne gang.

*

Den 1ste maj oprandt den betydningsfulde dag, da jeg tiltrådte mit ansvarsfulde embede som vogterdreng i præstegården.

Det var en »god plads«, der lønnedes med 20 blanke dalere om året, men det bedste ved pladsen var, at den var nær mit gamle hjem, og så — navnlig — at jeg i min husbond, pastor Svendsen, vandt en god og trofast ven og velgører. Denne både som præst og seminarieforsøger lige fremragende mand var i besiddelse af megen humor. Da der var mange uden-sogns folk, som havde løst sognebånd til Jellinge kirke, kneb det undertiden med plads, hvorover en del seminarieelever følte sig brøstholdne, idet de mente, at de ikke behøvede at finde sig i, at fremmede folk optog pladsen. På kammeraternes vegne mødte derfor en dag Holm og Rosendal hos forstanderen for at klage, og i slutningen af deres beklagelser anførte de — velsagtens som en slags trussel — at under sådanne forhold blev de jo nødt til at gå i kirke i nabo-sognet (hos Svejstrup i Nørup). »Ja ja, kære venner«, svarede Svendsen med et lunt blink, »gør I endelig det, så får I en god spadseretur og en udmærket præken, og så er sagen jo i bedste orden.« —

En længere tid var bøhmiske dragoner indkvarteret i præstegården. En af dem var ikke så lidt af et sprog-talent, idet han havde lært at tale jysk forståeligt, om end ikke helt korrekt. Han var en stor slikmund, og da jeg var hans specielle ven, fik jeg ofte lov til at

smage hans forunderlige, men velsmagende retter. Præstefruen derimod kunne han ikke lide, og han udtrykte sine følelser sålunde: »Do, Kristian, bist æ gue Mann, aber æ Frau ist æ skit Mann.« —

En aften kom et større prøjsisk kommando til byen og bestemte sig til at overnatte her. Indkvarteringen gik såre nemt, den ordnede hver soldat på egen hånd. Jeg var allerede gået i seng og sov trygt, da jeg vækkedes ved på en ret ublid måde at blive trukket ud af sengen af en Prøjser, som derefter uden videre indtog min plads. Der var ikke noget for mig at stille op, min indignerede protest blev kun besvaret med et bredt grin. Jeg fik noget tøj på og gik over i laden for i halmen at fortsætte den afbrudte søvn, af hvilken jeg vækkedes næste morgen ved at høre malkepigen inde i kostalden synge med høj og skingrende stemme: »Her i Danmark her har vi det så dejligt, her er frihed, ja, meget mere end det.« Jeg kunne ikke rigtig få dette til at harmonere.

Vor sædvanlige betydelige store udførsel af heste til Tyskland var naturligvis stoppet af krigen. Formodentlig for at retablere dette forhold stjal og røvede Prøjserne over hele Jylland alle de heste, der duede noget — og som de kunne få fat på. Thi Jyderne syntes meget dårligt om den måde at »handle« på.

Det var hen på sommeren, og i præstegården havde vi tilfældigvis ingen indkvartering. Så en stille søndag-eftermiddag kom hesterøverne atter til byen og en patrulje indfandt sig i præstegården. Pastor Svendsen fik ordre til at følge med over i stalden, Prøjserne ville ha fat på to dejlige køreheste, som de havde fået at vide, præsten ejede. »De brune« var imidlertid på græs, hvad præsten dog ikke vidste noget om. Der-

imod var jeg i stalden, da selskabet arriverede, og da jeg straks skønnede, hvad det drejede sig om, var jeg samtidig klar over, at de brune skulle reddes, koste hvad det ville. Jeg sneg mig ud af stalden, ud af gården og stak i løb ned mod hestene. En af Prøjserne havde imidlertid opdaget min manøvre og sluttede sig hurtigt til hensigten, så snart han fik øje på hestene på marken. Han startede omgående et væddeløb med mig, men på mine bare ben var jeg ham dog så overlegen, at jeg nåede hestene, slog dem løse og jog dem i vild fart ud over markerne. Først da indhentede Prøjseren mig og belønnede min indgriben med en kraftig lussing, medens pastor Svendsen bagefter vurderede min optræden i denne affære til 1 mark!

AFTENMUSIK

Af *H. Frandsen*, organist ved Sct. Nicolai kirke, Kolding.

De såkaldte turistkoncerter i Kolding, Sct. Nicolai kirke, kan kun yde stof til et mindre kapitel i årbogen, da denne form for musikaftener jo blot går tilbage til mandag den 7. juli 1952 kl. 21 aften, hvor jeg forsøgte med den første aften, som blev modtaget med et overraskende stort besøg.

At forsøget kunne videreføres og fik denne smukke og gode modtagelse, som er fortsat, turde måske være et lille tegn på, at der eksisterer en art efterklang af, hvad man i Sct. Nicolai kirke i Kolding kunne opleve ved begyndelsen af det 18. århundrede, hvor der var ugentlige orgelkoncerter »at høre på« i den gamle kirke hver onsdag fra klokken to til tre. Et opslag i våbenhuset meddelte orgelprogrammet.

I denne forbindelse bør det nævnes, at overleveringerne fra Bach, Buxtehudes og Händels musikaftener i høj grad har inspireret mange nuvirkende organister til at holde »aftenmusik«, og ligeså her i byens gamle kirkehus.

Takket være Kolding Turistforening samt menighedsrådets økonomiske støtte har man således fra organist- og kantorembedets side følt virketrang for denne gren af sognets menighedsarbejde.

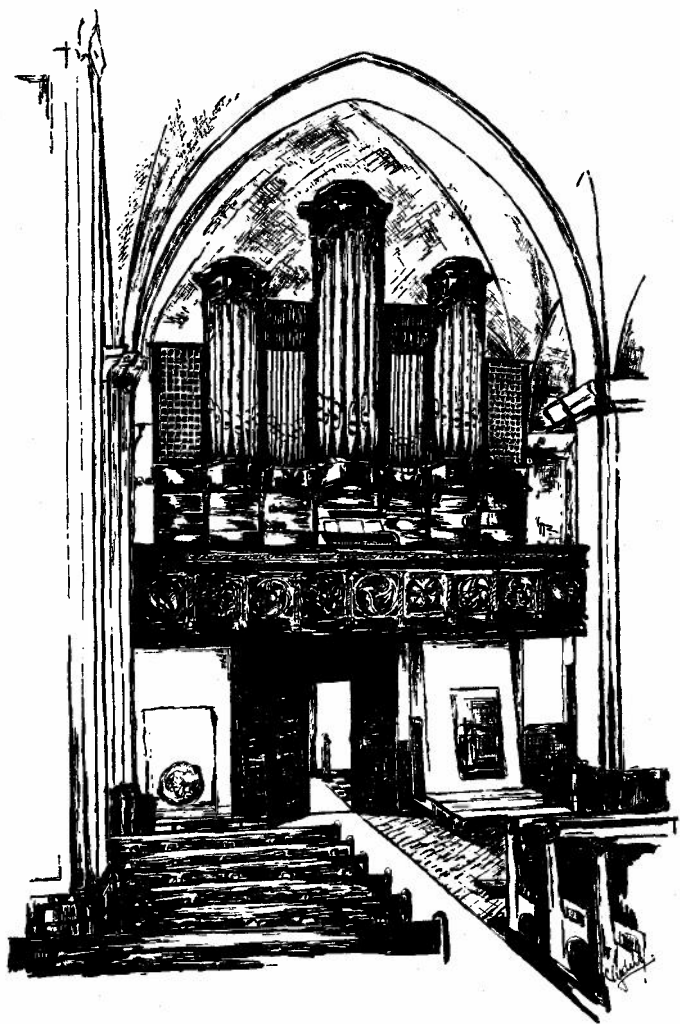
For koldingensere og de indenlandske turister har

det været noget nyt at kunne komme ind i byens gamle kirke om aftenen, netop som sommertusmørket gradvis falder på udenfor, og opleve en stille musikstund i andagt, hvor blot kirkemusikkens komponister bragte budskab under de gamle hvælvinger. Og for udenlandske gæster — især fra de sydlige lande — er det en glæde, skrives der blandt andet i herværende vandrerhjems gæstebog, at man her i en ukendt by i et fremmed land kan genfinde noget af det, som er naturligt på deres egne breddegrader, dette at kunne gå ind i den — med blot levende kerter — fra højkorets og alterkorets skønne stager — dæmpet oplyste kirke ved aftentid og lytte til de samme toner, som lyder i deres egen kirke, når vesperklokken har ringet sammen i hjemsognet til completorium.

Det beror ikke på nogen tilfældighed, at man har indledet disse aftener med klokkeringning, thi fra hvilket kirketårn har man skønnere klokkeklang, end når der ringes med den store, malmfulde stormklokke. Man har altid ringet ca. 10 minutter før pågældende turistkoncert, og kirkedøren har inden for dette interval stået åben, mens klokkeklangen fuldttonende lød over sognets gamle hustage og inde i kirken stemte sindet til stilhed og andagt. For den på orgelbænken blev denne indledning et inspirerende og åndfuldt bidrag til at give sig hen i de gamle mestres værker. Just denne begyndelse lader tankerne gå til det 18. århundredes orgelstunder, måske lød samme klokke også den gang før orgelkoncerterne.

Klokkeringningen, orglet, den dæmpede belysning, det prægtige kirkerum ikke at forglemme, den gamle træfløjte, blokfløjten, er alle faktorer, der er uadskilleligt sammenknyttede og medvirkende til at skabe »aftenmusik«. Samtlige aftener er afsluttet med aften-

bøn fra altret, hvorefter man i den dæmpede belysning har samlet sig i fællessangen »Altid frejdig, når du går veje, Gud tør kende«.

Kan der nu i »aftenmusikken« ligge en tilskyndelse

til at tro og for den, der tror, en tilskyndelse til at befæstes i troen? — Jeg mener det.

Når man hører tonekunst, som blandt andet Bach's, Buxtehudes og Händels, der efter min mening står som de uovertrufne forbilleder for al kirkelig tonekunst, da er det, som der kaldes på det bedste hos mennesket. Dybe længsler, som var trængt tilbage af verdenslivet, bliver atter levende, og man får en fornemmelse af, at der findes et renhedens, et skønhedens og godhedens rige.

Det er derfor ikke underligt, at kirken gennem hele sit levnedsløb har tillagt musikken en særdeles stor betydning. Hvorvidt »aftenmusik« kan opretholdes, vides ikke, men så længe der er nogenlunde behov for dette led i turistarbejdet og menighedsarbejdet i sognet, er det mit håb, at det påbegyndte forsøg fra 7. juli 1952 kan opnå interesse ind i fremtiden.

Et instrument, som har påkaldt sig opmærksomhed ved disse aftener, er blokfløjten. Denne gamle træfløjte har i nogen grad bidraget til at genskabe de ældre komponisters værker i den klangkarakter og rige kultur, der prægede fortidens »aftenmusik« og tonekunst i det hele taget.

Af komponistnavne fra programmerne ved de tyve turistkoncerter, der har fundet sted, finder jeg det nærliggende at nævne *Bach*, *Buxtehude* og *Händel*. Disse mestres værker har sikkert også været fremført ved de ugentlige orgelstunder, »kirkemusiktid«, i det 18. århundrede.

Johan Sebastian Bach er født 21. marts 1685 i Eisenach, døde 28. juli 1750 i Leipzig. Bach er ved siden af Händel den betydeligste skikkelse inden for barokmusikken. I sin kunst sammenfatter han de tidligere

århundreders udviklingslinier og fører dem til en stor-slået kulmination. Bachs værker har deres umiskendelige personlige præg, enhver påvirkning indgår på en selvfølgelig måde i den skabende proces. Hans storhed afspejler sig måske fremfor alt i den genialt-dristige måde, hvorpå han forener den polyfone stil med den moderne, på dur og mol baserede harmonik. I modsætning til senere tiders komponister (Beethoven f. eks.) betragtede Bach ikke sin musik som fri selvstændig kunst. Han skrev sine værker i overensstemmelse med de krav, hans ydre stilling medførte, og følte sig i sin kirkemusik som tjener for den religion, hvori han var forankret gennem en fast og sikker tro.

En stor rolle spiller de protestantiske koraler — hans salmemelodier —, hvoraf flere er sunget af såvel solister som af kirkekoret ved »aftenmusik« her i Sct. Nicolai kirke. Gennem hele hans kirkelige vokalmusik optræder en dybt personlig, stærk følelsesbetonet udformning, ligesom hans recitativ kendetegnes ved en forunderlig udtryksfuldhed i forbindelse med en yderst omhyggelig understregning af så godt som hvert eneste betydeligt ord.

Samtiden så i Bach den store orgelkender og virtuos.

Gennem overleveringer ved man, at Bachorgelets stemmer var rene og stærke, og i vore dage, efter en periode med orkesterimiterende orgler, vender vore orgelbygmestre nu atter tilbage til dette klangideal. *Forhåbentlig vil man også en dag overveje at få disponeret et Bachorgel til herværende Sct. Nicolai kirke.*

For vor tid står *Diderik Buxtehude* først og fremmest som den berømte komponist, hvis toner skabte ham et verdensnavn. Ingen båndoptagelse eller gramfonplade har gennem århundrederne bevaret min-

det om, hvordan Buxtehude spillede sit hovedinstrument, orgelet, eller hvordan han musicerede med sit orkester og sine sangere. Disse sider af hans virke bør dog ligefuldt mindes; thi det tør med stor sikkerhed forudsættes, at det ikke blot var som komponist, men i høj grad også som udøvende kunstner, hans samtid beundrede ham. I dens øjne har han nok først og fremmest være den store orglets mester, giganten, hvem ingen nåede over eller blot ved siden af i hen-seende til den kunstneriske og tekniske beherskelse af instrumentet. Nutiden, som er henvist til at danne sig et indtryk af hans livsværk alene på grundlag af den sikkert ret spredte del af hans produktion, der er bevaret, bestyrkes, blandt andet af hans orgelværkers virtuose anlæg, i den opfattelse, at han har været størst, netop når han sad ved orglet.

Diderik Buxtehude var *stor* som kunstner og menneske, han var dansk af oprindelse, og i vort lands historie vil han til sene tider blive mindet ikke blot som den vældigste musiker, men også som en af de betydeligste personligheder overhovedet, vor danske kultur har fostret.

Hele sit liv var Diderik Buxtehude kirken en tro og ydmyg tjener, og han viede den alle sine kræfter. Hans indstilling over for den var præget af dybeste pietet, og adskillige kendsgerninger taler for hans menneskelige og kristelige sindelag. At dette også har farvet hans opfattelse af musikken og dens mission i kirkens tjeneste tør anses for givet. Han var uden tvivl en mand, for hvem den musikalske gerning i kirken var et kald fra oven.

Hans indsats her blev større og rigere end de flestes, og med fuld ret kan man som Københavns Universitets lærer i kirkehistorie, prof. dr. Jens Nørregaard gjorde

ved 300 års mindefesten for ham i hans gamle kirke, Sct. Mariæ i Helsingør, føje hans navn ind i kransen af de store religiøse personligheder på hans tid: Milton, Pascal og vor egen Thomas Kingo. Buxtehude var af et sådant format, at ingen af hans brødre i kunsten herhjemme siden har formået at overstråle hans lysende geni. Hans livsgerning som orgelspiller og komponist blev af banebrydende karakter inden for den musikalske kunsts historie, i hvilken hans navn har fået virkelig international klang.

Ligesom Bach har *Händel* sin musikalske rod i 1500- og 1600-tallets midttyske kapelmester-, kantor- og organistmilieu. Allerede i 7-års alderen havde Händel fået den fremragende organist Zachow til lærer, for hvem han ofte vikarierede på orglet. I sommeren 1703 rejste Händel til Lübeck for at undersøge de eventuelle muligheder for at blive den aldrende Buxtehudes efterfølger som organist ved Mariakirken.

Da det viste sig, at magistraten efter Buxtehudes ønske gerne så, at efterfølgeren ægtede datteren Anna Margareta, opgav han embedet og vendte tilbage til Hamburg.

Händels rejseår i Italien 1706—10 modnede hans musikalske skaberkraft, og især var mødet med det italienske bel canto af den allerstørste betydning for udviklingen af Händels melodik. Det første ophold gjordes i Florens, hvor arveprins Ferdinand var centrum i en rig og fornem musikelskende kunstkreds.

Händel var en for baroktiden typisk kunstnerskikkelse. Han var verdensmanden, til hvis mægtige stætelige person allongeparykken ufejlbarlig var knyttet, der bar kården og havde let ved at drage den. 1710 udnævnte kurfyrsten af Hannover, der senere skulle

blive konge af England, Händel til sin hofkapelmester og bevilgede ham straks orlov til en rejse til London. Her vakte Händel stor opsigt som orgelspiller og vandt særlig dronning Annas bevågenhed og med et nyt scenisk værk, skrevet på fjorten dage.

Med den tiltagende sans for de ældre perioder i musikkens historie har man ofte sat værker på programmet af Bach, Buxtehude og Händel, tre navne, som mesterligheden lyser ud af, men i øvrigt figurerer mange flere, også danske komponister ved disse kirke-musikafteener, der blandt andet af udlændinge er karakteriseret som aftenbøn (completorium) i byens gæstebøger.

Det konstateres gang på gang, at mange interesserede tilhørere har haft et forbavsende ringe kendskab til kirkemusikkens komponister og udvikling, som jo danner en væsentlig baggrund for turistkoncerternes programvalg. Jeg undlader derfor ikke at *takke* redaktionen af Vejle Amts Årbog for opfordringen til at omtale »aftenmusikken« fra byens gamle kirke. Når denne omtale ikke omfatter langt flere komponister fra programmerne, skyldes det blot, at alt må have sin naturlige begrænsning. Valget af de tre omtalte komponister er dog ikke ganske tilfældigt, men først og fremmest dikteret af, hvilke komponister, der har påkaldt sig særlig opmærksomhed og påskønnelse.

Turist-kirkemusikafteenerne opnåede en smuk fornyelse med den nye salmebog, idet man valgte at slutte aftenene med Litaniet i salmebogens 2. del side 11 med toner efter førreformatorisk tradition ved Jens Peter Larsen og Mogens Wøldike. For den, der ikke har hørt gregoriansk kirkesang før, kan melodierne virke monotone. De efterligner på en måde den men-

neskelige talestemme, holder sig hovedsagelig på en enkelt tone og slutter ganske enkelt, ganske som talestemmen sænkes ved slutningen af en sætning.

Selvom der er økonomiseret med de melodiske virkemidler, bliver den gregorianske sang aldrig ensformig. I den fintmærkende måde, hvorpå tonerne afstemmes efter hinanden og ordene, er det udtryksmidler, som få stilarter kan vise magen til.

Der er noget nøgternt over den gregorianske kirkesang, noget sobert, men derfor bandlyser den ikke følelser. Den er stadig udtryk for tilbedelse, og netop for et fællesskabs tilbedelse, der minder om en lovprisning.

Gennem ovennævnte Litani genfinder man den gamle traditionelle og tjenende gregorianske meloditone. Litaniet har sluttet »Aftenmusikken« og virket *som en tidebøn*. Salmebogskommissionen, Jens Peter Larsen og Mogens Wøldike bør påskønnes med den tak, at man benytter Litaniet, thi her forenes toner og tekster på tjenende og stilfuld måde.

Menneskenes huse og hjem forandres og opløses, men kirken står her for at vise hen til det, som er af evig art. Græsset visner, og dets blomster falder af, men Herrens ord forbliver evindeligt. Og hans ord og menighedens toner vil også i fremtiden forme sig til opbyggelse og andagt, når de gamle klokker ringer sammen til kirkemusiktid.

VEJLE AMTS AVIS 1828 - 1960

Af redaktør *Vilh. Ravnemose*, Skanderborg.

De betydelige økonomiske ændringer, som kendetegner tiden, der fulgte efter Verdenskrig II, har ogsaa medført strukturelle ændringer indenfor den danske dagspresse, hvor mange lokale provinsblade har maattet give op overfor de tekniske fremskridts uafvendelige omkostningsstigninger. Denne »Bladdød« ramte Vejle Amts ældste dagblad 30. juni 1960.

Det er en af Vejle Amts historiske Samfunds opgaver — som det er udtrykt i formaalsparagraffen — »at samle Optegnelser til Brug for kommende Tiders Granskning«; blandt saadanne optegnelser har Vejle Amts Aarbogs redaktionsudvalg ogsaa ment at burde have Vejle Amts Avis's historie sikret og har derfor anmodet bladets sidste redaktør om tilladelse til at genoptrykke, hvad 125-aars jubilæumsnummeret i en nu gulnet og halvglemmt avis bragte (for 7 aar siden).

Red.

Da det første nummer af »Vejle Amts Avis« i 1828 saa dagens lys, var Danmark endnu langtfra noget særligt udpræget avislæsende land, selvom allerede en del blade igennem adskillige aar var udkommet i hovedstad og provins. I Aalborg stiftedes »Aalborg Stiftstidende« i 1766 af fire af egnens præster, og det er saaledes provinsens ældste dagblad. Derefter følger »Fyens Stiftstidende« i 1771, og omtrent samtidig stiftedes »Den Viborg Samler«, der i dag er kendt som »Viborg Stiftstidende«. »Ribe Stiftstidende« oprettedes i 1786, »Aarhus Stiftstidende« i 1796, »Helsingør Avis« i 1798 og »Lolland-Falsters Stiftstidende« i 1807.

Der fulgte nu en periode med en vis stilstand i pressens udvikling, idet navnlig armoden efter napoleonskrigene øvede en lammende indflydelse. Men trangen hos befolkningen til at følge med i begivenhederne var voksende, og efterhaanden begyndte atter aviser at gro frem, og »Vejle Amts Avis« blev et af disse nye skud paa dansk presses efterhaanden kraftige stamme.

»Vejle Amts Avis'« historie er i særlig grad knyttet til slægten Hertz, og gennem de første 100 aar er det navnene Hertz og Schweitzer, der tegner bladet.

Stifteren var bogtrykkeren, cand. phil. Sylvester Hertz, broder til digteren Henrik Hertz, og ligesom sin broder begavet med megen stilistisk sans. Egentlig var Sylvester Hertz ikke bestemt til at skulle knytte sin skæbne til bladdrift. Efter at han havde taget filosofikum virkede han i nogle aar som huslærer, men det tilfredsstillende ikke hans interesse for samfundsforholdene og hans trang til at udtrykke sig i skrift, og paa et ret tidligt tidspunkt voksede frem i ham trangen til at blive redaktør. Hans interesse for politik og sociale forhold voksede sig stærk, lysten til journalistik groede i ham, og en dag traf han sit livs afgørende beslutning og nedsatte sig i Vejle som redaktør og bogtrykker.

Hvorfor han netop valgte Vejle, som han ellers ikke havde noget tilknytningsforhold til, kender man ikke, thi han havde egentlig søgt kong Frederik den Sjette om bevilling til at grundlægge et bogtrykkeri i København, og denne bevilling havde han faaet. Alligevel havde han opmærksomheden henvendt paa provinsen, og han undersøgte forholdene forskellige steder for at finde en by, hvor der var brug for baade et bogtrykkeri og en avis.

Vejle var netop en saadan by, idet der i 1828 ikke fandtes nogen af de to dele her. Sylvester Hertz var en begejstret naturelsker, og det ligger nær at antage, at han ved besøg paa egnen for at orientere sig om mulighederne for bladdrift, har fattet kærlighed til den skønne natur omkring Vejle, der for 125 aar siden laa hen i fuldstændig uberørthed, og at de smukke omgivelser med muligheder for et dejligt friluftsliv har været stærkt medvirkende til beslutningen om at slaa sig ned i Vejle.

Og saa maa man vel heller ikke se bort fra, at Sylvester Hertz' hjertens udkaarne, den dengang tyveaarige forlovede, jomfru Cecilie von Essen, havde sit hjem i Horsens. Kommunikationsmidlerne var dengang ikke af vore dages bekvemme og hurtige karakter, og det var ikke let for unge forelskede at mødes, naar skæbnen havde placeret dem i hver sin kant af landet. Fra Vejle til Horsens var afstanden ikke uoverkommelig, og udsigten til hyppigere at kunne mødes med jomfru Cecilie har jo nok ogsaa vejet til i vægtskaalen, da afgørelsen blev truffet.

Men det blev dog ikke til giftermaal med det samme. Der skulle gaa fem aar, før Sylvester Hertz kunne hjemføre sin brud, for der har sikkert været adskillige vanskeligheder at overvinde først. Vejle var kun en lille provinsby dengang og med den lille provinsbys mentalitet. Borgerskabet i Vejle har formentlig set med nogen skepsis paa den unge mand, der uopfordret kom til staden og begyndte at gøre forberedelser til etablering af eget bogtrykkeri og til udgivelse af en avis. Man læste selvfølgelig aviser i Vejle. Diligencen medbragte hver dag baade »Fædrelandet« og »Flyveposten«, og der var mange, der fandt, at dermed var egentlig behovet for orientering dækket. Der herskede

en egen idyl i en saadan lille provinskøbstad. Man levede i sin egen lilleverden, havde selvfølgelig sine problemer at drages med, men klarede dem oftest i stilfærdig fredsommelighed, idet man sørgede for, at den udvikling, der skulle ske, blev i allerhøjeste grad organisk, hvorfor alt nymodens tøjeri blev betragtet med en ikke ringe skepsis.

Selvom den lille del af borgerskabet, der hørte til den avislæsende befolkning, vel nok forstod at vurdere betydningen af de trykte meddelelsesmidler, saa fandt man dog, at det nok var noget, man kunne undvære rent lokalt, og at tilstedeværelsen af en avis kun kunne bidrage til at forstyrre den provinsielle idyl.

Det var derfor ikke nogen let opgave, Sylvester Hertz stod overfor at skulle løse. Avislæserne var som antydnet et absolut mindretal i befolkningen. Det var endda kun i selve købstaden, at man havde tid og lyst til at fordybe sig i aviserne. Det var forbeholdt den mere dannede og oplyste klasse at have denne lyst, som ganske manglede i de bredere lag. Ja, landboerne holdt slet ingen aviser. De købte, naar det gamle aar gik paa hæld, en almanak for det nye. Der var en del smaafortællinger ofte af yderst naiv karakter i, og det klarede saa udmærket det litterære behov blandt almuen paa landet. Det varede mange aar, før aviserne blev godtaget, og endnu længere før de blev hvermands eje. Til at begynde med foregik det paa landet paa den maade, at fire—fem familier slog sig sammen om en avis, som derpaa gik paa omgang mellem dem. Det tog sin tid, og da nyhedsformidlingen i forvejen var af en yderst langsommelig karakter, idet man kun kendte brevpostens vej at meddele sig ad, varede det længe, førend de sidste af medabon- nenterne fik nyhederne ind ad døren.

Men det gjorde ikke noget. Der var ikke noget, der hastede, intet fortravlet liv som i vore dage, og om man fik at vide fjorten dage før eller senere, hvad der var sket andet sted i landet eller paa kloden, gjorde absolut intet.

Det var derfor ikke spørgsmaalet om at skaffe vej-lenserne hurtigere efterretninger, der skulle give den nye avis livskraft, for nyhedsformidlingen blev saamænd ikke hurtigere, fordi Vejle fik sin egen avis. En væsentlig del af avisens stof var hentet fra andre blade og da fortrinsvis fra de københavnske blade »Fædrelandet« og »Flyveposten«, og der var slet intet, der berettigede til den sidstes selv i vore dage helt up to date titel. Disse blade blev sendt med smukke fra København til Aarhus og gik derfra med diligence til Vejle. Det tog sin tid, og ofte, naar efteraarsstormene rasede, laa den lille baad underdrejet i dagevis ved Samsø, fordi vind og sø forhindrede den i at sejle videre, og naar vinterens sne lukkede de endnu temmelig primitive landeveje, maatte man ligeledes vente taalmodigt paa at faa »nyheds«-stoffet frem.

Sylvester Hertz havde dog alligevel øje for, at det maatte være opgaven for en avis at bringe stoffet saa hurtigt frem som muligt, og naar de hjemlige kanaler ikke fungerede tilfredsstillende hurtigt, maatte man finde andre udveje. Da han var en sprogkyndig mand, forstod han at hjælpe sig, idet han søgte udenfor landets grænser og abonnerede paa de tyske aviser, hvorfra han hentede informationer om begivenhederne i udlandet.

Det præger imidlertid den tids aviser, at der ikke var meget at skrive om. Det vil sige, der var selvfølgelig nok at berette, men det var ikke alting, avisen maatte behandle.

»Vejle Amts Avis« startede med det selv efter sin tid uhyre beskedne abonnementstal af 60 holdere. Den udkom to gange ugentlig og kostede 4 rigsbankmark kvartalet. Avisen blev sat af een typograf, som ogsaa trykte den paa en træpresse. Det siger sig selv, at bladet ikke kunne føde sin udgiver endsige en hel familie, hvorfor Sylvester Hertz udgav »Maanedsskrift for underholdende Æmner«, der nok har været et mere lukrativt foretagende. Redaktion, trykkeri og Hertz' hjem laa i farver Stamples ejendom i Nørregade.

Under enevælden maatte intet nummer af bladet udgaa, før det var censureret og paategnet af byens borgmester. Dennes kritiske rødkridt skyldtes det, at bladet, som i forvejen var lille, ofte blev endnu mindre af indhold, naar det havde været forelagt ham. Det skete af og til, naar den strenge censor havde strøget en artikel, at der ikke blev tid til at sætte en ny, hvorfor bladet udkom med et saakaldt »censorhul« i spalterne. Hvis det da ikke simpelthen var en demonstration, saaledes som det godt 100 aar senere blev tilfældet, naar »Vejle Amts Avis« under den tyske besættelse udkom med en hvid plet i spalterne for at demonstrere, at her skulle egentlig have staaet noget interessant, som ikke maatte staa der for tyskerne.

Fra første færd maatte Hertz ikke behandle politiske emner eller optage politiske nyheder i sin avis. Aar efter aar søgte han hos kancelliet om at faa dette forbud ophævet, men bestandig fik han pure afslag, saalænge Frederik den Sjette regerede. Den 17. december 1831 skrev saaledes Henrik Hertz til sin broder, at M. L. Nathanson ikke har kunnet udrette noget med hensyn til ansøgningen, og fortsætter:

»Kongen skal have svaret, at han havde saa mange

Kvaklerier med de politiske Blade, at Byen Veile ikke var saadan en Afkrog af Danmark, at den behøvede en egen politisk Avis for i ordentlig Tid at erholde Efterretninger fra Udlandet».

Først i 1840 fik Sylvester Hertz den attraaede bevilning af kong Christian den Ottende. Hertz, der var en poetisk natur, sadlede sin pegasus og kildrede kongens forfængelighed som æstetiker ved at sende ham en versificeret ansøgning, og den hjalp! Men før den tid havde man at styre sin mund og sin pen. Datidens penneførere vidste fra P. A. Heibergs landsforvisning, hvad det kostede en mand at sige sin mening.

Da Sylvester Hertz endelig fik frihed til at skrive, kom det ogsaa til at præge hans avis, og da i 1848 den slesvigske treaarskrig brød ud, fik han for alvor lejlighed til at vise, hvad der boede i ham, og hvad han evnede som redaktør.

Ved sin nære beliggenhed ved krigsskuepladsen og ved de gentagne, ret langvarige besættelser af fjendtlige tropper, som Vejle maatte opleve, blev byen et helt lille centrum for krigsnyheder, og Sylvester Hertz vidste at drage nytte heraf for sit blad. Han knyttede forbindelser til alle sider for gennem direkte korrespondancer at skaffe sig hurtig efterretning om begivenhederne, og naar sensationelle efterretninger indløb fra hovedstaden eller fra krigsskuepladsen, udsendte han straks ekstranumre eller løbesedler, saaledes at han paa dette felt var saa moderne, som man ogsaa nu over 100 aar efter venter det af sin avis.

»Vejle Amts Avis« fra hine dage er et værdifuldt dokument i dansk historieskrivning. Sylvester Hertz skrev selv hele sit lille blad, og hans behandling i livfulde artikler af tidens begivenheder røber baade en personlighed, en begejstret patriotisme og et varmt

hjerter, der banker hengivent for sit land og sit folk.

Men alligevel ville avisen ikke rigtig trives. Thi selvom Sylvester Hertz nok var en fremragende skribent, saa var han alligevel ikke det, man forstaar ved en journalist og manglede det, som kunne faa offentlighedens opmærksomhed for bladet til rigtigt at fænge. Og dertil kom, hvad man saa ofte ser, at aandelig begavelse og forretningstalent ikke forenes.

Sylvester Hertz var en begavet mand, — men forretningsmand var han ingenlunde. Trods flid og store anstrengelser kæmpede han lige til sin død med modgang baade af økonomisk og forretningsmæssig art. Selv ikke efter, at han havde faaet tilladelse til at bringe politiske nyheder i sit blad og ogsaa gjorde sig anstrengelser for at skaffe informationer frem, kom der grøde i avisens vækst. Der manglede maaske i nogen grad et vist vovemod, og dertil kom, at helbredet begyndte at svigte.

Da redaktøren og bogtrykkeren henimod slutningen af 1854 døde, skrev Henrik Hertz i sin dagbog: »Fik i dag brev om, at vor *stakkels* broder Sylvester er afgaaet ved døden«. Ordet »stakkels« skal sikkert dække over broderens smerte over, at den elskede og evnerige Sylvester ikke havde været saa begunstiget af skæbningen, som hans evner havde berettiget til, og at han ikke var blevet placeret saaledes i livet, at de kræfter, han havde haft boende i sig, havde kunnet faa udfoldelse paa den rette maade.

Sylvester Hertz døde i sit hjem i Vejle torsdag den 23. november 1854. Døden indtraf saa uventet og frembragte en saadan forstyrrelse, at meddelelsen om redaktørens død ikke engang kom med i dagens nummer af »Vejle Amts Avis«. Først i avisen den 25. november findes følgende bekendtgørelse:

Med et kummerfuldt Hjerte og dybt nedbøiet Sind bringer jeg fraværende Slægt og Venner det Sorgens Budskab, at min inderlig elskede, uforglemmelige Mand, mine 3 Børns kiærlige Fader, Cand. phil., Bogtrykker og Redacteur Sylvester Hertz, Torsdag Morgen efter et kortvarigt Sygeleie forlod det Jordiske. I sin Gjerning var han stræbsom som Faa; hans Liv var bramfrit, og hans Hjerte kiendte ikke til Svig. Hvad han var for sine, veed kun jeg, hans sørgende Hustru, og hans efterladte Børn tilfulde at skatte.

Cecilie Hertz,
født v. Essen.

I bladets tekst nævnes dødsfaldet ikke. Der skrives ingen nekrolog, og dødsbudskabet bekendtgøres kun den ene gang. Sylvester Hertz blev begravet paa den jødiske kirkegaard i Fredericia, men heller ikke herom skrives der i hans blad. Det har formentlig ganske været i den afdødes egen aand.

*

Det var en forretning i forfald, Sylvester Hertz efterlod sig ved sin død. Avisen udkom kun 3, højst 4 gange om ugen og kun med fire sider af et yderst beskedent format, men de tekniske hjælpemidler i trykkeriet var heller ikke saa store, at de tillod meget mere. Til fremstilling af avisen havde man kun en haandpresse af træ, saaledes som de kendes paa de gamle træsnit fra Gutenbergs tid. Satsen var slidt og ufuldstændig, og penge var der ikke i huset, — tværtimod bankede kreditorerne paa døren, saa det var ikke nogen lystelig situation for hans enke, Cecilie Hertz, at skulle føre foretagendet videre. Hun sad tilbage

med tre børn, hvoraf den ældste, Vilhelm, var 20 aar, de to andre 16 og 14 aar.

Sylvester Hertz havde som nævnt hentet sin hustru i Horsens, da hun var 24 aar gammel. Hun var søster til Philip v. Essen, som var et af sin tids store forretningsnavne, der havde grundlagt den store speditiionsforretning »P. A. v. Essen« i Altona, og som — det var jo før jernbanernes tid — organiserede regelmæssig transport med store fragtvogne fra Altona op gennem hele Jylland, førte tyske varer hertil og bragte danske produkter til Tyskland, bl. a. drev hans folk store flokke kreaturer ned til de tyske markeder. Han havde i sin virksomhed en værdifuld og dygtig medhjælp i søsteren Mariane, og nu skulle det vise sig, at ogsaa Cecilie var i besiddelse af forretningstalent.

Cecilie Hertz lagde nemlig ikke fortvivlet hænderne i skødet efter sin mands død. Hun tog til København og opsøgte købmand Joh. Th. Suhr, der var en af sin tids storkøbmænd og ungdomsven af Sylvester Hertz. Hun forelagde ham sine planer, der gik ud paa at gøre trykkeriet i Vejle tidssvarende, idet hun ikke blot agtede at fortsætte med udgivelsen af »Vejle Amts Avis«, men hun ville ogsaa udvide og forbedre den, hvilket hun bad om et laan til at gennemføre. Hun maa have talt med overbevisningens kraft, for købmand Suhr fattede tillid til hende, saa hun kunne rejse hjem til Vejle med en sum paa 5000 rigsbankdaler, hvilket maalt med den tids maalestok var en ganske betydelig sum.

Det første, der skete, var, at Cecilie Hertz udskiftede trykkemaskinen, som var ganske forældet. Hos firmaet Eickhoff købte hun en saakaldt »hurtigpresse«. I vore dage ville man lægge noget mere i ordet, end det, Cecilie Hertz fik installeret i sit trykkeri, for

den nye trykkemaskine var et apparat, der blev drevet af et sving, som et par mænd drejede ved hjælp af en lang stang, hvis ene ende var fastgjort til svinghjulet, medens den anden ende var fæstnet til muren overfor. Det var stadig primitivt, men dog i forhold til det tidligere et vældigt teknisk fremskridt. Maskinen kunne trykke ark efter ark, som blev lagt paa den af en »punktererske«, og saa kunne maskinen selv sværte satsen, hvad der maaske var den allerstørste forbedring.

Tidligere havde trykkeren forud for hvert tryk omhyggeligt maattet sværte satsen med en sværtepude, derpaa lægge et ark paa, skrue pressen ned over satsen, som man gjorde i de gammeldags kopipresser paa kontorerne, atter skrue pressen op, tage papiret ud og derpaa gentage processen saa mange gange, som der skulle trykkes aviser. Det var langsommeligt og faktisk et helt dagværk, hver gang avisen skulle udkomme.

Men ikke blot en ny maskine kom der paa trykkeriet. Cecilie Hertz købte ogsaa ny sats, nye typer, hvoraf flere var af moderne snit, og da omsider maskinen var kommet hjem og blev opstillet, gik hun i gang med at skaffe den noget at bestille. Hun gik fra kontor til kontor og besøgte byens og amtets embedsmænd, idet hun bad dem om at lade kontorernes tryksager fremstille paa hendes trykkeri. Og atter engang gav hendes store overtalelsesevne resultat. Hun fik virkelig overdraget en mængde arbejde, og ikke nok med det, — hun beholdt det ogsaa, for hun havde ansat gode og betroede folk, som udførte arbejdet godt og paalideligt. Dertil kom, at hun klogt knyttede personlig kontakt med embedsmændenes familier og sluttede mange varme venskaber med betydende

kredse i byen, — saaledes hørte bl. a. amtmand Orla Lehmann til husets venner.

Fru Hertz stod selv som udgiver af avisen, skønt hun ikke havde nogen journalistisk uddannelse eller literære forudsætninger. Men hun havde god støtte i sin ældste søn Vilhelm, der tog fat med ungdommens friske kræfter. I 1859 fyldte han 25 aar og blev myndig, og dagen efter, den 5. januar 1859 staaer hans navn for første gang paa avisen som ansvarshavende redaktør. Omtrent samtidig blev avisen dagblad, og dens format udvidedes, og i takt hermed voksede abonnenternes antal. Den var Vejles eneste avis paa det tidspunkt, og interessen for offentlige forhold begyndte at vokse hos menigmand. Det sporede da ogsaa paa det økonomiske i denne epoke, at der var fremdrift. Husets velstand voksede, gælden til købmand Suhr blev betalt, og alt prægedes af den energi, som Cecilie Hertz udfoldede med sin unge søn ved sin side.

Da fru Cecilie Hertz 1868 flyttede til København, overtog sønnen Vilhelm Hertz, der da lige var blevet gift med Maria Julie Ree fra Randers, redaktionen af »Vejle Amts Avis«.

Han var en mand, der udfoldede stor flid i sin virksomhed, en vellidt og flink mand med en udviklet sans for kunst og literatur, en ferm lejlighedsdigter og politisk yderliggaaende højremand. Han interesserede sig meget stærkt for teatret og overværede gerne alle forestillinger. De rejsende selskaber laa dengang længe i byen og gav altid en serie forestillinger paa række. Naar der var valg, var han altid forrest i agitationen og gik fra hus til hus paa valgdagen for at faa meningsfællerne ud og stemme. Der var paa den tid megen politisk krig i byen, idet »Vejle Amts Avis« havde faaet en konkurrent i venstrebladet

»Vejle Amts Folkeblad«. Man skændtes bravt indbyrdes, og mellem de navne, der hyppigt saas som deltagere i den personlige polemik i »Vejle Amts Avis« bemærker man justitsraad Anchersen og amtsvejinpektør Kilde, digteren Harald Kildes far.

Vilhelm Hertz havde ikke blot en digterisk aare. Han var ogsaa en dygtig dilettantskuespiller, der ofte stod paa de skraa brædder, og han var selvskreven til at være aktiv, naar der, hvad hyppigt skete, holdtes bazarer i byen. Ivrigt levede han med i borgernes samvær, og han var i en aarrække formand for »Vejle Klub« og sad i bestyrelsen for »Vejle Skyttelaug«, for »Vejle Højreforening« og for »Den konservative Klub for Vejle og Omegn«.

Dertil kom, at han var meget flittig paa sit blad og meget omhyggelig med bladets tekniske standard. Avisen udvidedes under hans ledelse paa forskellige omraader. Den begyndte at udkomme om aftenen, og der blev antaget fire budkoner til at omdele den til abonnenterne i byen.

Ogsaa redaktionens stab udvidedes. Tidligere havde redaktøren klaret at skrive avisen alene, men nu dukkede forskellige medarbejders navne op. Saaledes skrev Julius Ree, der var Vilhelm Hertz' svigerfar og folketingsmand for Randerskredsen, hyppigt politiske artikler, og der saas indlæg fra N. Hansen, som var broder til den kendte politiker I. A. Hansen, og fra kaptajn Michael Gjørup. Der anskaffedes nye skrifter, og formatet gjordes atter større, hvad der aflæstes i abonnementsprotokollen i form af øget fremgang. Det tekniske personale bestod af to—tre typografer og tre—fire lærlinge, og paa redaktionen havde Hertz assistance af Ditlev Schweitzer, der senere blev bladets redaktør.

I 1878 udbrød der brand i den bygning, hvor bogtrykkeriet og avisen havde til huse, idet en limpotte væltede paa et snedkerværksted, og paa et øjeblik stod alt i lys lue. Baade maskiner og andet materiel blev ødelagt, og det var umuligt at udgive bladet.

Vilhelm Hertz var i København, da ulykken skete, og Ditlev Schweitzer, der da var faktor, turde ikke sende ham telegram om, hvad der var sket, da Hertz' helbred ikke var saa godt. I stedet telegraferede han til Hertz' svoger: »Birnbauts gaard brænder«. Da svogeren senere spiste frokost med Vilhelm Hertz, lod han ligesom tilfældigt en bemærkning falde om branden, og Hertz rejste straks hjem for at konstatere den fulde sandhed.

Schweitzer havde da allerede truffet forberedelser til fortsat udgivelse. Han besluttede at rejse op til »Horsens Avis« for at søge assistance. Paa banegaarden holdt et sydgaaende tog, og heri saa han udgiveren af »Horsens Avis«, redaktør Fog, og inden toget dampede af mod Fredericia, havde de truffet alle aftaler. Schweitzer rejste til Horsens og ledede i seks uger trykningen af »Vejle Amts Avis« herfra, medens Hertz blev i Vejle og sørgede for, at stoffet blev sendt derop.

I mellemtiden blev nye maskiner og skrifter købt, og da bladet atter kunne trykkes i Vejle, var det paa flere maader blevet moderniseret.

Vilhelm Hertz afgik ved døden den 26. oktober 1900, men allerede 5 aar tidligere var redaktionen af avisen overdraget sønnen Poul Hertz sammen med den trofaste, mangeaarige medarbejder Ditlev Schweitzer, der blev medredaktør.

Bladets næste redaktør blev Poul Martin Sylvester Hertz, søn af Vilhelm Hertz. Han var født 1. oktober 1870, gik først i Vejle latin- og realskole, hvorpaa han

kom paa Sorø akademi, og efter at have taget eksamen her i 1887 kom han i typograflære i faderens trykkeri. Da han havde taget sin svendep prøve, blev han ansat som typograf i Odense, og 1895 overtog han det blad og bogtrykkeri, hans bedstefader havde grundlagt og hans fader havde drevet. Poul Hertz fik som medredaktør Ditlev Schweitzer, der i mange aar havde været i virksomheden, og de to fremstillede i fællig et smukt og godt blad.

I 1899 flyttedes til Torvegade 20, hvor »Vejle Amts Avis« endnu har til huse.

Poul Hertz var en dygtig skribent og tillige et menneske med et vindende og venligt væsen. Han forstod smilets betydning i spalterne og ejede selv lunets naadegaver. Dertil var han moderne indstillet mand, der stadig søgte at gøre bladets stof aktuelt og i det hele taget give avisen et mere tidssvarende snit.

Hans virke som redaktør i Vejle strakte sig dog kun over en halv snes aar. Han var en overordentlig driftig mand, der havde lyst til at vise initiativ, og i 1905 sagde han Vejle farvel, overdrog Ditlev Schweitzer udgivelsen af avisen, rejste selv til København og oparbejdede her et stort og velanskrevet bogtrykkeri. Det var Poul Hertz, der i 1911 paabegyndte udgivelsen af tidsskriftet »Verden og Vi«, som han selv redigerede de første aargange.

Selvom Poul Hertz flyttede fra Vejle bevarede han altid en varm kærlighed for fødebyen. Man saa ofte i avisen indlæg fra ham, og det var ham, der i 1913 fik ideen til at stifte en forening for gamle elever og lærere fra Vejle latinskole, og ved skolens 50 aars jubilæum i 1915 oprettedes Veglenser-samfundet, af hvis bestyrelse han naturligvis blev medlem. I 1926 startede han foreningens blad »Veglenseren«, og han fik

indstiftet et emblem for medlemmerne. Han var en habil versemager og skrev adskillige smukke digte, bl. a. til Vejles 600 aars jubilæum skrev han den smukke sang »Min fædreneby«, som blev trykt i mange tusinde eksemplarer og sunget ved den store folkefest om aftenen i Skyttehuset.

Efter Poul Hertz' død i februar 1939 fortsatte fru Ellen Hertz som ejer og leder af det stadig store og anerkendte bogtrykkeri: »Bogtrykkergaarden« paa Islands Brygge. Saaledes kan ogsaa det kgl. privilegerede Hertz' Bogtrykkeri i dag fejre sit 125 aars jubilæum.

Men i 1905 gik »Vejle Amts Avis« altsaa ud af slægten Hertz' eje, selvom man kan sige, bladet »blev i familien«, idet Ditlev Schweitzer i 40 aar havde staaet i et intimt samarbejde med Hertz'erne. Schweitzer var født i Fredericia, hvor hans fader var tobaksfabrikant; men han var kun 16 aar, da han i 1866 kom til »Vejle Amts Avis«, og han blev her, til han døde den 16. maj 1925 — altsaa ialt lige ved 60 aar. Han begyndte som typograflærling, blev saa typograf og senere faktor. Fra trykkeriet flyttede han ind paa redaktionen som redaktionssekretær, blev dernæst medredaktør og tilsidst ejer, udgiver og ene-redaktør af bladet. Hans efterfølger i redaktørstolen, redaktør E. W. Lorentzen skrev ved avisens 100 aars jubilæum følgende smukke, personlige karakteristik af sin faa aar forinden afdøde chef:

»Han var ingen sammensat natur, men et menneske af enkle linier. Et billede paa trofasthed, uegennytte, hjælpsomhed. Ditlev Schweitzer forlangte saa lidt for sig selv. Han ville gerne være ven med alle, og han svigtede aldrig et venskab. Derfor blev han en saa populær borger, uden en eneste uven«.

I de 20 aar, Schweitzer ejede avisen og bogtrykke-

riet, som endnu i dag bærer hans navn med ære, voksede forretningen stadig. Avisen blev udvidet gentagne gange, og trykkeriets omsætning steg bestandig, og Schweitzer døde som en velhavende mand. Da han begyndte, ejede han intet, men tilliden til ham var saa stor i byen, at han hurtigt fik garantier, som sikrede, at han ved købet af virksomheden kunne betale denne kontant. Da han døde, ejede han det hele kvit og frit. Han var ugift, og han viste sit gode borgersind ved at skænke sin formue til en række velgørende stiftelser i byen.

Efter Ditlev Schweitzers død dannedes 14. august 1925 »Aktieselskabet Vejle Amts Avis og Schweitzers bogtrykkeri«, som med E. W. Lorentzen som redaktør af avisen og A. Aagaard som leder af trykkeriet førte virksomheden videre.

Nogle aar efter iværksatte »Jyllands-Posten« et fremstød, der bl. a. førte med sig, at der startedes et nyt blad i Aalborg, »Aalborgposten«, under »Jyllands-Posten«, og i 1931 købte »Jyllands-Posten« udgivelsesretten til »Vejle Amts Avis«, medens Schweitzers bogtrykkeri videreførtes som selvstændigt aktieselskab. 1932 begyndte den nye epoke for »Vejle Amts Avis«, hvor man var eftermiddagsblad i forbindelse med det store morgenblad. 1933 trak redaktør Lorentzen, som havde ledet avisen i pagt med de smukke traditioner fra de foregaaende redaktørers dage, sig tilbage og afløstes paa redaktørposten af Kay Nissen, der var redaktionssekretær ved bladet. Han virkede her en halv snes aar, og da han til marts 1943 rejste til Sjælland, efterfulgtes han af redaktør Preben Skaaning.

Dennes periode i Vejle blev den mest bevægede i »Vejle Amts Avis'« historie. Redaktør Skaaning var en mand med en dristig pen, der paa en maade, som

vakte opmærksomhed ud over landet, forstod at skrive Roma midt imod, skønt de tyske bajonetter var umiddelbart udenfor døren. Avisens konflikter med den tyske censur var talrige. Man rasede, da bladet den 9. april 1944 paa forsiden bragte Dannebrog og første vers af »Paaskeklokken kimed' mildt«. Og det lykkedes ikke tyskerne paa noget tidspunkt at faa bladet til at optage de tyskorienterede artikler, som man ellers tvangsindlagde i hele den danske dagspresse.

Da det under krigen blev forbudt børnene at gaa med de populære strikkede Royal Air-Force huer, foreslog »Vejle Amts Avis« haveejerne et morsomt blomsterarrangement, der betegnedes som særligt dekorativt. Det gik ud paa, at man udenom en stor rød valmue anbragte en krans af hvide margueriter og derudenom igen en krans af blaa kornblomster. Bladet »Nationalsocialisten« var »venlig« nok til i nogle kommentarer at henlede tyskernes opmærksomhed paa denne afskyelige havebrugs-vejledning.

Som den eneste danske avis nød »Vejle Amts Avis« den sjældne ære at blive forbudt to gange af tyskerne. Første gang var i dagene 14. til 19. juli 1944, og anledningen var den frygtelige ammunitionsekspllosion i Aarhus havn. Avisen havde lavet en mægtig reportage, som fyldte hele forsiden, men netop som bladet skulle gaa i trykken, forbød tyskerne al omtale af, at der var sket noget i Aarhus. Man kunne ikke naa at sætte en ny forside, men i stedet fandt man alle de billeder frem, man i arkivet havde fra Aarhus, og dem fyldte man forsiden med. Det kostede 6 dages forbud.

Anden gang var i perioden 2.—25. september 1944, den længste tid nogen dansk avis var standset af tyskerne ved direkte forbud mod at udkomme. Aarsagen var, at bladet havde kritiseret, at vognmandskørsel

for tyskerne hindrede, at Vejle kunne blive tilstrækkeligt forsynet med indenlandsk brændsel. Det var selveste dr. Best, der da tog affære og forbød bladet. Det naaede imidlertid ikke at udkomme mere under krigen.

Det mest lammende slag mod »Vejle Amts Avis« faldt natten til den 15. september 1944, da Brøndum-bandens schalburgtører bombede bladbygningen, saaledes at driften totalt maatte ophøre, og bladet laa stille ogsaa et stykke tid efter besættelsen. Først den 4. juni 1945 udkom det næste nummer. Redaktør Preben Skaaning var da i mellemtiden blevet arresteret af gestapo og førtes i efteråret 1944 til Frøslev, hvor han sad indtil befrielsen.

Umiddelbart efter schalburgtagen var avisen hjemløs, men paa et tidspunkt, hvor mange var ængstelige, stillede sodavandsfabrikant P. C. Nielsen lokaler paa Dæmningen til disposition for kontorerne.

Inden bladet igen udkom, var det gaaet ud af samarbejdet med »Jyllands-Posten«. Der var blevet dannet en lokal forening til udgivelse af en konservativ avis i Vejle. Foreningens formand var fabrikant Helge Andersen, og i den første bestyrelse sad fabrikant P. Gorrissen, kammerherre Frode Neergaard, Tirsbæk, købmand Anton Hansen, landsretssagfører Lundahl Nielsen, Mølholm, og konsul Thorkil Warrer.

Den første tid fremstilledes avisen i lokaler, som ved stor velvilje fra grosserer Larsen, Kolding, og C. M. Hess' fabrikers side var stillet til raadighed i grosserer Larsens ejendom i Grønnegade, hvor C. M. Hess' fabrikker rømmede nogle af deres lokaler til fordel for avis og bogtrykkeri. Medens man var ved at forberede udgivelsen af det første nummer, ramte et nyt uheld foretagendet, idet der 2. pinsedag udbrød en al-

vorlig brand, der beskadigede betydelige dele af trykkeriet og forsinkede udgivelsen af avisen. Men igang kom man da og startede med et stort nummer, der indeholdt et omfattende materiale fra besættelsestiden.

Først paa foraaaret 1946 var den store, nye bladbygning og bogtrykkeri i gaarden til Torvegade 20 færdigopført, og man flyttede hele virksomheden herover, hvor man nu har til huse.

Fra februar 1947 ansattes redaktør Skaaning ved »Politiken«, hvor forøvrigt ogsaa redaktør Kay Nissen nu er medarbejder, og han afløstes af Sven B. Egly som redaktør. Under redaktør Eglys ledelse gik »Vejle Amts Avis« som den første danske avis over til den nye retskrivning. Det vakte dengang megen opmærksomhed og en del diskussion, ikke mindst i bladkredse, men siden er jo adskillige danske aviser fulgt efter ud fra den betragtning, at naar retskrivningsreformen nu engang er indført, og børnene — den kommende tids læsere — kun lærer at skrive og læse efter den i skolerne, nytter det ikke at stampe imod en udvikling, som man efter sit temperament kan billige eller beklage, men som ikke lader sig ændre.

Redaktør Egly fratraadte som redaktør til juli 1949 og afløstes af den nuværende redaktør, Vilhelm Ravnemoose, der i mange aar var redaktionssekretær ved »Thisted Amtsavis« og derefter, inden han kom til Vejle, fungerede som sekretær for sammenslutningen af jyske konservative vælgerforeninger.

HUGO MATTHIESSEN IN MEMORIAM

Det er naturligt, at Vejle Amts Aarvog — i hvis 4. Aargang 1908 man finder Hugo Matthiessens første historiske Arbejde — ikke lader uomtalt det værdige og for Hugo Matthiessens Personlighed saa karakteristiske Minde, som hans Fødeby har ladet sætte for ham den 29. April 1960.

I en af de Kvadersten, som udgør en organisk Del af Prinsens Port, Fredericias ældste og betydeligste Udfaldsvej, har Bystyret foreviget Navnet paa sin fremragende Søn — prunkløst, men værdigt, enkelt og beskedent som Hugo Matthiessen selv var det. — Som Magister Sigv. Skov skrev

her i Aarbogen for 2 Aar siden ved Hugo Matthiessens Død: »— har Fredericias skæbne ikke været som andre danske provinsbyers, har den heller ikke faaet sin historie skrevet jævnt og provinsielt som disse, men festligt og farverigt«

Ved Afsløringen af Mindeindskriften, som overværedes af Vejle Amts historiske Samfunds formand, Amtmand A. M. Wamberg i Spidsen for en repræsentativ Forsamling, hvoriblandt flere Bestyrelsesmedlemmer, holdt i den sygemeldte Borgmester Arents Forfald Stadsingeniør A. Grum-Schwensen ud fra sit 21-aarige Bekendtskab og Samarbejde med Hugo Matthiessen Afsløringstalen, som nedenfor gives efter Stadsingeniørens Manuskript:

Fredericia Volde i Fare! Det var de ord, som Hugo Matthiessen på mandig og kraftfuld vis talte til den danske offentlighed, da han i februar 1916 med dyb bekymring så i øjnene, at det store bygningsværk efterhånden ville gå sin opløsning i møde.

Ordene klang som et alarmsignal. De kunne ganske vist ikke dengang lyde til det danske folk igennem en radio, men den danske presse greb dem, og i de kommende måneder blev det betydningsfulde spørgsmål underkastet debat. Hugo Matthiessens livssag, bevarelsen af det historiske mindesmærke, der er »en stort anlagt, konsekvent gennemført type på en efter nederlandske og Vauban'ske principper opført fortification fra midten af 1600-tallet«, blev til en sag, som store kredse af befolkningen følte sig medinteresseret i, og året efter, i 1917, indgik Fredericia byråd overenskomst med undervisningsministeriet om fredlysning af størstedelen af voldene under Nationalmuseets tilsyn.

Fæstningen som sådan var jo nedlagt i 1909 og den for købstadens udvikling hæmmende demarkationslinje ophævet året efter. Byrådet havde dernæst i 1914 erhvervet voldterrænet af staten og ladet udarbejde en

plan, der omfattede dels en bebyggelse af fortterrænet, dels en bevaring af selve voldene og gravene. Men en gennembrydning ved den nuværende Nørre Port truede. En port ville koste 30.000 kr. mere end en slet og ret gennemgravning af volden, og dette beløb var mere, end man turde binde an med.

Således var situationen, da Hugo Matthiessen greb ind. Han kunne gøre det med den styrke, som er betinget af indgående kendskab og dyb kærlighed til emnet. Som søn af Fredericia, opvokset i ly af voldene, udgået fra byens latinskole, havde han i de unge år bemærket sig voldenes historiske såvel som deres skønhedsmæssige værdi. Som eet af de første værker i sit rige forfatterskab havde han i 1911 udgivet bogen om Fredericias grundlæggelse og første vækst. Det kæmpe-mæssige arbejde, som anlægget af voldfæstningen i årene omkring 1650 må have været, med primitive grave- og transportredskaber, havde gjort et dybt indtryk på ham. Men endnu mere følte han betagelsen over den konsekvens, hvormed det logiske og strenge bygningsværk var gennemført efter de udarbejdede tegninger. Københavns volde var sløjfet, rundt omkring i Europa var talrige anlæg af tilsvarende konstruktion og størrelse blevet helt eller delvis demolerede. Nu måtte det være yderste tid, om en bevaring skulle lykkes.

Det lykkedes! Staten og kommunen sluttede deres overenskomst, og Fredericia volds totale fredning har siden da været en kendsgerning. Det tjener byen til ære, at det skete 20 år førend den almindelige lov om fredning af historiske mindesmærker gennemførtes af rigsdagen. Og det må for fuldstændigheds skyld tilføjes, at den sløjfning af Oldenborgs Bastion, der finder sted i disse år, *ikke* er noget indgreb i fred-

ningsoverenskomsten, idet dette voldområde aldrig har været omfattet deraf, men forlængst været udset til havnens udbygning.

Det har i årenes løb gentagne gange været drøftet — i byrådet og mellem byens borgere — hvorledes man kunne sætte Hugo Matthiessen et værdigt minde. Det var ikke alene hans lige nævnte grundlæggende indsats, der betingede dette. Den gang var Hugo Matthiessen en ung mand. Igennem alle de følgende år, i hele sit liv, arbejdede han videre på sin plan: Bevaring og fremhævelse af voldens plan og struktur, af dens skønhed og harmoni. Som hyppig gæst i sin barndoms by såvel som på embeds vegne — som tilsynsførende for Nationalmuseet — overvågede han, at det store bygningsværk ikke forfaldt og at der ikke skete uberettigede og skadelige indgreb. Det må siges, at hans indsats oftest fandt sted i bedste forståelse med byens styre, men kampluren kunne også gjalde! Når stier blev trampet over voldskråningerne eller telefonmaster rejst eller boder og andre fremmede elementer trængte sig ind, blev minen stram og pardon sjældent givet! For slet ikke at tale om, når der blev smedet planer om hængebroer over voldgravene eller rejsning af monumenter! Så var Hugo Matthiessen ubøjelig! Han så for 50 år siden eller mere — sådan som alle kan se det i dag — at byen Fredericia og voldanlægget var eet, begge uundværlige for hinanden. Og han så, at her var et enestående historisk monument, om hvis bevaring der ikke måtte kunne tvistes.

Det er for denne indsats, byen i dag hædrer sin søn ved at sætte ham et minde. Ikke en statue eller mindesten eller sligt. Noget sådant ville have haft den dårligste samklang med Hugo Matthiessens indstilling og

med hans personlige beskedenhed. Man har valgt at indskrive hans navn i Fredericia vold, i muren her ved Prinsens Port. I granit er det hugget, og til sene tider kan det vidne om den mand, der ikke alene igennem sit arbejde for voldens bevaring, men også ved sit store, nu af så mange danske velkendte forfatter-skab, har været sit land og sin fødeby en god søn. En mandig og modig talsmand, en beåndet tolker af det danske landskabs og den danske kulturs værdier.

Byens borgmester skulle have talt her i dag. Han havde glædet sig dertil, men er nu blevet forhindret af sygdom. Han har bedt mig sige, at byrådet med største glæde har realiseret den idé, som — oprindeligt fremført i rådet af voldudvalgets formand, bogtrykker Rich. Sørensen — nu ved forskellig mellemkomst bl. a. fra Nationalmuseets og boligministeriets side er blevet tilpasset på denne måde. Billedhugger Vitus Nielsen har tegnet og udført den smukke indskrift. Idet jeg nu afdækker indskriften og beder den fungerende borgmester overtage den på byrådets vegne til fremtidig bevaring, takker jeg alle, der har medvirket til gennemførelsen. Og til Hugo Matthiessens nærmeste slægt, der er til stede, bringer jeg borgmester Arents og byrådets hilsen — i taknemmelig erindring om

HUGO MATTHIESSEN

1881—1957

HAN SKREV BYENS HISTORIE
OG VÆRNEDE OM DENS VOLDE

VED OVERLÆRER A. C. CHRISTENSENS DØD

Overlærer A. C. Christensen, Vejle, døde pludselig i april maaned i en alder af 50 aar, og Vejle Amts historiske Samfund har al mulig grund til at mindes hans indsats paa omraader, der spændte fra litteraturhistorie til lokalhistorie.

Overlærer A. C. Christensen var landets fineste Elmgaard-kender, og paa hans initiativ blev der 1954 i Sandvad rejst en mindesten for Bertel Elmgaard.

A. C. Christensen indsamlede selv pengene til stenen baade i digterens hjemsovn og Vejle by.

Selv havde overlæreren flere gange samlet lyriske passager i Bertel Elmgaards prosa i versform og ordnede i sin tid Elmgaards digte til udgivelse i bogform, ligesom A. C. Christensen ofte i den lokale presse behandlede historiske og litterære emner med tilknytning til by og egn. A. C. Christensen stod i brevveksling med danske og skandinaviske kulturpersonlig-

heder, altid optaget af at faa belyst Bertel Elmgaards liv og digtning. Han ejede selv en værdifuld samling af første-udgaver og originalbreve fra digterens haand, ligesom A. C. Christensen kort før sin død var begyndt at samle de bedste af Bertel Elmgaards litterære arbejder og artikler, der skulle udsendes i specialudgave i anledning af digterens 100 aarsdag 1961.

Overlærer A. C. Christensens utrættelige arbejde kastede nyt lys over Bertel Elmgaards liv og førte til, at digteren fra Sandvad ikke blev glemt paa disse kanter.

Paa samme maade var A. C. Christensen den drivende kraft, da der 1957 rejstes en mindesten for Andreas Dolleris ved byens vartegn, den hvide mølle, saa denne Vejle-digter fik et synligt minde. A. C. Christensen havde selv forfattet stenens indskrift.

Et usædvanlig smukt udtryk for overlærerens evne til at forme sproget er for øvrigt de linjer, A. C. Christensen forfattede til mindepladen paa Langelinje skole i Vejle i erindring om faldne frihedskæmpere.

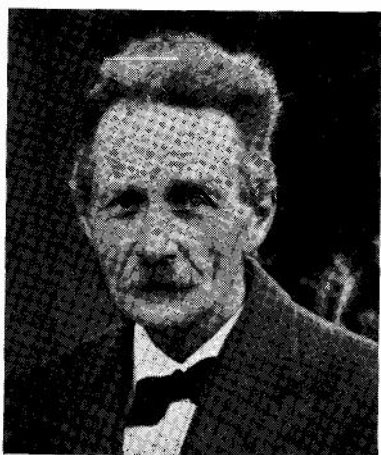
Medens Harald Kiddes forfatterskab er belyst fra mange sider, blev det overlærer A. C. Christensen, der gennem arkivstudier stedfæstede, at Harald Kilde kom til verden i ejendommen Havnegade nr. 21 i Vejle aaret 1878 og fik sat en mindeplade herom paa muren. A. C. Christensen syslede ogsaa med den tanke, at Kiddes barndomshjem paa Sønderbrogade nr. 35 med tiden kunne blive mindestuer for »Aage og Else« forfatter.

Den sidste tid havde A. C. Christensen talt om, at der i Vejle burde rejses statuer af amtmand Orla Lehmann og folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. Hvis ikke døden altfor tidligt havde standset hans travle virke, er der ingen tvivl om, at overlærer Christensen med sin dynamiske energi og ægte begejstring

havde formaaet at gennemføre ogsaa den tanke. Paa mange maader ydede overlærer A. C. Christensen, der var født i Vejle, en værdifuld lokalhistorisk indsats. Som ildfuld fortaler for en sag, men personlig yderst beskeden, naar resultatet forelaa, stod A. C. Christensen i virkeligheden bag mange lokalhistoriske undersøgelser i Vejle. Derfor er der ogsaa mange inden for Historisk Samfunds kreds, som dybt beklager, at man altfor tidligt har mistet denne begejstrede og litterært begavede idealist.

Axel Rude.

MINDEORD

Den 9. januar 1960 døde Søren Peter Sørensen, Egtved, et af Historisk Samfunds mest interesserede medlemmer og en af dets gode skribenter. S. P. Sørensen var født 18. december 1875 paa en gaard i Oustrup, Egtved sogn, en parcel af den gamle slægtsgaard, Dalgaard, hvortil familien har været knyttet i over 200 aar. Kun et par aar har han været uden for sit fødesogn. Efter et ophold paa Børkop højskole og soldatertjenesten giftede han sig 1903 og overtog samtidigt en ejendom, Bakkebo, nordøst for Egtved by, hvor han boede i ca. 20 aar, hvorefter han flyttede til Egtved kirkeby og i længere tid var pantefoged. Senere arbejdede han mest paa Egtved kirkegaard.

Fra sin tidligste ungdom og hele livet igennem beskæftigede han sig med folkløse og lokalhistorie, som faktisk blev hans hovedinteresse og store kærlighed. Da han læste meget og foretog mange lokale studier,

og da han havde en enestaaende hukommelse og iagttagelsesevne, blev hans viden og indsigt betydelig, ja, sjældent. Han havde gamle bønders fortælleevne med sans for detaljer, vid og humor, og tillige var han en stabil skribent. I aarbøgerne har han skrevet følgende artikler:

Fra Slavekrigens dage 1917, Lidt mere fra Egtved sogn 1917, Bindebreve 1918, Fra min barndomsegn I 1918, og II 1927, Af en gammel mands fortællinger 1920, Kalkmalerierne i Egtved kirke 1921, Ved et besøg paa Karbjerg kirketomt 1925, Series pastorum i Egtved kirke 1928. Til Nationalmuseets etnologiske samlinger har han skrevet om emnerne: Høslet, høst, tærskning, tækning, uld, hør m. m., bagning, slagting, mælken og dens produkter. Til Stednavneudvalget har han samlet og indsendt flere hundrede stednavne fra Egtved sogn, og i egnens dagblade har han skrevet en række artikler. Sin egen slægtshistorie har han udarbejdet. Den foreligger ligesom nogle lejlighedssange og en del lokalhistorisk stof utrykt.

Hans beskedne væsen og hans store uegennyttige historiske arbejde vil med taknemmelighed længe blive mindet i Historisk Samfund og Egtved sogn. Hans eftermæle kan udtrykkes med Grundtvigs ord: »han var kun en menigmand«, men han lod »lyset brænde, saa det var ilden værd«. *John Kvist.*

ÅRSBERETNING

Den aarlige udflugt indenfor Vejle Amts historiske Samfund højtideligholdt paa en Maade Tusindaaret for Kristendommens Indførelse i Danmark, idet Maalet for Udflugten var Tamdrup Kirke og Jelling. Vejret var meget smukt.

I to Rutebiler og godt tredive Privatbiler kørte man fra Vejle, og i Tamdrup Kirke gav Sognepræst R. Volf en interessant og i historisk Henseende yderst nøgtern Redegørelse for Kirkens Historie og dens berømte gyldne Alter. Pastor Volf sluttede med en Gennemgang af Kalkmalerierne i Tamdrup Kirke.

Derefter kørte Bilerne til Jelling, hvor der var fælles Kaffe bord, og hvor Samfundets Generalforsamling blev holdt paa Jelling Haandværkerforening. Næstformanden, Apoteker Arnold Hansen, hilste fra Amtmand A. M. Wamberg, der var forhindret paa Grund af Sygdom, og aflagde derefter Beretning. Den kommende Aarbogs Kvalitet fremhævedes. Medlemstallet bør fortsat øges til Gavn for Arbejdet.

Organist H. C. F. Hansen forelagde Regnskabet, der blev godkendt sammen med Beretningen. Medlemskontingentet fastsattes til 8 Kroner med Aarbogen frit leveret.

Til Bestyrelsen genvalgtes Organist H. C. F. Hansen, Maskinmester E. Nissen, Amtsskolekonsulent V. Winther og Apoteker Arnold Hansen. Til Revisor genvalgtes Overbibliotekar E. Gade.

Besøget i Jelling sluttede med et Foredrag samt Omvisning i Kirken og paa Kirkegaarden af Seminarielektor Johs. Villumsen, Jelling. Næstformanden takkede de to Foredragsholdere.

Efter Aarsmødet konstituerede Bestyrelsen sig saaledes:

Formand: Amtmand *A. M. Wamberg*, Vejle.

Næstformand og Arkivar: Apoteker *Arnold Hansen*, Kolding.

Kasserer: Organist *H. C. F. Hansen*, Fredericia.

Sekretær: Museumsinspektør *Sigvard Skov*, Kolding.

Arnold Hansen.

ET SAMLET REGISTER

over samtlige hidtil udkomne aarbøger (1905—1960) med saavel forfatter- som emneregister er for tiden under udarbejdelse og vil antageligt fremkomme som (særskilt) gavebog til medlemmerne samtidig med udsendelsen af aarbogen 1961, trykt i samme format som aarbogen og beregnet paa medindbinding af aargangene 1957—1960.

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

Driftsregnskab for året 1. april 1959 til 31. marts 1960.

Indtægter:

Bidrag fra stat og bykommuner:

Undervisningsministeriet	1280,00	
Vejle amt	100,00	
Fredericia kommune	50,00	
Kolding kommune	100,00	
Kolding havn	50,00	
Vejle kommune	100,00	
Vejle havn	50,00	1730,00

Bidrag fra 27 sognekommuner:

Vinding	15,00	
Give	25,00	
Erritsø	25,00	
Thyregod	10,00	
Givskud	10,00	
Randbøl	10,00	
Harte-Nr. Bramdrup	20,00	
Ørum-Daugård	10,00	
Gauerslund	25,00	
Brande	25,00	
Egtved	15,00	
Pjedsted	10,00	
Hornstrup	25,00	
Skjold	10,00	
Ringive	10,00	
Tyrsted-Uth	25,00	
Barrit-Vrigsted	50,00	
Nørup	10,00	
Vonsild	10,00	
Løsning	10,00	
Hover	25,00	
Glud-Hjarnø	25,00	
Øster-Starup	10,00	
At overføre	410,00	1730,00

VEJLE AMTS AARBOG

1957—1960

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1957-1960

I KOMMISSION HOS

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/s
KOLDING

INDHOLDSLISTE
TIL VEJLE AMTS AARBØGER
1957—60

<i>Åmark, Mats</i> : Den svenske Klokke i Kolding	1960:	63—69
<i>Aastrup, Olaf</i> : Den lille Jellingestens oprindelige Plads	1959:	15—36
— Interglaciale Bopladser i Vejle-Eggen	1960:	99—122
<i>Andersen, Vald.</i> : Strid om et Stolestade i Egtved Kirke	1958:	49—54
<i>Bendixen, H. C.</i> : Om forsvundne Storstensgrave	1960:	81—98
<i>Brix, Hans</i> : Fra Danmarks Gry	1960:	70—80
<i>Bønnelycke, H. G.</i> : Erindringer fra Fredericia	1958:	55—160
<i>Christensen, K. V.</i> : Middelalderbro i Vejleaaadalen og Trælborg Voldsted	1959:	115—130
<i>Fausing, Karl</i> : Det første Landsbymuseum og dets Skaber	1957:	47—58
— Vide og Vedtægt for Uth By.....	1957:	81—89
<i>Frandsen, H.</i> : Aftenmusik i Sct. Nicolai Kirke i Kolding	1960:	201—209
<i>Grau, Harald O.</i> : »Kathrinelund« i Kolding	1957:	90—102
<i>Hansen, Arnold</i> : Om Adam Nielsens Kirkeklokker	1959:	86—108
<i>Henningsen, Henning</i> : Fastelavnsoptog i Kolding	1959:	109—114
<i>Holm, Frands</i> : »Hornsyld« og »Klakring«	1957:	59—69
<i>Jakobsen, Jakob</i> : Vejle Hospitals Oprindelse og forsmæssige Betydning	1958:	5—34
— En redaktionel Tilføjelse	1958:	183—191
— Koppe-Vaccinationen i et dansk Lægedistrikt gennem 150 Aar.....	1959:	37—85

II

- Jensen, F. Elle*: En Sekterer i det sydlige
 Jylland 1957: 29—46
 — En Præstetragedie 1960: 172—185
- Jensen, Peder*: Gamle Vandmøller i Bjerger
 og Hatting Herreder 1957: 70—80
- Kjølbye, Johs.*: Jørgen Swane 1957: 103—105
- Kvist, John*: Hjelmdrup Smed, en af Am-
 tets sidste kloge Mænd 1960: 150—171
 — Mindeord. Søren Peter Sørensen,
 Egtved 1960: 238—239
- Lauridsen, L.*: Husmandshoveri paa Leer-
 bæk 1958: 161—171
- Lund, J. C.*: Smaatræk fra 1864, Oplevelser
 1960: 186—200
- Matthiessen, Hugo*, in memoriam 1960: 230—234
- Ravnemose, Vilh.*: Vejle Amts Avis 1828—
 1960 1960: 210—229
- Rude, Axel*: Overlærer A. C. Christensen,
 Vejle 1960: 235—237
- Schmidt, August F.*: Fra Vester Nebel Sogn
 — Kammerherre Thyge de Thygeson 1959: 145—163
 1960: 123—131
- Skov, Sigvard*: En Mundgige fundet i Kol-
 ding 1957: 25—28
 — Polakkerne paa Koldinghus 1958: 35—48
 — Hugo Matthiessen 1958: 178—182
- Tork, J. A.*: Træk af Vejle Amts økonomi-
 ske og trafikale Udvikling 1960: 132—149
- Ulsdal, Poul*: Kirkeloftet som Pulterkam-
 mer 1958: 172—177
 — En Landsbykirke restaureres 1959: 131—144
- Wamberg, A. M.*: Jelling-Højenes Frilæg-
 gelse 1959: 5—14
 — Vejle Amtskommunes Vaaben 1960: 7—17
- Volf, R.*: Tamdrup Kirke og dens gyldne
 Alter 1960: 18—62
- Østergaard, K. Høgsbro*: Arkæologiske Un-
 dersøgelser i Viv Kirke 1957: 5—24

REGISTER

1957—1960

- Aagaard, A., Direktør, 1960: 226
 Åmark, Mats, theol. dr., 1960: 63
 Aarsmøder, 1957: 106 ff., 1958
 findes i Aarg. 1960: 251,
 1959: 164 ff., 1960: 240
 Aastrup, Olaf, Viceskoleinspek-
 tør, 1959: 15, 1960: 99
 Aftenmusik i Kolding, 1960: 201
 Aggersborg Kirkeklokke, 1959:
 103
 Alter, Tamdrup Kirkes, 1960: 18
 Andersen, P. K., Konservator,
 1959: 140
 — Vald., Lærer i Bække, 1958:
 49
 Baggesen, Præst i Harte, 1957: 41
 Bendixen, H. C., Prof., 1960: 81
 Berntsen, Anton, Digter, 1958: 34
 Bilde, Sten, Lensmand, 1958: 35
 Birch, Biskop, 1960: 174
 Bisgaard i Tamdrup Sogn, 1960:
 60
 Black, Andr., Stiftsfysikus,
 1958: 6
 Blaataand, Harald, Konge, 1960:
 24 ff.
 Blicher, Provst i Gaverslund,
 1960: 174
 Bopladser, interglaciale, i Vejle-
 Eggen, 1960: 99
 Boysen, Ingver, Kirurg, 1958: 7
 Brix, Hans, Prof., 1960: 70
 Bække Kirkeklokke, 1959: 97
 Bønnelycke, H. G., Fabrikant,
 1958: 55
 Christens, J. F., Distriktskirurg,
 1958: 7
 Christensen, A. C., Overlærer,
 1960: 235
 — B. Brorson, Konservator,
 1960: 28
 — K. V., Læge, Ødsted, 1959:
 115
 — Thorv., Forpagter, 1957: 10
 Czarniecki, Stephan, Feltherre,
 1958: 36
 Dalby Kirke i Skaane, 1960: 24
 Damgaard, Elbo Herred, 1960:
 123
 Dansk historisk Fællesforening,
 1957: 111, 1959: 166
 Dysser og Jættestuer, Tørrild
 Herred, 1960: 81
 Egly, Sven B., Redaktør, 1960:
 229
 Egtved Kirke, Stolestadestrød,
 1958: 49
 Eliassen, P., Lokalhist., 1960: 64
 Essen, Philip v., Forretnings-
 mand, 1960: 219
 Fastelavnsoptog i Kolding, 1959:
 109
 Fausing, Karl, Forstander, 1957:
 47, 81

IV

- Ferslev, Præst i Jelling, 1960: 182
- Find, Præst, 1957: 41
- Folkefester i Kolding, 1957: 95 ff.
- Frandsen, H., Organist, 1960: 201
- Fredericia, Erindringer fra 1830'erne og 1840'erne, 1958: 55 ff.
- Fredericia, Oplysninger om mange Borgere og Tildragelser i 1830'erne og 1840'erne, 1958: 55 ff.
- Frederik VII i Jelling, 1960: 186 ff.
- Gad, Provst i Kolding, 1957: 34
- Gebhard, Balthasar, Hofmaler, 1958: 38
- Glud Museum, 1957: 47 ff.
- Grandjean, P. B., Arkivar, 1960: 12
- Grau, H. H., Konsul, 1957: 91 ff., 1960: 67
- Harald O., Grosserer, 1957: 90
- Handelens Udvikling i Vejle Amt, 1960: 136 ff.
- Hansen, Arnold, Apoteker, 1959: 86, 1960: 65
- Hejls Kirke, 1958: 172 ff., 1959: 131
- Helveg, Præst i Haderslev, 1957: 31
- Henneberg Ladegaard, 1960: 123
- Henningsen, Henning, Museumsinspektør, 1959: 109
- Herredssegl, 1960: 7 ff.
- Hertz, Cecilie, 1960: 218
- Henrik, Digter, 1960: 211
- Poul, Redaktør, 1960: 224
- Sylvester, Bogtrykker, 1960: 211 ff.
- Hess' Fabr. i Vejle, 1960: 228
- Hjelmdrup Smed, 1960: 150 ff.
- Hoffbauer, C. A., Distriktslæge, 1958: 7
- Holm, Frands, Førstelærer, 1957: 59
- Hornsyld, Stednavnet, 1957: 59
- Hoveri, Leerbæk, 1958: 161
- Hvejsel Kirkeklokke, 1959: 101
- Ingbøl, Kaj, Amtslæge, 1958: 7
- Jakobsen, Jakob, Amtslæge, Dr. med., 1958: 5, 7, 191, 1959: 37
- Jelling, den lille Runesten, 1959: 15 ff.
- den store Runesten, Kopier af Byerne Rouen og Utrecht, 1958: 181 ff.
- Jelling i 1864, 1960: 186
- Jellingdrengets Oplevelser i 1864, 1960: 186
- Jellinghøjenes Frilæggelse, 1959: 5
- Jensen, F. Elle, Forstander, 1957: 29, 1960: 172
- Peder, Lokalhist., 1957: 70
- Jernbyrd, 1960: 29
- Kathrinelund i Kolding, 1957: 90 ff.
- Kierkegaard, Søren, Filosof, 1957: 32
- Kirkeklokker, støbt i Kolding, 1959: 86 ff.
- Kirkeundersøgelser, Viuf Kirke, 1957: 5
- Kjølbye, Johs., Overlæge, 1957: 104
- Klakring, Stednavnet, 1957: 62
- Klem, S. C., Distriktslæge, 1958: 7
- Klevesahl, C. N., Læge, 1958: 7
- Klokkestøbere, 1959: 86
- Klog Mand, Hjelmdrup Smed, 1960: 150 ff.
- Knabberup Grusgrav, 1960: 99 ff.
- Knudsen, Søren, Museumsforst., 1957: 47 ff.
- Koefoed, J., Sognepræst, 1957: 9
- Kolding, Fastelavnsoptog, 1959: 109

- Koppe-Vaccination i et dansk Lægedistrikt, 1959: 37 ff.
 Kornerup, J., Prof., 1960: 66
 Kvist, John, fhv. Lærer, 1960: 150, 239
 Kyster, Guldsmed, 1957: 6
- Lammers, norsk Vækkelsesprædikant, 1957: 30
 Landbrugets Udvikling i Vejle Amt, 1960: 135 ff.
 Larsen, Johs., Grosserer, Kolding, 1960: 228
 Lauridsen, L., Førstelærer, 1958: 161
 Leerbæk, Husmandshoveri, 1958: 161
 Lehneth, Jernstøber, 1957: 38
 Lorentzen, E. W., Redaktør, 1960: 225
 Lund, Præst i Starup, 1960: 182
 — J. C., Oberstløjtnant, 1960: 186
- Matthiessen, Hugo, 1958: 178, 1960: 230
 Middelalderbro i Vejleaaalen, 1959: 115
 Mikkelsen, Niels, Smed og »klog Mand«, 1960: 150 ff.
 Morstin, Tobias, polsk Resident, 1958: 36
 Mulvad, N. G., Stiftsfysicus, 1958: 6
 Mundgige, 1957: 25 ff.
 Museet i Glud, 1957: 47 ff.
 Mygdal, Præst, 1957: 40
 Møntfund, 1957: 14 ff., 1958: 183
- Nielsen, Adam, Klokke- og Grydestøber, 1959: 86 ff.
 Nissen, Edvard, Maskinmester, 1958: 56
 — Kay, Redaktør, 1960: 226
 Norn, V., Arkitekt, kgl. Bygningsinsp., 1960: 23
 Nørlund, P., Dir. for Nationalmuseet, 1960: 26 ff.
- Oldtidsminder, Tørrild Herred, 1960: 81 ff.
- Petersen, Provst, Bredsten, 1960: 182
 Polakkerne paa Koldinghus, 1958: 35 ff.
 Popo eller Poppo, Biskop, 1960: 24
 Præstetragedie, 1960: 172 ff.
- Raben, S. P., Landstingsmand, 1960: 127 ff.
 Ravnemose, Vilh., Redaktør, 1960: 210, 229
 Ravnstrup Kirkeklokke, 1959: 107
 Ravnunge-Tuvi, litt. Stormand, 1960: 70 ff.
 Riber, Kapellan, Aale, 1960: 184
 Riegels, H. C., Kammerherre, Snoghøj, 1960: 126 ff.
 Roskildebasilikaen, 1960: 22
 Rouen og Utrecht, Kopier af store Jellingsten, 1958: 181 ff.
 Rude, Axel, Journalist, 1960: 237
 Runestene, 1960: 70 ff.
- Schalburgtagen i Vejle, 1960: 228
 Schleisner, E. V., Distriktslæge, 1958: 7
 Schmidt, Aug. F., Forf., 1959: 145, 1960: 123 ff.
 — Provst i Vær, 1960: 173
 Schousboe, Jens Chr., Kapellan, senere Provst i Anst, 1960: 185
 — Peter Sølling, Institutbest., Dr. phil., 1960: 185
 — Vilh. Carl, Præst, 1960: 172 ff., 185
 — Vilh. Carl, Biskop, 1960: 185
 Schultz, C. G., Arkitekt, 1960: 25
 Schweitzer, Ditlev, Redaktør, 1960: 222

VI

- Sekterer, en, Mogens Abraham Sommer, 1957: 29 ff.
- Sjorslev Kirkeklokke, 1959: 108
- Skaaning, Preben, Redaktør, 1960: 226
- Skjold og Segl, 1960: 7 ff.
- Skov, Sigvard, Museumsinspek., mag. art., 1957: 25, 1958: 35, 178
- Skovgaard, Hack Johansen, Præst, 1958: 174 ff.
- Sommer, Mogens Abraham, Sekterer, 1957: 29 ff.
- Spedalskheden, 1958: 9
- Stednavne, 1957: 66
- Stalknægt, Kay, Hospitalsforst., 1958: 28
- Stegler, Albert, Kunstmaler, 1960: 9
- Stemann, v., Amtmandinde, 1960: 10
- Stemann, v., Amtmand, 1960: 10
- Stolestadestrød i Egtved Kirke, 1958: 49
- Strøm, Balthasar, Kirurg, 1958: 7
- Svejstrup, Præst i Nørup, 1957: 39
- Svendsen, Præst i Jelling, 1960: 187 ff.
- Svenske Klokke i Kolding, 1960: 63 ff.
- Swane, Jørgen, Amtsforvalter, 1957: 103
- Sølling, Provst i Thorstrup ved Varde, 1960: 172
- Sørensen, Søren Peter, Egtved, 1960: 238
- Tamdrup Kirke, 1960: 18 ff.
- Thiset, A., Arkivar, 1960: 8
- Thomas, Niels, Gaardmand i Hjarup, 1957: 41
- Thygesen, Niels Emanuel de, Godsejer, 1958: 171
- Thygeson, Thyge de, og Familie, 1960: 123 ff.
- Tork, J. A., pens. Ekspeditionssek., 1960: 132
- Toxwerdt, Herredsfoged, 1957: 36 ff.
- Trandbjerg (Ning Herred), Kirkeklokken, 1959: 106
- Troldborg Ring, 1959: 124
- Trælborg Voldsted, 1959: 115
- Tveskæg, Svend, Konge, 1960: 54 ff.
- Svend, Efterkommere, 1960: 54 ff.
- Tørrild Herred (Dysser og Jættestuer), 1960: 81 ff.
- Uldall, Arkitekt, Klokkeforsker, 1960: 63 ff.
- Ulssdal, Poul, Sognepræst, 1958: 172, 1959: 131
- Ursin, Nikolaj Henrik, Stadskirurg, 1958: 6
- Uth By, Vide og Vedtægt, 1957: 81 ff.
- Utrecht og Rouen, Kopier af store Jellingsten, 1958: 181 ff.
- Vandmøller i Bjerge og Hatting Herreder, 1957: 70 ff.
- Vejle Amtskommunes Vaaben, 1960: 7 ff.
- Vejle Amts Avis 1828—1960, 1960: 210 ff.
- Vejle Amts Avis' første Bestyrelse, 1960: 228
- Vejle Amts økon. og trafikale Udvikling, 1960: 132 ff.
- Vejle Amt, Produktionen, 1960: 139 ff.
- Trafikmidlerne, 1960: 141
- Vejnettet, 1960: 141 ff.
- Postbefordring, 1960: 146 ff.
- Telegraf og Telefon, 1960: 149
- Vejle Hospital, 1958: 5 ff.
- Vejlby Boplads, 1960: 104 ff.
- Vejlby (Fyn), Kirkeklokken, 1959: 103 ff.
- Vejstrup Kirke, 1959: 136
- Vester Nebel Sogn, 1959: 145 ff.
- Vestindiske Øer, De dansk-, Afstemningen i 1903, 1960: 127

VII

Vide og Vedtægt for Uth By,
1957: 81	Wamberg, A. M., Amtmand,
1957: 107, 1959: 5, 1960: 7
Vissing, Præst i Højen, 1960: 176	Warming, Ekspeditionssekretær,
1960: 12 ff.
Viuf Kirke, 1957: 5 ff.	Wrangel, Carl Gustav, Feltmar-
skal, 1958: 36
Vork Mark, 1959: 115	
Vondel, Joost van den, hol-
landsk Digter, 1958: 36	
Vækkelsesprædikant (M. A.
Sommer), 1957: 29 ff.	Østergaard, K. Høgsbro, Sogne-
præst, 1957: 5

	Overført	410,00	1730,00
Bjært		15,00	
Ødis		30,00	
Øster Snede		15,00	
Jelling		15,00	
Vejstrup		10,00	495,00

Bidrag fra banker og sparekasser:

Spare- og Laanekassen for Kolding og Omegn..	100,00	
Kolding Folkebank	100,00	
Landbosparekassen i Vejle	50,00	
Vejle Byes- og Amts Sparekasse.....	100,00	
Kolding Folkebank A/S	100,00	
Landbosparekassen i Vejle	50,00	
Aktieselskabet Veile Bank	100,00	
Fredericia Privatbank	25,00	
Fredericia Byes og Omegns Sparekasse.....	50,00	675,00

Andre indtægter:

Medlemsbidrag fra 677 medlemmer.....	4058,00	
Salg af ældre årbøger	211,75	
Salg af festskrifter	69,45	
Renter af obligationer	447,00	
Renter af indskud	113,28	
Refusion af porto	1247,65	
Annoncer i årbogen	725,00	6872,13
Overført kassebeholdning fra året 1959—60		6291,25
		<u>16063,38</u>

Udgifter:

Udgivelse af årbogen	5900,32	
Udsendelse af årbogen	1215,50	
Foredrag og udflugter	575,50	
Arkiv og inventar	304,30	
Bestyrelsens udlæg og repræsentation	671,44	
Administration	83,24	
Diverse uforudsete udgifter	25,00	
Fragt og porto	62,82	
Porto mod refusion	45,00	
Kontorudgifter	44,05	
Tryksager	113,05	9040,22
Saldo overført til regnskabsåret 1960—61.....		7023,16
		<u>16063,38</u>

Status:*Aktiver:*

Jens Holms legat	10500,00
Jens Buchs legat	500,00
Indestående i banker og sparekasser	7023,16
Beholdning af årbøger	3000,00
	<u>21023,16</u>

Passiver:

Legatkapitaler	11000,00
Anden kapital	10023,16
	<u>21023,16</u>

Grundfondens regnskab fra 1. april 1959 til 31. marts 1960.

I n d t æ g t e r:

Overført obligationsbeholdning	11000,00
Indvundne renter	447,00
	<u>11447,00</u>

U d g i f t e r:

Overført til driftsregnskabet	447,00
Obligationsbeholdning	11000,00
	<u>11447,00</u>

Fredericia, den 1. april 1960.

H. C. F. Hansen,

Regnskabet gennemgået og fundet i overensstemmelse med fremlagte bilag. Kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Fredericia, den 13. juni 1960.

sign.: *E. Gade. J. H. Baagøe.*

AKTIESELSKABET
DE DANSKE BOMULDSSPINDERIER

Vejle og Valby

Reserveret

A/S SØREN TRANBERG
KOLDING - KØBENHAVN

**VEJLE OG OMEGNS
ANDELS-SVINESLAGTERI**

*

CHARLES HINDBORG A/S

Papir en gros — Papirvarefabrik — Bogtrykkeri

Vejle, telf. 37 og 38

KOLDING ANDELSMEJERI

A/S VEJLE MÆLKEKOMPAGNI

Telefon 507 - Vejle

JYLLANDS CLICHÉFABRIK A/S

Kolding

Telefoner 208 - 611

A/S Slotsmøllens Bryggerier

KOLDING

OSCAR CHRISTENSEN A/S

Kolonial en gros

KOLDING

Vejle - Telefon 3440 (4 Linier)

Fiskergade 10

Telefon 748

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S

Telefon 476 og 496

KOLDING

A/S FRØCONTORET

KOLDING

Grundlagt 1887

Telf. 4344

Leverer 1. kl. Mark- og Roefrø under
Statskontrollens selvvirkende
Kontrol.

FRØAVL - FRØHANDEL

VEJLE AMTS AARBOG 1959

Den i Vejle Amts Aarvog 1958, Side 191, lovede Beretning for 1958 blev ved en Forglemmelse ikke meddelt i 1959, og efterfølgende Blad bedes derfor indklæbet som Side 170 i Aarvog 1959.

BERETNING FOR 1958

Udflugten i 1958, der var begunstiget af det smukkeste Vejr og havde samlet ca. 125 Deltagere, gik til Nørup Kirke, hvor Museumsinspektør Sigvard Skov i et fængslende Foredrag fortalte Kirkens Historie og om dens nære Tilknytning til Engelsholm. Man kørte derfra til Engelsholm, hvor Forstander Sune Andresen bød Velkommen. Efter et fælles Kaffebord holdt Samfundet Generalforsamling, hvor Næstformanden, Apoteker Arnold Hansen, aflagde Beretning og oplæste Regnskabet samt bragte Hilsner fra Formanden, Amtmand A. M. Wamberg, og Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, samt fra Aarbogens Redaktør, Amtslæge, Dr. Jakob Jakobsen, der alle var forhindret i at være til Stede. Baade Beretning og Regnskab godkendtes enstemmigt.

Til Bestyrelsen genvalgtes Amtmand A. M. Wamberg, Magister Sigvard Skov og Journalist Axel Rude. Til Revisor genvalgtes Overbibliotekar E. Gade.

Derefter fortalte Højskoleforstander Sune Andresen om »Engelsholm«. Det blev en livfuld Redegørelse. Næstformanden takkede i hjertelige Ord begge Dagens Foredagsholdere.

Efter Aarsmødet konstituerede Bestyrelsen sig saaledes:

Formand: Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Næstformand og Arkivar: Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Kasserer: Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Sekretær: Museumsinspektør Sigvard Skov, Kolding.

Arnold Hansen.

MEDDELELSE

TIL MEDLEMMERNE

Ældre Aargange af Vejle Amts Aarvog kan faas ved Henvendelse til Ekspeditionen: Organist H. C. F. Hansen, 6. Julivej 58, Fredericia.

Pris pr. Aargang 1906—1940 Kr. 3,00 (ikke Medl., Bogladepris Kr. 4,00)
- - - 1941—1949 - 4,00 (- - - - 5,00)
- - - 1950—1958 - 8,00 (- - - - 12,00)

Ved Forsendelse tillægges Forsendelsesomkostninger.

Udsolgt er: Aargang 1905 I-II, 1906 1. Halvbind, 1917 I-II, 1918 I-II, 1919 I-II og 1935 II.

Desuden sælges følgende Bøger:

	Medl.	Ikke-Medl.
Vejle Amts historiske Samfunds 50 Aars Festskrift „Jelling det gamle Kongesæde”. (208 Sider rigt illustreret i sort og Farver	Kr. 15,00	Kr. 20,00
Rasmus Mortensen: Jysk Jærn. Undersøgelser ved- rørende den gamle Jærnudvinding af Myremalm. 137 S.	- 10,00	- 15,00
Vejle Amt. En Hjemstavnsbog. (1934). 2 Bind paa ialt 560 S., rigt illustreret.	- 6,00	- 7,00
Abitz og Bredsted: Litteratur om Vejle Amt, 252 S. -	3,00	4,00

VEJLE AMTS AARBOG

som kan købes i Boghandelen, udsendes til Medlemmerne af Vejle Amts historiske Samfund. Medlemsbidraget er **Kr. 8,00**. Kontingenter for livsvarige Medlemmer er Kr. 100,00, dog for Institutioner Kr. 150,00.

Indmeldelser i Samfundet bedes sendt til et af Bestyrelsens Medlemmer eller direkte til Kassereren, Organist H. C. F. Hansen, Fredericia. Telefon 1115.

SAMFUNDETS BESTYRELSE:

Amtmand A. M. Wamberg, Vejle.

Formand.

Apoteker Arnold Hansen, Kolding.

Næstformand, Medlem af Redaktionsudvalget, Arkivar.

Amtslæge, Dr. med. Jakob Jakobsen, Vejle.

Redaktør af Aarbogen.

Organist H. C. F. Hansen, Fredericia.

Kasserer.

Magister Sigvard Skov, Koldinghus.

Sekretær, Medlem af Redaktionsudvalget.

Journalist Axel Rude, Vejle.

Direktør Harald Hess, Vejle.

Gaardejer R. P. Østergaard-Hansen,

Skulsballe pr. Vrigsted.

Maskinmester Edv. Nissen, Fredericia.

Gaardejer Kristian Vyff, Vonsild.

Amtsskolekonsulent V. Winther, Grejs pr. Grejsdal.

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S . KOLDING

